

Ankara Üniversitesi

DİL VE TARİH COĞRAFYA

Fakültesi Dergisi

Cilt XX Sayı: 3-4

Temmuz - Aralık 1962

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ¹

Prof. Dr. Cevat R. GÜRSOY

Bundan seksenbeş yıl önce Osmanlı İmparatorluğunun bir parçası iken, padişahın hükümlerine hakki mahfuz kalmak üzere fiilî idaresi İngiltere'ye terkedilen, fakat 16 Ağustos 1960 tarihinden beri müstakil bir devlet haline gelmiş bulunan Kıbrıs adası, bugünün en çok ilgi toplayan konularından birini teşkil etmektedir. Muhtelif meslekten insanların gittikçe daha yakından meşgul olduğu bu eski yurt parçasına, ötedenberi Akdeniz memleketleri üzerinde: çalıştığımız için hususî bir alâka duymakta idik. Bu sebeple 1959 ve 1960 yaz tatillerinde Kıbrıs'a giderek onu yakından tanımaya karar verdik ve bütün adayı dolaşarak coğrafi müşahedeler yaptık.

Bu müşahedelere imkân veren seyahatlerin yapılmasında maddî ve manevî müzaheretle bulunmuş olan Fakültemiz Dekanlığı ile Ülkeler Coğrafyası Kürsü Profesörlüğüne, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanlığına, Kıbrıs Türk Maarif Dairesi Müdür ve elemanlarına, orada yakın ilgilerini gördüğümüz eski ve yeni öğrencilerimize ve nihayet misafirperver Kıbrıslı Türk kardeşlerimize teşekkürü, yerine getirilmesi icabeden bir vazife sayarız.

Kıbrıs hakkında yazılmış birçok eser ve makale vardır. Bunlar arasında seyahatnamelerle tarihi, siyasi, arkeolojik ve jeolojik çalışmalar zikredilmeye değer. 1929 senesinden evvel neşredilmiş olan 1500 den fazla eser, makale,

- 1) Türk Coğrafya Kurumu tarafından Konya'da tertip edilmiş olan XIII. Coğrafya Meslek Haftasında, 12 Kasım 1959 tarihinde verilen münakaşalı konferansın metni olup 1960 da yapılan yeni müşahedelerle kısmen tadil ve tevsi edilmiştir. Ayrıca 1963 yılı Ocak ayında Almanya'nın Hamburg Coğrafya Cemiyetinde, Kiel Üniversitesinde ve son olarak Samsun'da tertip edilen XV. Coğrafya Meslek Haftasında 1 Haziran 1963 tarihinde Kıbrıs hakkında konferanslar verilmiştir. Bu yazının müsveddeleri basılmak üzere 1961 Martında teslim edilmişti. Metinde geçen yer adları için (4) numaralı notun (e) bendinde kayıtlı haritalar tavsiye olunur.

harita vesair dokümanın listesi, Cobham tarafından 1886-1908 senelerinde muhtelif fasıllarla beş defa bastırılmış olan "*Kıbrıs Bibliyografyası*"nın Jeffery tarafından hazırlanan ilaveli yeni baskısında verilmiştir². Bu uzun liste incelendiği zaman Kıbrıs'ın coğrafyası hakkında pek az neşriyat yapılmış olduğu ve bu sahada ilk ilmî araştırmanın Oberhummer'e ait bulunduğu görülür³. XIX. yüzyılın ortasından evvel başlayan arkeolojik araştırmalar ve bu yüzyılın sonlarına doğru önem kazanan jeolojik çalışmalar yanında XX. yüzyılda tarım, ormancılık, toprak ve su işleri gibi sahalarda da faaliyet göze çarpmaktadır. Dışarıdan gelen ilim adamlarından başka Kıbrıs'ta bu işlerle uğraşan ilmî teşekküller kurulmuştur; bunlar içerisinde bilhassa Jeoloji, Meteoroloji, Su İşleri, İstatistik ve Harita Daireleri kaydedilmeye değer. Bu gibi dairelerin zaman zaman hazırladığı mevkut ve gayri mevkut neşriyat, Kıbrıs adasının coğrafyası üzerinde çalışmak isteyenlere kıymetli malzeme teşkil edecek mahiyettedir⁴. Bundan başka tarih zenginliğini ve tabiat güzelliklerini anlatan

- 2) Cobham, C. D.: An attempt at a bibliography of Cyprus. A new edition by G. Jeffery. Nicosia 1929, VIII + 76 p. 8°
- 3) Oberhummer, E.: Aus Cypern. Tagebuchblätter. Berlin 1890.
 - : Die Insel Cypern. Separatabdruck aus dem Jahresbericht der Geographischen Gesellschaft in München, Heft 13, 1890, s. 71-102.
 - : Bericht über Geographie, Kypros. Berlin 1893.
 - : Die Insel Cypern. Eine Landeskunde auf historischer Grundlage. Erster Teil. Quellenkunde und Naturbeschreibung. München 1903. XVI + 488 s. 8°
 - : Kypros (in Pauly's Real-Encyclop.), Stuttgart 1923.
- 4) Kıbrıs'taki ilmî teşekküller ve devlet daireleri veya ilgili mütehassıslar tarafından ayrı olarak bastırılmış bulunan etüt ve malzeme oldukça fazladır. Bunlardan en mühimlerini aşağıda sıralıyoruz :

Annual Report of the Geological Survey Department for the year 1955. Nicosia 1956. 40 p. 4°
Annual Report of the Geol. Survey Dept. 1956. Nicosia 1957 . 39 p. 4°
" " " " " 1957. " 1958. 39 p. 4°
" " " " " 1958. " 1959. 46 p. 4°
" " " " " 1959. " 1960. 54 p. 4°
" " " " " 1960. " 1961 . 47 p. 4°

Geological map of Cyprus. Geology by R. V. Browne and J. Mc Ginty, 1940. 1:253.440 (4 miles to one inch), 1946.

Henson, F. R. S. - Browne, R. V. - Mc Ginty, J.: A Synopsis of the stratigraphy and geological history of Cyprus. Reprinted from the Quarterly Journal of the Geological Society of London. Vol. CV, Part 1, pp. 1-41, plates I-II, published 19 Nov. 1949. 8°

Osmond, D. A : Report on some Cyprus soils. Colonial Office 1954 London,....k.8°

Wilson, R. A. M.: The geology of the Xeros—Troodos area with an account of the mineral resources by F. T. Ingham. Geological Survey Department Cyprus. Memoirs No. I. London 1959. 184 p. 4°, plates I-III.

Kıbrıs jeolojisi hakkında son zamanlara kadar neşredilmiş olan 353 kitap, broşür veya makale aşağıda gösterilen bibliyografya makalesinde alfabetik ve kronolojik bir liste halinde verilmiş bulunmaktadır:

Bear, L. M.: A bibliography of Cyprus geology. Annual Report of the Geol. Survey Dept. 1960. Nicosia 1961, pp. 35-45.

b) *Meteoroloji bültenleri* :

The rainfall of Cyprus. Meteorological Office, Technical Note No. 2. Nicosia 1961, 31 p. 4°

birtakım turistik rehberler hazırlanmıştır ki, bunlar içerisinde Newman, Rüstem ve Keshishian'ın eserleri misal olarak verilebilir⁵. Ayrıca ders kitabı veya seyahat notları şeklinde ve Kıbrıs meselesiyle ilgili türkçe kitap veya broşürler son zamanlarda göze çaracak derecede artmış bulunmaktadır⁶.

Temperature and humidity statistics for the Island of Cyprus. Meteorological Office, Technical Note No. 3. Nicosia 1959, 21 p. 4°

c) *Su işleri* :

Burdon, D. J.: The underground water resources of Cyprus. Nicosia 1953, pp. IV + 49, 4°, figures 1-7, plates I-5.

Ward, I. L.: Kıbrıs su inkişafı 1959. Lefkoşa 1960, 35 s. 8°

d) *İstatistik* :

Republic of Cyprus statistical abstract 1961. The Statistics and Research Department, Ministry of Finance, Nicosia 1963, 196 p. 40°

Cyprus vital and migration statistics 1959. The Statistics and Research Department, Nicosia 1960. 75 p. 4°

Cyprus population distribution map 1:253.440. 1956.

Michaelides, R. C. - Drakos, E. L.: Agricultural statistics 1900-1958. Second Report. Nicosia 1959, II + 25 pp. 4°

Cyprus Economic Review 1959. The Statistics and Research Department, Nicosia 1960. 75 p. 8°

Republic of Cyprus, Census of Population and Agriculture 1960. Volume I: Population by Location, Race and Sex. Nicosia 1962, 26 p. 4°

Volume II: Housing 1963, 50 p. 4°

Volume III: Demographic characteristics. 1963, 28 p. 4°

e) *Haritalar* :

Cyprus Grid Map 1:50.000, 16 sheets. Land Registration and Survey Department, Cyprus 1946.

Cyprus Administration Map 1:253.440 (4 miles to one inch). Land Registration and Survey Department, Cyprus 1958.

Survey of Cyprus Motor Map 1:506.880, Ordnance Survey 1958.

f) *Diğer neşriyat* :

The proceedings of a conference on Land use in a Mediterranean environment held in Nicosia, Cyprus 16 th - 17 th April, 1946. Nicosia 1947, 55 p. 4°

Cyprus. Annual Report of the Department of Lands and Surveys for the year 1955. Nicosia 1956, 19 p. 4° and 1 map.

Jones, D. K. - Merton, L. F. H. and Poore, M. E. D. - Harris, D. R.: Report on pasture research, survey and development in Cyprus. London 1958. 88 p. 4° and 2 maps.

Cyprus Pasture Survey Map 1:50.000, 16 sheets. Department of Agriculture, Cyprus, 1957. Cyprus Department of Agriculture Annual Report for 1958. Nicosia 1958, 32 p. 4°

Cyprus. Annual Report of the Forest Department for the year 1958. Nicosia 1959, 63 p. 4° and 1 map 1:506.880.

Cyprus 1958. Report for the year 1958. Cyprus Government Printing Office, Nicosia 1959, 158 p. 8° and 2 maps.

- 5) Newman, Ph.: A Guide to Cyprus with maps, illustrations and photographs. K. Rüstem a Brother, 1948 Nicosia, Cyprus. 142 s. 8°

Rüstem, K.: Güzel Kıbrıs Resimlerle. Rüstem Kitabevi 1961 Lefkoşa. Ellerman Harms Matbaası. Amsterdam. 96 s. 8°

Keshishian, K. K.: Romantic Cyprus. 10th edition, revised. A comprehensive guide for tourists and travellers with illustrations and maps, Nicosia 1962. 280 p. 8°

- 6) Misal olarak aşağıdaki eserleri kaydedebiliriz :

Ilgaz, H. : Kıbrıs notları. Kadın Gazetesi Yayını: 1, İstanbul 1949, 160 s. 8°

Karayel, F.: Kıbrıs Coğrafyası. Lefkoşa 1953, 72 s. 8° ve harita.

Kıbrıs meselesi ve Türkiye. T.M.G.T. Yayınları No: 1, Anıl Matbaası 1954 İstanbul, 45 s. 8°

Kıbrıs'a dair coğrafi etütler, hemen hiç yok denecek kadar azdır. Yukarıda sözü geçen Oberhummer'in neşriyatı zamanımızdan üç çeyrek yüzyıl evveline ait müşahede ve bilgilere dayanması bakımından bugün için eskimiş sayılır. Son zamanlarda neşredilmiş olan ülke coğrafyaları içerisindeki Kıbrıs bahisleri de, Fisher'inki müstesna⁷. pek kısa ve umumi bilgileri ihtiva etmektedir. Mamafih Walker, Darkot, Melamid, de Vaumas, Alagöz, Christodoulou gibi coğrafyacılar tarafından hazırlanmış olan etütleri, Kıbrıs coğrafyasının ilgilediren değerli çalışmalar olarak vasıflandırabiliriz⁸. Bilhassa sonuncu müellifin Kıbrıs'ta topraktan faydalanmayı anlatan etraflı eseri, üzerinde düşünülmesi icabeden bazı noktalarına rağmen, bugüne kadar yapılmış olan coğrafi çalışmaların en güzellerinden biridir.

Bütün bu neşriyata rağmen Kıbrıs'ın hala etraflı bir ülke coğrafyası monografyasının mevcut olduğu iddia edilemez. Bizim çalışmalarımız bu eksiği kısmen olsun gidermeye matuf bulunmaktadır. Kısa bir zaman önce Kıbrıs'ın yeryüzü şekillerinin anaçizgilerini belirtmeye çalıştık⁹. Yukarıda (1) numaralı ayak notunda işaret ettiğimiz gibi, esaslarını bir coğrafya meslek toplantısında anlattığımız bu yazıda, Kıbrıs'a dair bazı musahedelerimizden bahsedeceğiz.

- Kökdemir, N.: Dünkü-bugünkü Kıbrıs. İstiklal Matbası 1957 Ankara, 185 s. 8°
 Yücel, H. A.: Kıbrıs mektupları. İs Bankası Kültür Cep Kitapları: 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi 1957 Ankara, IX + 127 s. 8°
 Peyami Safa: Türk Düşüncesi, Kıbrıs Sayısı. Şehir Matbaası 1958 İstanbul, 96 s. 8°
 Mert, K.: Milli Ada Kıbrıs. Sıralar Matbaası 1958 Trabzon, 80 s. 8°.
 Özler, A. B.: Kıbrıs Cumhuriyetinin kuruluş anlaşmaları. Tan Matbaası 1959 İstanbul, 83 s. 8°
 Gazioğlu, A.: Yavruvatan Kıbrıs. Kıbrıs'ın tarihi ve tabii güzellikleriyle kısa tarih ve coğrafyası. Lefkoşa 1960, 128 s. 8°
 Kıbrıs'ın tarih boyunca Anadolu ile ilgisi. Kıbrıs Türk Maarif Yayını: 2. Halkın Sesi Ltd. 1962 Lefkosa-Kıbrıs, 27 s. 8°
 Kıbrıs Coğrafyası. Kıbrıs Türk Maarif Müdürlüğü. 1962 Lefkoşa. (Teksir notları halinde). 190 s. 4°

- Bunlardan başka D.T.C. Fakültesi Coğrafya Enstitüsünde lisans tezi olarak hazırlanmış bazı mevzii çalışmalar vardır. Bunlar içinde yalnız bir tanesi (H. Nasif'in "Kıbrıs Monografyası") adaya genel bakış yapmaktadır.
- 7) Bakınız: Fisher, W. B.: The Middle East. A physical, social, and regional geography. 2. ed. London 1952. pp. 415-426.
- 8) Walker, F.: The Development of Cyprus, Scottish Geogr. Mag. vol. 52, 1936. pp. 391-402.
 Darkot, B.: "Kıbrıs" maddesi. İslam Ansiklopedisi. 63. cüz. İstanbul 1954, s. 672-676.
 Melamid, A.: The geographical distribution of communities in Cyprus. Geographical Review, vol. XLVI, No. 3, July 1956, New York, pp. 355-374.
 Vaumas, A. E. de: The principal geomorphological regions of Cyprus. Annual Report of the Geol. Survey Dept. 1958, Nicosia 1959, pp. 39-42.
 Vaumas, A. E. de: Further contributions to the geomorphology of Cyprus. Ann. Rep. Geol. Sur. Dept. 1960, Nicosia 1961, pp. 24-34.
 Alagöz, C. A.: Coğrafya gözü ile Kıbrıs (L'île de Chypre). Türk Coğrafya Dergisi, Yıl XIV-XV, Sayı 18-19, s. 1-15. İstanbul 1959.
 Christodoulou, D.: The evolution of the rural land use pattern in Cyprus. London 1959, VI + 230 pp. 4°.
- 9) Gürsoy, C. R.: Kıbrıs. Havacılık ve Turizm Dergisi, Yıl 4, Sayı 5-7, Ekim-Aralık 1960, Ankara, s. 18-23.

GİRİŞ

Akdeniz'in kuzeydoğu köşesinde, Türkiye sahillerinden 70 km, Suriye'den 100 km, Mısır'dan 400 km ve Yunanistan'dan 800 km kadar uzakta, mesaha itibarıyla Konya vilâyetinin 1/5 i kadar geniş, fakat nüfus bakımından onun yarısından fazla kalabalık¹⁰ (yuvarlak rakamlarla 9.300 km kare genişliğinde ve 580.000 nüfuslu) olan Kıbrıs adası, coğrafi mevkii icabı kuzeyde ve doğuda Anadolu yarımadası ve diğer Asya memleketleri ile, güneyde ve batıda Afrika ve Avrupa'nın denizci kavimleri arasındaki münasebetlerde eski çağlardan beri mühim bir rol oynamış ve bugün dahi bütün dünyanın ilgisini üzerine çeken bir konu olmuştur. Gerek bir uğrak yeri olması, gerekse bugünkü ismiyle yakın münasebeti olduğu anlaşılan¹¹ zengin bakır cevherlerine malik bulunması dolayısıyla, gemiciliğin en iptidai devirlerinde hemen yakınında bulunduğu Anadolu'nun Bronz Çağı insanları tarafından iskân edilmiş, zaman zaman Fenike sahillerinden, Ege adalarından ve Mısır sahillerinden gelen denizciler tarafından ziyaret edilmiştir. Ege denizi ile Doğu Akdeniz kıyıları arasındaki deniz seferlerinde çok elverişli bir uğrak yeri olarak, ilk zamanlardan beri ehemmiyet kazanmıştır. İktisadî ve siyasî münasebetler ilk defa Mısır'la başlamış (takriben M.Ö. 1500 yıllarında), müteakiben Asurlular (M.Ö. 715), sonra yine Mısırlılar, İranlılar, Makedonyalılar (M.Ö. 333), Mısır Batlamyusları, Romalılar tarafından ilhak edilmiş (M.Ö. 59) ve bu imparatorluğun parçalanmasında Doğu Roma'nın (Bizans'ın) hissesine düşmüştür.

Milâttan sonra VII. yüzyılın ortasına doğru adaya karşı Arapların seferleri başlamış¹², fakat bu mücadelelerde, adadaki Hıristiyanların taraftarlığı ile,

- 10) Konya vilâyetinin yüzölçümü 48.680 km kare ve nüfusu 23.X.1960 tarihli nüfus sayımına göre 987.022 dir (Bk. 1960 Genel Nüfus Sayımı. Telgrafla alınan ilk neticeler, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Neşriyat No. 408, Ankara, Şubat 1961, s. 12). Kıbrıs'ın 11.XII.1961 tarihli nüfus sayımına göre nüfusu, genel ve muvakkat rakam olarak 577.711 dir.
- 11) "Kıbrıs" kelimesi "bakır" kelimesiyle büyük bir yakınlık göstermektedir. Her ne kadar adanın ilk defa (takriben M.Ö. 1500 de) Mısır kitabelerinde "Isj" ve daha sonra "Alaşia" şeklinde kaydedildiği ve İbrani metinlerinde "Kittim" şeklinde tesmiye edildiği biliniyorsa da, Yunanca "Kypros", İtalyanca "Cipro", Fransızca "Chypre", İngilizce "Cyprus", Almanca "Cypern" ve nihayet Arapça "Kubrus" ve Türkçe "Kıbrıs" şekilleri bakırın yabancı dillerdeki karşılığı olan İngilizce "Copper", Almanca "Kupfer", Fransızca "Cuivre", Lâtince "Cuprum"... ilh. kelimelerine benzemektedir. "Bakır"ın mı adaya ismini verdiği, yoksa bu zengin cevherlerin mi adadan ismini aldığı malûm değildir. Kıbrıs Jeoloji Dairesinin Müdürü Ingham bakır madenciliğinin Romalılar ve hattâ Fenikeliler zamanında mühim bir faaliyet teşkil ettiğini ve bazı müelliflerin, "bakır" kelimesinin adanın isminden neşet ettiği kanatinde bulduklarını kaydeder (Bakınız: Ingham, F.T.: Economic geology in "Wilson, R. A. M.: The geology of the Xeros-Troodos area ..ete. p. 137. Yukarıda (4) numaralı notun (a) maddesine bakınız.). Mamafih bazı müellifler de "Kıbrıs" kelimesinin, bir zamanlar adada bol miktarda yetişen kına çiçeğinin branice adı olan "Kopher" den (Bakınız: İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi, cilt VI, "Kıbrıs" maddesi. s. 282) veya aşk ilahesi Kinorus'un kızı "Kipris" den (Bakınız: Rüstem, K.: Güzel Kıbrıs Resimlerle. Aynı eser. s. 5) alındığını yazmaktadırlar.
- 12) Arapların seferleri Kıbrıs'a karşı 647 senesinde başlamış ve Halife Osman zamanında Kıbrıs Bizans'a vermekte olduğu verginin bir muadilini müslümanlara da vermekle mükellef tutulmuştu. Bu seferin hazin bir hâtırası vardır: Sefer esnasında kocası Ubad b. al-Samita'ya refa-

bilhassa X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Bizans üstünlük sağlamıştır. Kıbrıs XII. yüzyılda Haçlı Seferlerinde Arslan Yürekli Rişar I'in eline geçmiş ve bu asrın sonlarına doğru Luzinyanlara intikal etmiştir. 300 yıla yakın bir müddet hâkim olan bu Frenk kırallığı idareyi XV. yüzyılda Venediklilere devretmiştir. Bu asırda Akdeniz'de hâkim bir kuvvet olmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu, stratejik ehemmiyetine binaen adayı fethetmiştir (1571). Fakat üçyüz yıllık bir hâkimyetten sonra 1878 Ayastofanos (Yeşilköy) muahedesiyle Türk-Rus harbine nihayet verilirken, Rusların Türklerden talepleri, Rusya'nın Akdeniz'e inmesini istemiyen İngiltere'nin itirazına sebep olmuş ve müteakiben Berlin'de akdedilen-kongrede Osmanlı devletinin mukadderatı görüşülürken, yapılan ayrı bir anlaşma ile İngiltere, Asya'daki Osmanlı topraklarını muhtemel bir Rus istilâsına karşı müdafaa edeceğine dair vaidde bulunarak, Osmanlı padişahının Kıbrıs üzerindeki hükümlanlık hakları mahfuz kalmak ve Babı Âli'ye senede muayyen bir miktar vergi ödenmek şartıyla Kıbrıs'ın idaresini ele almıştır. Osmanlı devleti Birinci Dünya Harbine İngiltere'nin hasmı olarak iştirak edince, ada İngiltere tarafından ilhak edilmiş (1914) ve bu husus 1923 de Lozan muahedesinde Türkiye'ye de kabul ettirilmiştir¹³. Nihayet 1959 da, Züriç'de Türkiye ile Yunanistan ve Londra'da bu iki devletle İngiltere arasında yapılan anlaşmalar gereğince Kıbrıs'ın müstakil bir Cumhuriyet haline getirilmesi kararlaştırılmış ve 16 Ağustos 1960'da adada cumhuriyet ilân edilmiştir.

Yukarıda tarihçesinin anaçizgilerinden kısaca bahsettiğimiz Kıbrıs adasının bugünkü cumhuriyet idaresine Türklerle Rumlar beraberce iştirak etmektedirler. Cumhurbaşkanı yardımcısı ile Bakanlar Kurulu, Teşriî Meclis ve memurların %30 u, Kıbrıs ordusu ve iç emniyet kuvvetlerinin % 40 ı Türktür; anayasa Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantisi altındadır. Anayasanın ihlâli halinde bu üç devlet müştereken veya münferiden müdahale hakkına sahiptir. Bundan başka Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs devletleri arasındaki ayrı bir ittifak muahedesi ile kurulan Türk, Yunan ve Kıbrıs müşterek askerî karargâhına Türkiye 650 ve Yunanistan 950 kişilik kuvvetlerle iştirak etmekte ve %40'ı Türk ve %60'ı Rum olmak üzere Kıbrıslılardan müteşekkil 2000 kişilik ordunun talim ve terbiyesi ile bu müşterek karargâh meşgul olmaktadır. Bundan başka beş büyük şehir olan Lefkoşa, Mağusa, Larnaka, Limasol ve Baf'da Türklerin ve Rumların müstakil belediyeleri vardır. Ancak Cumhurreisi ve Muavini dört sene hitamında belediyelerin bu suretle devam edip etmeyeceği hususunu tetkik edeceklerdir.

kat eden ve Peygamberimiz Hazreti Muhammed'in akrabasından olan Umm Haram Larnaka civarında , bindiği katırdan düşerek ölmüş, orada defnedilmiş ve bilâhare üzerine bir türbe inşa olunmuştur. Daha sonra Türkler zamanında tekke ve cami yaptırılarak tesisler genişletilmiş ve mezkûr mevki Kıbrıs Türkleri tarafından sık sık ziyaret edilen ve "Hala Sultan Tekkesi" adıyla anılan mukaddes bir yer hâline gelmiştir, ki buranın, müslümanlar arasında Mekke'den sonra ikinci derecede ehemmiyetli mübarek bir makam olarak telâkki edildiği söylenmektedir.

- 13) Lozan Sulh Muahedenamesi. Mukavelât ve senedat-ı saire. 24 Temmuz 1339-1923. Matbaa-i Ahmet İhsan ve Şsi., 1340, s. 11, madde 20: "Türkiye, Britanya hükümeti tarafından Kıbrıs'ın 5 Teşrin-i Sâni 1914 de ilân olunan ilhakını tanıdığını beyan eder."

Bugün ada nüfusunun 3/4 den fazlası Rum, 1/4 e yakını Türk ve mütebakisi Ermeni, Yahudi ve Marunilerle İngilizlerden müteşekkildir. Son zamanlara kadar Türk-Rum cemaat mümessillerinin istişari yardımı ile İngiliz Umumî Valisi tarafından idare edilmekte iken, bugün Rum cumhurbaşkanı ile Türk cumhurbaşkanı yardımcısı tarafından müştereken idare edilen müstakil Kıbrıs Cumhuriyetinin başşehri, 100.000 e yakın nüfuslu Lefkoşa (Nicosia)dır. Bunun dışında, başlarında komiser veya kaymakam ismi verilen idare âmirlerinin bulunduğu beş kazanın (districts) merkezi, hepsi de birer liman olan ve nüfusları parantez içinde yuvarlak rakamlarla verilen Limasol (45.000), Mağusa (35.000), Larnaka (20.000), Baf (9000) ve Girne (4000) şehirleridir. Bunlardan başka adanın diğer mühim iskân yerleri arasında Omorfo (6000), Ayia Phyla (5000), Lisi (4000), Lefke (4000), Aradip (3600), Lapta (3500), Paralimni (3500), Kiracıköy (3500), Dıpkarpas (3200), Değirmenlik (3000), Yalusa (2600), Karava (2500), Lefkonuk (2400), Poli (1700) ve Gemikonağı (1500) kasabaları zikredilmeye değer.

Müşahedelerin kolay takibi için ada hakkında umumî mahiyette kısa bilgi vermek uygun olur: Doğu Akdeniz'de bulunan ve Akdeniz'in beş büyük adasından biri olan Kıbrıs, Sicilya ve Sardinya'dan küçük, fakat Korsika ve Girit'ten büyük, 9282 km karelik yüzölçümü ile, Marmara denizi içerisine rahatça tersim edilebilecek bir durum gösterir ve Türkiye'nin ancak orta büyüklükteki vilâyetlerinden birisi kadar geniştir¹⁴. Birtakım çıkıntı ve girintileri ihtiva eden, 782 km uzunluğundaki sahilleriyle kendine has bir şekle sahip olan ada, şahadet parmağı Türkiye'nin İskenderun körfezini gösteren bir ele benzetilebilir. Umumî olarak doğu-batı istikametinde en uzun yeri güneybatıda Baf limanı ile kuzeydoğuda Ayandreya burnu arasında 225 km ve kuzey-güney istikametinde en dar yeri, güneydoğuda Larnaka körfezi ile kuzey kıyı arasında (takriben Dikelya meridyeni üzerinden) 43 km dir. 35°. kuzey-paraleli ve Griniç'e nazaran 33°. doğu meridyeni adanın içerisinden geçerler.

Kuzey kenar boyunca, batıda Kormacit yarımadasından başlamak üzere doğuda Karpas yarımadasına doğru uzanan ve en yüksek zirveleri 1000 metreyi nadiren tecavüz eden dar bir silsile ile Omorfo-Larnaka körfezleri arsında çizilecek bir çizginin güneyinde yer alan ve yüksekliği 2000 metreye yaklaşan bir dağ kitlesi ve bunların arasında, doğuda Mağusa körfezinden batıda Omorfo körfezine kadar uzanan çukur alan, adanın gerek yeryüzü şekilleri, gerekse iklim, bitki örtüsü ve mahsuller bakımından birbirinden farklı başlıca üç büyük

14) Akdeniz'in beş büyük adası ile, doğu Akdeniz'in Kıbrıs'a yakın diğer mühim bir adası olan Rodos ve Akdeniz münakalesinde milletlerarası bir ehemmiyet taşıyan Malta adalarının me-sahaları aşağıda sıra ile gösterilmiştir:

Sicilya 25.710 km², Sardinya 24.090 km², Kıbrıs 9282 km², Korsika 8720 km², Girit 8380 km², Rodos 1412 km² ve Malta 246 km² dir. Türkiye'nin saha bakımından orta büyüklükte ve Kıbrıs'a eşit bulunan vilâyetlerine bir misâl olarak 9210 km² genişliğindeki Samsun vilâyeti verilebilir. Fakat Kıbrıs küçük vilâyetlerimizden birinin (meselâ 4630 km² genişliğindeki Trabzon vilâyetinin) iki misli kadardır. Kıbrıs'ın, içerisine kolayca tersim edilebileceği kadar geniş olan Marmara denizinin yüzölçümü ise 11.500 km² dir.

bölümünü meydana getirirler. Bu haliyle Kıbrıs kuzey ve güneyden dağlarla çevrili, ortası çukur Anadolu'ya benzetilebilir. Esasen ada, Türkiye'nin Mersin ve Antalya körfezleri arasında bulunan geniş Taşeli yarımadasının hemen güneyinde, ancak 70 km kadar ötede, onun âdeta deniz ortasından çıkmış bir parçası gibidir; yapı ve yeryüzü şekilleri itibarile Anadolu'nun güneyindeki Toros sistemi içerisinde mütalâa edilir¹⁵. İlmî araştırmalar Türkiye'nin Hatay vilâyetindeki dağ ve ovaların 130 km güney batıda Kıbrıs'ta deniz seviyesi üzerine çıkarak aynı vasıflarla devam ettiğini göstermiştir.

Bu duruma göre Kıbrıs, Türkiye sahillerinden ikinci bir Kıbrıs adasını istibadecek kadar dahi geniş olmayan bir deniz kolu vasıtasıyla ayrılmış gibi görünmekte ise de, temelde derinliği birkaç yüz metre ile ifade edilebilecek olan bir denizaltı plâtfomu vasıtasıyla anakıtaya bağlıdır. Adanın temeli gerek batıda ve gerekse güneyde 2000 metreden fazla derin olan denizaltı çukurları tarafından çevrili bulunmaktadır.

Kıbrıs'ın bugünkü avarızı, tıpkı Türkiye'nin Toroslarında olduğu gibi, Üçüncü zamanın genç kıvrımlarına aittir ve Dördüncü zaman başlarında adanın İskenderun körfezi istikametinde Toros sistemi ile bağlı olduğuna dair deliller vardır¹⁶. Kuzeyde sahil boyunca, batıda Kormacit yarımadasından doğuda Karpas yarımadasına kadar uzanan ve asıl göze çarpan kısmı haritalarda 300 metrelik eşyükseklik eğrisi ile kolayca görülebilen, 2-4 km genişliğinde dik ve dar bir kalker duvar teşkil eden dağlara Girne-Karpas silsilesi veya Kıbrıslı Türklerin tabiriyle Beşparmak dağları ismi verilir. Doğuda Mağusa körfezi ile batıda Omorfo körfezi arasında yer alan, umumî heyeti itibariyle çeşitli yeryüzü şekillerini (ova, plato, tabaka basamağı, vadi ve saire) ihtiva eden çukur sahanın doğu kısmına Mesarya ve batı kısmına Omorfo ovası denir. Bütünü ile "Orta Çukur" tabiriyle ifade edilebilecek olan bu çukur sahanın güneyinde, adanın takriben yarısını işgal eden ve kitlevi bir manzara gösteren dağlık kısma da, en yüksek nahiyesine izafeten Trodoş veya Karlıdağ tesmiye edilir¹⁷.

- 15) Kober, L. : Geologische Forschungen in Vorderasien. I. Teil, A: Das Taurusgebirge, B: Zur Tektonik des Libanon. Denkschrift k. Akad. Wiss. Wien, Math. -Nat. Kl. 91, s. 379, 1915. Wien 1915, s. 384.
- 16) Sözü geçen deliller arasında, deniz altında derinliği birkaç yüz metrelik bir eşğin çok yeni bir deniz transgresyonu neticesinde su altında kalmış olması ve bu suretle Kıbrıs'ın anakıttan ayrılmış bulunması şu müşahedelerle teyyüt etmektedir: "... Adada, kıtada yaşamış cüce fillere ait fosil kemiklerle fosil cüce suaygırı kemikleri bulunmuştur. ... Diğer taraftan, Asya kıtasında raslanan yabani koyun (mouflon) halen Anadolu'da yaşamakta olan yaban kedisi, yaban domuzu da Kıbrıs adasında mevcuttur ve bunların Adanın kara ile bağlantı zamanından kaldığı tabiiyeciler tarafından kabul edilmektedir." (Bk. Alagöz, C. A. : Aynı yazı, s. 3-4.)
- 17) Beşparmak tâbiri, kuzey silsilesinin orta yükseklikte (740 m) bulunan ve bir elin parmaklarını andıran Beşparmak (Pentadakylos) tepesinden gelmektedir. Bu silsilenin ileride coğrafi tak-simi yapılırken Beşparmak isminin mahdut sahaya tahsisi teklifedilecektir (Bk. s. 174). Bu bakımdan bütün kuzey silsilesini ifade etmek üzere, umumiyetle Avrupa'lı müelliflerin kitaplarında kullanılan "Girne-Karpas dağları" tâbirini kullanmak bize de uygun görünmektedir. Bu silsile güneyinde gelen çukur alan, müellifler tarafından umumiyetle Mesarya

MÜŞAHEDELER

Mağusa (Magosa, Famagusta) :

Müşahedelere buradan başlamamızın sebebi, Mağusa'nın büyük hürriyet kahramanımız Namık Kemal'in sürgün edildiği yer olması ve çoğumuzun, tâ mektep sıralarından beri ismini, hattâ belki Kıbrıs'tan evvel duymuş olduğumuz tarihî bir şehir teşkil etmesidir (Res. 1). Mağusa şehrinde insan, Ortaçağın şayanı dikkat harabeleriyle karşılaşır. Buna mukabil ancak 3000 nüfuslu olan eski şehirin surları dışında kuzeye, batıya ve bilhassa güneye doğru genişlemiş (Res. 2) ve birbuçuk kilometre kadar güneyde Rumlarla meskûn olan Maraş (Varosha) portakal bahçeleri arasındaki villâları, işlek çarşısı, güzel otel ve plâjlarıyla eskisinin on mislinden fazla nüfuslu modern bir şehir halini almıştır. Bir zamanlar 365 mabedi ihtiva eden eski Mağusa, -ki bunlar arasında XIV. asırda Luzinyanlar tarafından kilise olarak inşa edilmiş bulunan ve bahçesinde Namık Kemal'in büstünü ihtiva eden Ayasofya (Lala Mustafa Paşa Camisi) de vardır- tarihi çağlarda, bilhassa Haçlı Seferleri zamanında Avrupa ile Anadolu arasında köprübaşı durumunda olan bir sahil kasabası idi. 1291 den sonra Akkâ'dan gelen Hıristiyan mültecilerinin yerleşmesiyle büyüyerek Akdeniz'in başlıca iş merkezlerinden biri halini almış ve zenginliği ile şöhret kazanmıştır¹⁸. Takriben kare şeklinde olan şehir surlarının doğu tarafında sahile yakın bir yerde bulunan kale burcu, bazılarının göre Shakespeare'in Othello'sunda cereyan eden vakanın muhtemel sahnesini teşkil etmekte¹⁹ ve "The Tower of Othello" namıyla turistlerin yakın ilgisini çekmektedir.

(Mesaoria) tâbiri ile ifade edilmektedir. Bu kelimenin mânâsı "dağlar arası" veya "arızalar arası" demektir. Fakat mahallinde bu kelime ile mezkûr çukur alanın yalnız doğu kısmının tabanı kastedilmektedir. Kıbrıs'ta çok kullanılan ve muayyen ve mahdut bir sahaya hasredilmiş olan bu ismi, birkaç misli geniş bir sahaya teşmil etmenin uygun olmadığını düşünüyör ve buraya, Alagöz'le beraber "Orta Çukur" demek istiyoruz (Bk. Aynı yazı , s.3). Kıbrıs adasının takriben güney yarısını işgal eden dağlık sahaya gelince, 1200 metrenin üstünde bulunan ve yalnız bu sahanın değil, fakat aynı zamanda bütün adanın en yüksek tepesi olan 1953 m rakımlı Şonistra (Khionistra) veya Mt. Olympus'u ihtiva eden yüksek nahiyesi Trodos (Troodos) veya Karlıdağ ismiyle anılmaktadır. "Trodos", kelimesi Türkler tarafından dahi sık sık kullanılmaktadır. Çünkü bu isim yalnız dağı değil, aynı zamanda Kıbrıs hükümetinin yaz aylarında Lefkoşa'nın kavurucu sıcaklarından kaçarak 1700 m yüksekliğinde çamlar arasından memleketi idare ettiği yazlık devlet merkezini de ifade etmektedir. Umumiyetle bibliyografyada da kullanılan Trodos ismini, tıpkı Türkiye'nin "Toros"u gibi, güneyin bütün dağ kitlesi için kullanmakta bir mahzur görmüyoruz; hattâ ilmî bakımdan uygun telâkki ediyoruz. Karlıdağ ismi coğrafi bakımdan güzel olmakla beraber fazla yaygın değildir ve çok daha mevzî bir, mânâ taşımaktadır. Mamafih bu güzel türkçe ismi de, Trodos'un müteredifi olarak kullanmak mümkündür.

- 18) Bu zamanda Mağusa dini ve siyasi bakımdan da ehemmiyet kazanmıştır. Meselâ XIV. yüzyılda inşa edilen St. Nicholas kilisesi (bugünkü Lala Mustafa Paşa Camisi) Kıbrıs'ın Luzinyan hanedanına mensup kiralının "Kudüs kiralı" unvanıyla taç giydiği ulvi bir yer olmuştur.
- 19) Bakınız: Shor, J. and F. Gyprus, *Idyllic Island in a troubled sea*. National Geographic Magazine, May 1952 , Vol. CI, No. 5, Washington, D. C. 1952, p. 628. - Keshishian, K.K.: Aynı eser, s. 41 ve 92.

Luzinyanlar tarafından inşa edilerek daha sonra Venedikliler tarafından tadil olunan Mağusa burcu, bugün turistik bir ehemmiyet taşımaktadır.

Bugün Mağusa, doğu-batı istikametinde adayı ortasından kesen Mesarya çukurelinin teşkil ettiği tabii yolun nihayetinde²⁰ geniş bir hinterlanda hâkimiyeti, adanın kıtaya yakın olan doğu tarafında yer alması ve bunlara ilâve olarak gemilerin yaklaşmasına müsait liman tesislerine malik bulunması gibi avantajları sayesinde gelişmiş ve Kıbrıs'ın en işlek limanı olmuştur. Mağusa daha ziyade ithalât limanı karakterini taşımakta, fakat bir miktar ihracat da yapmaktadır ki, bu konuda turuncgillerle patates, arpa ve harup (keçiboynuzu) zikredilmeye değer²¹.

Mağusa'dan kuzeye giden ve sahili takibeden yol meşhur Salamis harabelerinin yanından geçer. Magusa'nın takriben 10 km kadar kuzeyinde, Kanlıdere (Pedieos) mansabının kuzey tarafında Milâttan önce XII. yüzyılda kurulmuş olan bu eski şehir, bir zamanlar Kıbrıs'ın idare merkezi ve Anadolu, Suriye ve Mısır sahilleriyle ticarî münasebetlerini temin eden mühim bir iskele haline gelmiş ve bilhassa bakır, mamul maddeler, hububat, zeytin yağı ve tuz ticaretiyle temayüz etmişti. Fakat Milâttan sonra 647 de Araplar tarafından tahrip edilmiş ve sekeneden çoğu, o zaman "Arsinoe" adıyla anılan Mağusa kasabasına hicret etmişlerdir ki, bu şehrin harabelerinden alınan taşlar ortaçağın işlek merkezi Mağusa'nın imarında kullanılmıştır²².

Salamis harabelerinin 2,5 km kadar batısında, Kanlıdere yatağının kuzey tarafındaki bank üzerinde, bugünkü Enkomi köyünün bulunduğu yerde kurulmuş olan daha eski "Alasia" şehrinin harabelerine raslanır. Eski Hitit ve Mısır kayıtlarında ismi geçen ve komşu memleketlere bakır ihracatıyla şöhret kazanmış olan bu şehir, o zaman bölgenin yegâne mühim bakır madenlerine sahip bulunan Kıbrıs adasının Milâttan önce II. bin yılda merkezi olmuştur. Fakat Kanlıdere halicinin asırlar zarfında dolması, feyzan, zelzele gibi tabii âfetlerle yangınlar neticesinde harap olmuş ve nihayet M.Ö. XI. yüzyılda tamamen terk edilmiştir. Tarihçiler Alasya'ya son Bronz Çağı (M.Ö. 1600-1050) şehri nazariyle bakarlar.

Karpas yarımadası :

Mağusa'nın kuzeyinde takriben 20 km kadar devam eden ve büyük kısmı itibariyle alüvyal maddelerden ibaret gibi görünen aşağı Mesarya düzlüğü²³

- 20) XIX. yüzyılın sonlarına doğru Kıbrıs'ın doğu sahillerini Lefkoşa üzerinden batıda Omorfo körfezi civarına birleştiren demiryolunun inşasından sonra Mağusa, adanın en işlek limanı hâline gelmiştir (Melamid, A.: Aynı yazı, s. 360). Bugün demiryolu mevcut değilse de (çünkü 1952 de ekonomik olmadığı mütalâasıyla kaldırılmıştır), güzel asfalt yollarla Mağusa limanı, Kıbrıs'ın diğer kısımlarına bağlanmış bulunmaktadır.
- 21) Mağusa limanı hakkında fazla bilgi için bakınız: Ali Ş. Süha: Mağusa limanı (Kıbrıs). Lisans tezi 1959-1960, D.T.C Fakültesi, Ankara, s. 3-16. Bu vesileden faydalanarak değerli talebem ve meslektaşım Ali Süha'nın Kıbrıs üzerindeki çalışmalarını teşvik ve teshil hususunda gösterdiği yakın alakayı, burada minnetle anmanın bir vazife olduğunu bilhassa kaydetmeden geçmek istemiyorum.
- 22) Keshishian, K. K.: Aynı eser, s. 86-88. Bundan başka, Salamis hakkında yakın bilgi için bakınız: A brief history and description of Salamis. Published by Antiquities Dpt., Cyprus, Nicosia 1957, pp. 1-14.
- 23) Mağusa kuzeyinde takriben 20 km kadar devam eden düz saha, yer yer bazı kalker sırtlarını ihtiva etmektedir. Zeminden itibaren 15-20 m kadar yükseklik gösteren bu sırtlar asimetric

geçildikten sonra Karpas yarımadasının esasını teşkil eden kalker platoya gelinir. Mesarya ovasının kuzey doğu kenarında yer alan Trikomo'dan itibaren doğu kuzey doğuya doğru takriben 75 km kadar uzanarak Ayandreya burnunda nihayet bulan bu plato (Res. 3 ve 4), genişliği 5-15 km arasında tehalüf eden bir çıkıntı halinde 130 km ötede Hatay vilâyetimizin Hınzır burnu istikametini gösterir veya daha açık ifade ile İskenderun körfezinin güney doğusundaki dağ sıraları (Nur dağları) istikametinde uzanır. Karpas platosu, kalkerli kumtaşlarından ibaret olup 100-150 m yüksek ve kuzey kuzeybatıya doğru hafif eğimli bir manzara gösterir. Plato sathı üzerinde yer yer daha eski (eosen) kıvrımlı iliş tabakalarının meydana getirdiği tepeler dikkati çeker. Kıbrıs'ın kuzey sahili boyunca uzanan Girne silsilesinin, Karpas yarımadası üzerindeki devamına işaret eden bu tepelerin plato sathı üzerinde nisbi yükseklikleri 50-150 m arasında değişir. Bazıları deniz seviyesinden itibaren 300 metreden fazla yükseklik gösterir ki, bunlardan en çok göze çarpanı Yalusa kasabası doğusunda yarımadaanın en yüksek noktasını teşkil eden 364 metre rakımlı Pambulos tepesidir. Miyosen devrine ait kalkerli kumtaşlarından ibaret platonun altından yükselen, daha eski kıvrımlı taşlarla (eosen-tebeşir fişleri) tebeşir devrine ait yastık lâvlarından (pillow lavas), serpantinlerden müteşekkil olan bu tepeler, Kıbrıs adasının kuzey kenarı boyunca uzanan Girne-Karpas silsilesinin doğudaki öncülerini teşkil ederler. Yarımadaanın ucunda Ayandreya burnunun karşısında ana kıtada, aynı kıvrımlı ve püskürük unsurlar Nur (Gâvur) dağlarını meydana getirerek Türkiye toprakları içerisinde devam ederler.

Karpas yarımadasının en geniş kısmını işgal eden, doğuya doğru gittikçe seviyesi alçalan ve kuzeye doğru hafif eğimli, miyosen tabakalarından ibaret bulunan plato, yarımadaanın gerek kuzey kuzeybatı tarafında ve gerekse güney güneydoğu tarafında derin vadilerle kazılmış ve bu vadiler içerisinde alttaki fiş temel ortaya çıkmıştır. Bu meyanda üzeri düz birtakım mücerret tepeler de meydana gelmiştir. Bu kazılmalardan dikkati çeken bir tanesi, yarımadaanın kuzey sathı mailinde Blâdanisyo batısında Pigadi deresi tarafından meydana getirilmiştir. Arızaları enine kesen bu vadi, Karpas yüksekliklerini, esas Girne silsilesinin doğu kavsini meydana getiren Kantara dağlarından tamamiyle ayırmaktadır.

Yarımadaanın güney sathı mailinde, mühim iki kazılmadan biri Galatya doğusunda Derindere ve kolları, diğeri Kaleburnu-Korovya (Kuruova) civarında Elisis ve diğer akarsular tarafından meydana getirilmiştir. Bunun neticesi olarak Galatya ile Kaleburnu arasında enteresan şekiller gösteren birtakım masa dağları (table mountains) teşekkül etmiştir. Mamafih Galatya batısında aşınma tesirinin azaldığı ve Karpas platosunun Mesarya çukurelinin kuzey kenarını meydana getiren tepelik saha ile münasebet tesis ettiği görülür.

bir manzaraya sahiptirler ve doğuda Mağusa körfezine doğru hafif bir eğimle dalan tabakaların başlarını teşkil ederler. Esas Mesarya düzlüğü alüvyonlardan ibaret olup Kanlı ve Çakıllı derelerle kollarının vadi tabanlarından teşekkül etmiştir. İleride bu hususta fazla bilgi verilecektir (Bk. s. 181 ve 182).

Yukarıda bahsi geçen kazılmalar neticesinde yarımadanın güney tarafında meydana gelmiş olan iki sübsekan çukur dikkati çeker:

a) Bunlardan biri yarımadanın ucuna yakın sahada, Dipkarpas doğusunda, Apostolandreya (Apostolos Andreas) manastırına giden asfalt yolun içerisinden geçtiği boyuna çukur alandır (Res. 5). Burası vazıh bir sübsekan vadi teşkil eder ve sahilden bir sıra şahit tepeler tarafından ayrılmış bulunur. Bu tepeler arasında görülen dar boğazlar, çukur alanın sahil ile münasebetini meydana getiren "kapılar"²⁴ şeklindedir.

b) Diğeri Kaleburnu - Aysimyo arasında uzanan çukur alandır. Burası daha geniş ölçüde bir oyulma havzası durumundadır; nisbi yüksekliği 40-50 m arasında olan bir eşik vasıtasıyla iki kısma ayrılır. Bunlardan birisi doğuda Kaleburnu köyünün kuzeyinde yer alan ova, diğeri batıda Korovya köyünün doğusunda bulunan daha geniş Kuruovadır. Bu ovaların her ikisi de akarsular tarafından oyulma ile meydana gelmiş olan birer çukur alan teşkil ederler. Bunları birbirinden ayıran ve üzerinden Yalusa yolunun geçtiği eşik, 100 m yüksekliğindeki platonun bir parçasıdır. Kaleburnu ovasında, daha evvel Dipkarpas doğusundaki sübsekan çukur alanda müşahede edileni andıran, tabakaları kuzey kuzeybatıya doğru eğimli monoklinal bir yapı dikkati çeker. Ancak birinci çukur alanı sahilden ayıran tepeler küçük olduğu halde, Kaleburnu-Kuruova çukur alanını sahilden ayıran tepeler daha geniş sahali ve daha yüksektir. Bu vaziyet sahil çizgisinin istikametindeki değişiklikte ifadesini bulur.^{24m} Nitekim Dipkarpas güneydoğusunda sahil, normal istikameti olan kuzeydoğu-güneybatıdan inhiraf ederek kuzey-güney istikametinde bir miktar seyrettikten sonra yine eski istikametine paralel gider (Res. 6). Buranın doğu tarafında yarımadanın genişliği ancak 5 km kadar iken, batısında 7,5 kilometreden fazladır.

Kaleburnu güneyinde tâli bir oyulma sahası dikkati çeker. Güney sahile bir boğazla bağlı olan bu çukur alan, Kaleburnu kuzeyindeki ova ile, bir geçit vasıtasıyla temas halinde bulunur ki, bu geçitte Kaleburnu köyü kurulmuştur (Res. 7).

Yukarıda yeryüzü şekilleri hakkında yapılan müşahedelere, Karpas yarımadasının diğer fizikî özellikleriyle hayat şekilleri hakkındaki bazı müşahedelerimizi eklersek, kısaca şu neticeye varırız:

Dar ve uzun olan bu yarımadanın daha dar ve yağış getiren batı rüzgârlarına daha maruz bulunan doğu yarısı daha çok sulanabilen sahayı ihtiva etmekte, yarımadanın en yüksek kısımlarında orman ve çalılıklardan ibaret tabii bitki örtüsü göze çarpmaktadır. Bu sahada sulu ziraate dayanan iskân merkezleri doruk çizgisinin kuzey tarafında yer alan ve bilhassa tütün yetiştirmekle tanınmış olan 2-3000 nüfuslu Yalusa ve Dipkarpas kasabalarından başka, bol suyu ile kolokas denilen sebzeyle geniş ölçüde yetiştiren Ayandroniko (Yeşilköy),

24) Yerli halk dahi bu boğazlara kapı mânâsına gelen "porta" ismini vermiştir. Bunun güzel bir örneğini Kaleburnu güneyinde müşahede etmek mümkündür.

24 m) Kıbrıs sahilleri hakkında fazla bilgi için bakınız : *Marineleitung* : Mittelmeerhandbuch. V. Teil: Die Levante 3. Aufl. s. 377-397: X. Cypern. Berlin 1927, XVI+ 488 s. und VII Tafeln, Nachtrag 1936, 72 s. 8°

Komyalık gibi köylerden ibarettir. Yarımada'nın daha batıda ve daha güneyde bulunan, yağış getiren batı rüzgârlarına karşı Girne silsilesinin doğu bölümünü teşkil eden ve yüksekliği 700 metreyi geçen Kantara dağlarının duldasında olduğundan dolayı daha kurak bir manzara arzeden kaide kısmı kuru ziraat mahsulleriyle temayüz eder. Meselâ bu sahada 1300 nüfuslu bir Türk köyü olan Galatya, senede ortalama 500.000 okka buğday yetiştirmektedir. Harup ve zeytin doğuda Dipkarpas çevresinden itibaren batıya doğru bütün yarımada da geniş sahalara işgal eder. Yukarıda zikredilen mühim iskân yerleriyle diğer birçok köylerin ekonomilerinde bu iki mahsul mühim rol oynarlar. Harup ve zeytin ağaçları umumiyetle karışık bir durum gösterirlerse de, Dipkarpas ve Aytotro çevrelerinde zeytinin ve Kaleburnu ve Neta çevrelerinde harupun güney kıyılarına yakın bulunduğu dikkati çeker²⁵. Zeytinler daha ziyade köylere yakın kıymetli topraklarda yetiştirilir. Yarımada'nın kayda değer talî mahsulleri,, bilhassa fakir topraklı yamaçları işgal eden arpa ile yaz mahsulleri olan pamuk, susam gibi bitkilerdir. Karpas yarımadasının ekonomik hayatında hayvancılık da rol oynar. Koyun daha kurak olan güneybatı tarafında fazla beslenir. Fakat keçi eskiden çok yaygın olduğu halde, bugün ormanı korumak gayesile kanunen tahdit edilmiştir. Mamafih yarımada'nın doğu tarafında serbest olarak ve güneybatı tarafında yularlı olarak beslenen keçiler görülür. Keçinin büsbütün menedilmemesinin sebebi bol süt veren bir hayvan olması ve bundan dolayı "fukaranın ineği" rolünü oynamasıdır. Yarımada'nın eskiden gelir kaynakları arasında ipekçiliğin de mühim bir yeri olduğu söylenmektedir. Bilhassa Dipkarpas çevresinde hâlâ göze çarpan dutluklar bu hususta bir fikir verecek mahiyettedir. Keçinin tahdidi, talep azlığıyla ipekçiliğin gerilemesi ve son zamanlarda tedhişçilik gibi sebeplerle bir kısım halk dışarıya hicret etmek zorunda kalmıştır. Misal olarak Galatya çevresinden birçok Türklerin 1934-1936 seneleri arasında Türkiye'ye göçerek Antalya'nın 15 km uzağında bugün Döşemealtı bucağına bağlı bir köyü kurdukları zikredilebilir. Daha ziyade erkek nüfusun hicretiyle zirai iş gücünde beliren eksikliği, son zamanlarda sokulan tütün ziraatinde ve hazırlanmasında kadın işçinin kullanılmasıyla gidermek mümkün olmuştur.

Girne Dağları :

Karpas yarımadasının kaide kısmında bilhassa kuzey kıyı boyunca batıya doğru gidildikçe dağların yükseklik kazandığı ve Karpas'ta görülen genç kalkerlerden farklı, daha eski olduğu manzarasından anlaşılan bariz bir kalker sırtının ortaya çıktığı görülür (Res. 9). Avarızdaki bu değişiklik, henüz yarımada içerisinde bulunan Eftagomi civarında dikkat çekici bir hal alır. Burada takriben 250-300 m arasında yükseklik gösteren dağ sırtı, batıya doğru 600 metreyi geçer. Eftagomi'den itibaren, Mesarya'yı kuzey kıyıya bağlayan yolun geçtiği

25) Harup (Türkiye'deki adıyle keçiboynuzu) Kıbrıs adasının birçok yerlerinde yetişen, fazla ihtimam istemiyen kıymetli bir ihraç maddesini teşkil eder. Bu sebepten dolayı Kıbrıs'lılar tarafından bazen "siyah altın" diye de anılır. Mahsulün sevki için birçok harup anbarlarına ve yüklemeye iskelelerine raslanır. Bizim gördüklerimiz arasında misal olarak Yalusa kuzeyinde Limyonas (Res. 8) ve yarımada kaidesinde Mağusa körfezi kenarında Boğaz iskeleleri zikredilebilir. Sonuncunun başka bir fonksiyonu da, civarda yer alan jips yataklarından elde edilen cevherin sevk edildiği bir iskele olmasıdır. .

Mersinlik boğazına kadar 30 kilometreden fazla uzunluk gösteren ve esas kuzey silsilesinin bir parçasını teşkil eden bu sırta, bilhassa doğu kısmında Karpas'a doğru manzaraya hâkim bulunan bir tepesine izafeten "Kantara dağları" ismi verilebilir (Res. 10). 630 m yüksekliğindeki bu tepe üzerinde, bütün silsilenin üç mühim tarihî şatosundan biri bulunur. Kantara dağları batıya doğru daha yüksek zirveleri (Sina Oros 722 m, Olimbos 744 m) ihtiva ederler. Mersinlik boğazında dağın kesiti incelenirse, kalker sırtının bir antiklinal teşkil ettiği anlaşılır. Takriben doruk çizgisini takibeden yol boyunca yapılan bir seyahat, silsilenin kuzey ve güney yamaçları arasındaki farkın görülmesini sağlar: kuzey yamaç oldukça gür bitki örtüsü ile kaplıdır, daha nemli bir manzara gösterir. Güney yamaç seyrek tabii bitki örtüsüne sahiptir ve Mesarya'ya doğru gidildikçe daha kurak bir hal alır. Kuzey tarafta deniz seviyesinden takriben 150 metre yüksekte bulunan ve bir şerit halinde uzanan düzlükler, kalker duvar önünde kesif zeytin ve harup ağaç topluluklarıyla dikkati çekerler. Uzaktan görülen Davlos, Flamudi ve Akatu gibi iskân yerleri bu satırlar üzerindeki ekonomik faaliyetlere istinat ederler. Sırtın güney tarafında, yine zeytin ve haruptan ibaret karışık bitki toplulukları, doğuda Eftagomi'den batıda Ardana, Mandres ve Blâdan çevrelerine kadar daha geniş bir şerit halinde, bazı yerlerde inkıtaa uğrayarak uzanırlar. Bu kısmın iskân yerleri arasında yakından müşahede ettiğimiz Eftagomi ve Komi Kebir köyleri, 1000 e yakın nüfuslu birer kasaba manzarası gösterirler. Eftagomi'nin beyaz ve kemerli binalarıyla, ağaçlık bir bölge içerisinde ve kalker duvar önünde cazip bir görünüşü vardır. Daha batıda Komi Kebir'de karşılaştığımız pazar faaliyeti, bu bölgenin senelik panayırı hakkında kâfi bir fikir edinmemize imkân vermiştir. Muhtelif köylerde muayyen zamanlarda (meselâ 1 Ağustosta Yeşilköy'de, 26 Eylülde Yalusa'da, 26-28 Eylülde Komi Kebir'de, 26 Ekimde Leonariso'da) olan bu panayırın esas konusunu, diğer faaliyetler yanında hayvan ticareti teşkil etmektedir.

Mersinlik boğazı batısında, ortalama yüksekliği 600 metre civarında bulunan, fakat aynı zamanda 1000 metreye yaklaşan tepeleri ihtiva eden kısım, Orta Çukur'u kuzey kıyıya bağlayan başlıca yolun (Lefkoşa-Girne yolunun) geçmesine imkân veren Girne boğazına kadar devam eder. Silsilenin 40 km kadar devam eden bu en uzun parçasına, üzerinde göze çarpan tepeler arasında, en yüksek olmamakla beraber en tanınmış olan ve uzaktan bakıldığı zaman bir elin parmaklarını andıran, en tipik zirveyi teşkil eden Beşparmak tepesine izafeten, "Beşparmak dağları" adı verilebilir. Silsilenin bu kısmının başlıca tepeleri doğudan batıya doğru Kartaldağ (818 m), Yayla (935 m), Beşparmak (740 m), yine bir Bizans şatosunun bakiyelerini ihtiva eden Buffavento (954 m), Tripavuno (934 m)dur. Bu dağlar, dışı güneye dönük hafif bir yay çizerler. Antiklinal güneye doğru itilmiş bir durum gösterir. Faylarla birbirinden ayrılmış, dar kalker sırt ve tepeleri birkaç sıra halinde birbiri önünde uzanırlar. Bunların aralarında, kısmen de karstlaşma ile şekillenmiş olan küçük ve tabanları ince bir toprak tabakasıyla örtülü çukurlar görülür. Tabakaların umumî dalışları kuzeye doğrudur. Dağın tepesinden sahile kadar tabakaların sıralanışı, en yaşlısı altta ve yüksekte ve diğerleri buna yamanacak şekilde üstte olmak üzere normal

bir seyir takibettiği halde, güney tarafta bilhassa Değirmenlik civarında anormal bir durum göze çarpar: genç tabakalar daha yaşlı olan kalkerin altına doğru, kuzeye dalarlar. Bu kısımda esas antiklinalin güneye doğru yatmış bir hâli vardır. Orta çukurun kuzey kenarında, Değirmenlik civarında birçok köyleri bir araya toplayan sahanın suyu, dağın bu tarafında geçirimli kalker ile geçirimsiz genç tabakaların temas ettiği yerden çıkan gür bir kaynaktan temin edilir. Kantara dağlarına nazaran daha bol yağış alan Beşparmak dağları bilhassa kuzey yamaçta güzel çam ormanlarını ihtiva eder. Ormanların aşağısında harup ve zeytin kuşağı Girne batısına doğru uzanır.

Girne boğazı ile, batıda Omorfo ovasını kuzey kıyıya bağlayan Panagra boğazı arasında, muhaddep tarafı güneye müteveccih bir kavis halinde, muhteşem bir duvar manzarası gösteren kıyı dağları bütün silsilenin en yüksek tepelerini ihtiva ederek 20 kilometreden fazla uzanırlar. Bu tepelerden, Kıbrıs Türkleri arasında en yükseği olarak bilinen Akromandra (1046 m)²⁶ ile, üzerinde ortaçağ Bizans şatolarının en çok ziyaret edileni bulunan "Yüzbeşevler" veya St. Hilarion tepesi (725 m) kaydedilmeye değer (Res. 11). Silsilenin bu bölümüne, kuzey kıyı düzlüğündeki Karava ile beraber en büyük iskân topluluğunu meydana getiren ve suyunu aynı dağlardan çıkan gür karst kaynağından temin eden Lâpta'ya izafeten "Lapta Dağları" ismini vermek mümkündür. Girne silsilesinin batıda en yüksek kısmını teşkil eden bu dağlar, şiddetli dislokasyonlar neticesinde güneye doğru itilmiş bir antiklinal manzarası gösterirler. Heybetli mezozoik kalker duvarının güney tarafında, Larnaka (Lapta) köyü yakınlarında, silsilenin umumî istikametine uygun mühim bir fay hattı müşahede edilir. Lapta dağları silsilenin, yağış getiren batı rüzgârlarına en maruz kısmını teşkil ettiği için, gür bitki örtüsüne imkân verir: kuzey tarafta akçamların ve güney tarafta servilerin, orman içerisinde hâkim buldukları görülür. Dağların en bol sulu olan bu kısmının kuzey tarafında sahile doğru uzanan etek düzlükleri ve taraçalar Girne'den Lâpta'ya kadar bilhassa harup ve zeytine istinat eden kesif nüfus topluluklarını barındırırlar. Girne, yalnız adanın merkez ve en faal kısmını ihtiva eden Orta Çukur bölgesinin kuzey kıyıda iskelesini değil, aynı zamanda -bugün için belki daha çok- bir sayfiye mahallini teşkil eder (Res. 11 ve 12). Kalesi ve diğer tarihî eserleriyle, bu arada 5 km kadar güneydoğusunda kâin Balâbayis kilisesiyle turistlerin de yakın ilgisini çeker (Res. 13). Batıda Lapta, Karava gibi, birbirine yakın bulunan iskân yerleri, yukarıda Başçeşme (Cefaloorisso) denilen gür karst kaynağı ile diğer sular sayesinde adanın en göze çarpan meyva sahalarından birini meydana getirirler (Res. 14). Narenciyenin her türlü, fakat bilhassa limon, bundan başka incir, ceviz, kaysı, yer fıstığı ve "güver" ismi verilen küçük başlı soğan gibi mahsuller zikredilmeye değer (Res. 15). Lâpta'da dutluklara da raslanır; bir zamanlar ipekçiliği ile şöhret kazanmış olan bu kasabaya, Türkler arasında "Kıbrıs'ın Bursa'sı" denmektedir.

26) 1: 50.000 ve 1: 253.440 ölçekli resmî Kıbrıs haritalarında kuzey dağlarının en yüksek zirvesi olarak, Lapta güneyinde Kiparissovouno (1024 m) gösterilmiştir.

Panagra boğazı batısında silsile birdenbire alçalır ve takribi yüksekliği 300 m olan bir sırt manzarası gösterir. Kormacit yarımadasını meydana getiren platonun âdeta kuzey kenarını teşkil eden bu yükseklikler, Kormacit köyü kuzeyinde sahilde nihayet bulurlar. Kuzey tarafta "Orga" köyüne izafeten bu arızalara "Orga sırtları" demek mümkündür. Takriben 6 km uzunluk gösteren bu sırtlar Girne silsilesinin en batıda, en kısa ve alçak kısmını teşkil ederler. Lapta dağları kadar yağış almamakla beraber, oldukça gür bir orman örtüsünü ihtiva ederler.

Kormacit platosu doğuda Mirti civarında 300 m kadar yükseklik gösterdiği halde batıya doğru alçalarak, Kormacit burnuna 4 km kala 200 metreye iner ve buradan itibaren gittikçe alçalmak suretiyle deniz istikametinde uzanır. Kormacit köyü kuzey batısında Phoniü vadisinin batı yamaçlarından itibaren batı sahile kadar uzanan kısım Girne silsilesiyle doğrudan doğruya alâkası olmayan, sadece bu dağların güney etekleri boyunca uzanan dağ eteği kuşağının en batıdaki devamını teşkil eden bir platodur, ki bunun kuzeybatıya doğru uzanan ucu Kormacit burnunu meydana getirmiştir.

Hülâsa olarak Girne silsilesi, doğudan batıya doğru üç bariz boğaz vasıtasıyla dört ayrı kısma bölünmüş, takriben 100 km uzunlukta ve 2-4 km kalınlıkta dik bir kalker duvarı teşkil eder. Bu duvarın kuzey sahilinden uzaklığı 2-5 km arasında değişir. Silsilenin kuzey eteklerine doğru, takriben 300 m yükseklikten itibaren daha genç formasyonlar (yaşları üst kretase ile eosen arasında değişen sahreler) yer alır. 100 metreye kadar alçalan esas dağ eteği kuşağı hemen hemen tamamiyle flişlerden ibaret ve jeologlar tarafından "Lapithos" ve "Kythrea" ismi verilen formasyona aittir²⁷. Bu flişler ufkiye yakın hafif eğimli bir plato sathı tarafından kesilmiş bulunmaktadır. Bilhassa Girne'nin 20 km doğu tarafında Klepini çevresinde bu platonun oldukça sert bir kalker örtüsü tarafından iyi muhafaza edilmiş bir durum gösterdiği müşahade edilmiştir. Bir zamanlar Girne batısına doğru uzandığı anlaşılan bir aşınma sathı, Girne batısında parça-

27) Kıbrıs'ın jeolojisi hakkında ciddi olarak 1862 den beri yapılan birçok etütlerde müellifler Kıbrıs stratigrafisini, mahallî tezahürlerin raslandığı yer veya bölge adlarını kullanmak suretiyle tasnif etmişler ve bu tasnifi, bilhassa Avrupa jeologları tarafından Standard olarak kabul edilen tasnife uydurmaya çalışmışlardır. Eskiden yeniye doğru Kıbrıs ve Avrupa tasnifleri aşağıda gösterildiği şekilde karşılaştırılabilir: Renz'in kaydettiği "Fusulina"lı kalkerler (*Perm'e* ait) teyit edilmemiştir. TRYPA grubu (Mamonya formasyonu, Petra tou Roumiou kalker, Akamas kumtaşı *Triyas'a* ait; Hilarion kalker *Jüra'ya* ait), Renz'in teyit edilmemiş "Orbitolina"lı kalkerleri *Orta ve Alt Tebeşir*, YASTIK LÂVLARI *Senoniyen*, LAPİTHOS grubu (yastık lâvları ile *Üst Senoniyen* arasında diskordans, *Üst Senoniyen* ile *Orta Eosen* arasında mahallî diskordans, Renz ile Reichel ve başkalarının kaydettiği "Lepidocyclina"lı yataklar *Akitaniyen-Şa-tiyen* umumi ifade ile *Eosen, Oligosen*); DHALI grubu [Lapatza jips.adesesi de dahil olmak üzere Pakhna ve Kythrea formasyonları; bunlardan Terra kalker *Alt Miyosen* (Bürdigaliyen) oligosenle diskordans hâlinde, Koronia kalker *Orta Miyosen* (Vindoboniyen)]; MESA ORIA grubu (Koronia kalker ile diskordans hâlinde, kıvrımlı ve ekaylı Pissouri marnı, Myrtou marnı, Kyrenia formasyonu, Nicosia formasyonu *Alt Pliyosen* (Astiyen-Plezansiyen), Nicosia formasyonu ile diskordans hâlinde Athalassa formasyonu *Üst Pliyosen* (Kalabriyen); en üstte *Pleistosen* ve yeni (*Recent*) dolgular). Yakın bilgi için Bk. Henson-Browne-McGinty: A Synopsis of the Stratigraphy ... etc. p. 6-33. (Bk. Not No. 4-a).

lanmış ve tepelik bir manzara almıştır. Doğuda bu sahanın Davlos'a kadar uzanması mümkündür.

Dağ eteği kuşağının aşağısında 100 metreden itibaren denize kadar devam eden kısım üzerinde geniş düzlükler yer alır. Bunların esasını pliyosen ve kuvaterner dolguları teşkil eder. Bu kısımda sahil taraçaları da dikkati çeker. Eski deniz seviyesini gösteren, 20-30 m yüksekliğindeki klifler çok yerde inkıta uğramış bir haldedirler. Bunları meydana getiren sahreler, yakın ve dik olan dağ duvarından gelen şiddetli seller tarafından parçalanmışlardır. Diğer taraftan, yamaçlardan taşınan birikintiler çok yerde taraçaları belirsiz bir duruma sokmuşlardır. Derelerin ağızlarında, hemen hemen deniz seviyesindeki düzlükler çok ehemmiyetsizdirler. Buralarda kumullar, sahilde yer yer göze çarpan kabartılar meydana getirirler ki, bunlardan bilhassa Çatalköy (Ayios Epiktitos) civarında yer alanlar kaydedilebilir. Turistik plajlar buralara yakındır.

Yukarıda Karpas yükseklikleri ve Girne dağları hakkında verilen bilgiler hülâsa edilecek olursa, Kıbrıs adasının kuzey sahili boyunca batıda Kormacit yarımadasından doğuda Karpas yarımadasının burnuna kadar, umumi olarak batı-doğu istikametinde 150 km uzunluk gösteren Girne-Karpas silsilesi, çekirdeğini sert billûri "Hilarion" kalkerlerinin²⁸ meydana getirdiği bir antiklinal teşkil eder. Bilhassa batı kısımda güneye doğru fazla şarye olmuş bulunan bu antiklinal, doğu kısımda daha muntazam ve daha alçak bir manzara gösterir. Daha doğuda Karpas yarımadası içine doğru ise, sadece antiklinal mihverine işaret eden, fliş ve genç kalkerlerden ibaret, birkaç yüz metrelik hafif kabartılar haline inkılâp eder. Orojenik hâdiseler esnasında batı kısmının güneyinde kuzeyden gelen basınca karşı büyük Trodos masifinin mukavemeti, Lapta dağlarının şiddetle şariye olmasını intaç etmiş, halbuki doğu kısmın güneyinde böyle bir mukavemet kitlesi bulunmadığından Kantara dağları daha az şarye olmuştur. Faylarla müterafik olarak silsile üzerinde, batıda Orga'dan doğuda Kaleburnu'na kadar, yer yer lâvlara da raslanır²⁹. Bunlardan en mühim tezahür batıda Panagra boğazında, ortada Krini çevresinde, doğuda Melunda civarında ve Karpas yarımadasında Blâdanisyo yakınlarında görülür. Denizaltı indifalarının mahsulü olan serpantinler ise, Beşparmak dağlarında Alevkayası'nda ve Yalusa ile Kaleburnu arasında zuhur ederler.

Orta Çukur:

Kuzeyde Girne dağları ile güneyde Trodos kitlesi arasında, batıda Omorfo körfezinden doğuda Mağusa körfezine kadar devam eden, uzunluğu 90 kilometreye yakın, genişliği Lefkoşa batısında 20-30 km ve Lefkoşa doğusunda 30-40 km arasında değişen, geniş ova ve platolardan ibaret bir çukur alan yer alır. "Orta Çukur" ismiyle anılabilecek olan bu bölge, Lefkoşa'nın 10 km kadar batısında bulunan 150 metreden yüksek bir eşik vasıtasıyla (ki buna,

28) Yukarıdaki nota bakınız .

29) Bear, L. M. : The igneous rocks of the Kyrenia Range and the Karpas. Cyprus. Annual Report of the Geological Survey Department for the year 1958 by F.T. Ingham, Director, Geol. Sur. Dpt., Nicosia 1959, p. 14.

üzerinde bulunan bir köye izafeten "Yerolâkko eşiği" demek istiyoruz) ikiye ayrılmış bulunmaktadır: Batıda Omorfo ovası ve doğuda Mesarya. Bununla beraber çukur alanın kuzeyinde Girne dağlarına ve güneyinde Trodos kitlesine doğru intikal teşkil eden tepelikleri de içine aldığı görülür. Haritada 300 metrelik eşyükseklik eğrisi, bu çukur alanı kuzey ve güney dağlarından kabaca ayırmaktadır. Bu duruma göre çukur alanın kuzey sınırı Girne silsilesinin kalker duvarıdır ve güney sınırı ise takriben Omorfo körfezinin en güney kısmında Gemikonağı sahillerinden Larnaka körfezinin kuzey kısmında Dikelya istikametinde, Truli çevresini güneyde bırakacak surette çizilecek bir hattır. Bu hattın güneyinde, ileride tafsilen anlatılacak olan Trodos kitlesi ve kenar yükseklikleri bulunmaktadır. Bu kadro içerisinde Orta Çukur'u şu bölümlere ayırarak mütalâa etmek uygun olur:

- 1 - Kuzey kenar tepelikleri,
- 2 - Orta ovalar (Mesarya ve Omorfo ovaları),
- 3 - Güney kenar yükseklikleri.

Kuzey kenar tepelikleri :

Kuzeyde 150 m ile 300 m arasında yer alan ve bir bakıma Girne silsilesinin güneydeki etek kuşağını meydana getiren tepelik saha, kuzeyde Girne dağlarının kalker" duvarından itibaren güneyde Omorfo ve Mesarya ovalarına doğru alçalarak devam eder ve büyük kısmı itibariyle flişler üzerinde bulunur. Bu flişler yer yer çok kıvrımlı bir manzara gösterirler. İltiva mihverleri, Girne silsilesinin istikametine paraleldir. Ancak bu fliş sahasiyle Girne dağlarının kalker formasyonu arasında bir diskordans göze çarpar. Burası Girne dağlarının güney kenarı boyunca uzanan bir fay çizgisine tekabül eder. Bunu batı kısmında Hanbeli (Kambyli) kuzey doğusundaki kalker tepe üzerinden müşahede etmek mümkündür. Filhakika burada Paleomylos vadisi içerisinde meydana gelen oyulma, Lapta Larnakasının çevresinde flişlerin mezozoik kalker duvarı ile münasebetini ortaya çıkarmıştır. Flişler Girne dağlarına doğru batmakta ve güneye doğru Trodos kitlesi istikametinde yamanmaktadır. Aynı müşahedeyi doğuda Değirmenlik civarında da yapmak kabildir. Orta kısımda Gönyeli kuzeyinde Girne boğazına doğru giden asfalt yol boyunca da aynı şey görülmektedir. Şillura ile Filya arasında, jeologların "Ovgos fayı" ismini verdikleri³⁰ fay boyunca doğu-batı istikametinde uzanan küçük bir kabartı istisna edilirse, bu kıvrımlı sahanın bir satıh tarafından kesilmiş bulunduğu müşahede edilir. Orta Çuku'run her iki tarafında da bu satıhlar pliyosen tortuları tarafından örtülmüştür, ki bunlar umumiyetle ufki bir manzara gösterirler. Aşınma neticesinde bu pliyosen örtüsü, bariz kornişlerle çevrili platolar hâlini almıştır. Bunlardan bir tanesi Mirti-Kormacit plâtosudur. Güneye doğru Aymarina yükseklikleri de bu plato sahasının başka bir bölümünü meydana getirir. Aymarina batısında 360 m yükseklikte olan plato sathı, batıya doğru hafif bir meyille

30) Wilson, R. A. M.: Kalokhorio-Astromeriti Area. Progress Report. Cyprus. Annual Report of the Geol. Surv. Dept. for the year 1957. Nicosia 1958, pp. 23-28.

alçalarak Mirti civarında 300 metreye ve yukarıda sözü geçen Kormacit platosunda 200 metreye kadar alçalarak denize doğru uzanır. Mirti platosu güneyde bariz bir fayla Omorfo ovasından ayrılır ki bu fay Mirti-Omorfo yolu üzerinde kâin Kalohoryo köyünün bulunduğu yerde dikkati çeker ve güneydoğu cihetinde 150 metrelik eşyükseklik eğrisi boyunca uzanarak yukarıda zikredilen Ovgos fayı ile birleşir.

Bu sahanın doğusunda Yerolâkko civarı, 150 metrelik yükseklikle, bir tarafta Omorfo körfezi sathı maili ile diğer tarafta Mağusa körfezi sathı maili arasında su bölümü teşkil eder ve Girne dağlarının güney etekleri boyunca uzanan kuşağın güneyde Trodos masifinin kuzey eteklerine doğru uzanan kuşakla irtibatını sağlar. Burası da pliyosen devrine ait kalkerli kumtaşları ile örtülüdür ki, Lefkoşa hava meydanı bunun üzerinde bulunur.

Kuzey kenar tepelikleri kuşağı Lefkoşa kuzeyinde bir çukur alanla batıdaki genişliğini kaybederek doğuya doğru daha dar bir şekilde devam eder; haritada 150 metrelik eşyükseklik eğrisi bu durumu çok iyi ifade etmektedir. Gönyeli-Değirmenlik çizgisinin kuzeyinde Girne dağlarının kalker duvarına kadar (takriben 300 m yüksekliğe kadar) uzanan saha, sert kumtaşı tabakalarının başları tarafından meydana getirilmiş kabartıları ihtiva eden bir satıh teşkil eder. Yumuşak tabakaları sürülmüş tarla şeritleri hâlinde göze çarpan bu tepelik saha, Lefkoşa-Girne yolu üzerinde Gönyeli'den Girne boğazına kadar takip edilebilir. Orta Çukur'un kuzey kenar tepeliklerinin genişliği burada 6 kilometreden fazla iken Değirmenlik kuzeyinde 2 kilometreden daha azdır.

Değirmenlik'ten itibaren doğuya doğru kuzey kenar tepelikleri sahası genişler. Yüksekliği burada 150 m civarında iken, doğuya doğru Lefkonuk-Trikomo çevresinde 100 m yükseklikte bir plato manzarası iktisap eder ki, bunun doğusunda evvelce incelediğimiz Karpas platosu uzanır. Mamafih bu bölgede bazı yerlerde aşındırmanın tesiriyle flišlerin mukavim tabaka başlan ortaya çıkmış ve yumuşak kısımlar oyulmuştur. Bu suretle Girne silsilesine paralel birtakım talî küçük sırtlarla oluklar meydana gelmiştir.

Kuzey kenar tepelikleri kuşağının kayda değer başka bir hususiyeti de jips tezahürleridir. Fliš serisi üzerinde bulunan jips serisinin bugün görülen bakiyeleri Mirti kuzeyinde, Kördemen'den Yerolâkko'nun kuzeyine kadar bir hat boyunca, Lefkoşa kuzeyinde, Trikomo'dan Aytotro'ya kadar devam eder. Hattâ bunların bir küçük tezahürü Karpas yarımadasında Kaleburnu doğusunda dahi görülür. Bütün bu serinin tezahürleri senklinal sahalarında yer alır³¹.

Orta ovalar:

Orta Çukur'un kuzey kenar kuşağından sonra batıda Omorfo ve doğuda Mesarya ovaları gelir. Lefkoşa batısında Yerolâkko eşiği tarafından birbirinden ayrılan bu ovalar, Orta Çukur'un iki aksi tarafında yer almıştır. Bunlar pliyosen esnasında bir deniz kolu tarafından istilâ edilmiş bulunuyordu. Bu devrin sonlarında vukua gelen mühim orojenik hareketler neticesinde arazi yükseldi.

31) Kıbrıs'ta jips tezahürleri hakkında bilgi için bakınız: G a s s, I. G.: Notes on the occurrence of gypsum in Cyprus. Ann. Rep. Geol. Sur. Dpt. 1958, Nicosia 1959, pp. 21—23.

Mamafih depresyonun her iki nihayetinde de bahrî şartlar hâkim kaldı. Hattâ daha sonra kuvaternerde dahi Omorfo ve Mağusa körfezleri, içeriye bugünkünden daha fazla sokuluyordu. Bu noktalarda sahilin gerilemesi, orojenik hareketlerden ziyade alüvyal dolgulardan ileri gelmiştir.

Omorfo ovası, kaidesi Omorfo körfezinde, tepesi Filya ve Avlona çevrelerinde bulunan eşkenar bir üçgen şeklindedir. Bu üçgenin kuzey kenarını Alupos deresinin aşağı mecrası ile Kalohoryo-Filya istikametinde seyreden fay çizgisi teşkil eder. Güney kenarını ise 150 metrelik eşyükseklik eğrisi ile kabaca ifade etmek mümkündür. Omorfo ovasının teşekkülü hakkında şu görüş ileri sürülmektedir³²: Trodosların batı kısımlarından kuzeye doğru akan derelerin Omorfo körfezi istikametinde taşıdığı çakıllar, Gaziveran ile Siryanahori arasında bir set meydana getirmiş ve bu suretle teşekkül eden lagün zamanla güneydeki yüksek yamaçlardan sürüklenen maddeler tarafından doldurularak ova halini almıştır. Bu dolmada bilhassa Siryanahori kuzeyine doğru kuvvetli batı rüzgârlarının biriktirdiği kumul tepelerinin de yardımı olmuştur. Bugün Omorfo ovasının, batıda 15 kilometreden fazla geniş ve doğuya doğru 20 km kadar uzun olduğu müşahede edilir.

Mesarya ovası da, kabaca tepesi Lefkoşa çevresinde, kaidesi Mağusa körfezinde bulunan bir üçgen durumundadır. Kaidenin genişliği güneyde Mağusa ile kuzeyde Tricomo arasında 20 km kadardır ve ovanın doğudan batıya uzunluğu ise 50 kilometreden fazladır. Kuzey sınırı doğuda Tricomo'dan batıda, Lefkoşa kuzey batısında kâin Gönyeli'ye doğru çizilecek bir hatla ifade edilebilir. Bu hat doğu kısımda Çatoz'a kadar 75 metrelik ve batı kısımda ise Değirmenlik'ten Gönyeli'ye kadar 150 metrelik eşyükseklik eğrilerine uymaktadır. Mesarya'nın güney sınırı vazih ve basit bir çizgi ile ifade edilemez. Bu tarafta ovanın birtakım girinti ve çıkıntılar yaptığı görülür. Mamafih bu sınır kabaca Lefkoşa-Kiracıköy-Lisi çizgisi ve buradan Mağusa'ya giden asfalt yol ile ifade edilebilir (Res. 16). Ancak Piroyi ile Kiracıköy (Athienou) arasında Tremeşe kuzeyindeki tepelik sahayı istisna etmek icabeder. Bu hat Lisi batısında 150 metrelik eşyükseklik eğrisine takriben uymakta ve Lisi doğusunda ise 75 metrelik eşyükseklik eğrisi ile ifade edilen platolar sahasının kuzey kenarına tekabül etmektedir. Ancak şu hususu gözden uzak tutmamak lâzım gelir ki, yukarıda kaydedilen sınırın Lisi batısında kalan kısmında platoların Mesarya'ya doğru kollar veya adalar halinde uzandıkları müşahede edilir. Buna nazaran Mesarya'yı dar mânada sınırlandıran ikinci bir çizgi olarak Lisi'den Lefkoşa'ya doğru uzanan asfalt yol ele alınabilir. Şu şartla ki, bu asfalt yolun bazan esas alüvyal dolgulardan ibaret dar manâlı Mesarya ovasının kenarından birkaç kilometre uzaklaştığını hesaba katmalıdır.

Mağusa körfezinde vaziyet başka türlüdür: Omorfo körfezinde veya, ileride anlatılacağı üzere, Ağrotur yarımadasında görülen çakıl kordonu burada müşahede edilmez. Ancak ova kuzeyde bulunan kenar tepelikleri kuşağından güney istikametinde Greko burnuna doğru uzanan birtakım küçük sırtlarla katedilmiş

32) Vaumas, A. E. de: The principal geomorphological regions etc. Aynı yazı, s. 41.

bulunmaktadır. Zeminden 15-20 m kadar nisbi yükseklik gösteren bu sırtlar asimetrik bir manzaraya sahiptirler; bunların dik yamaçları batıya müteveccihdir. Bu sırtlar, eskileri batıda, daha yenileri doğuya doğru birbiri üzerinde yer alan çimentolaşmış kum tabakalarının başlarını teşkil ederler. Bütün bu tabakalar deniz istikametinde, doğuya doğru hafif bir meyille batarlar. Deniz içerisinde görünen tabaka başları resifleri andıran küçük adacıklar halinde su sathı üzerinde yükselirler. Bu tabakalar çok yakın zamanlardaki deniz çekilme safhalarına delâlet ederler. Meselâ Bronz çağındaki Alasia limanı, bugün 3 km içeride kalmıştır. Şu halde burada deniz son 3-4 bin sene zarfında 3 km kadar çekilmiş bulunmaktadır. Sahile yakın yerlerde görülen tepelik manzara, esas Mesarya ovası içerisinde görülmez. Ova geniş sahalarda dümdüz bir satıh hâlinde uzanır. Ovanın en çukur yeri, Mağusa batısında Aşeridu (Akhyritou) set gölünün bulunduğu yerdir. Bu çukur saha kuzeybatıda Kukla rezervuarının bulunduğu sahaya doğru uzanır. Ovanın yüksekliği gerek kuzeye ve gerekse batıya doğru gittikçe fazlalaşır. Aşeridu civarında yuvarlak rakamla 30 metre iken, kuzeyde Lefkonuk civarında 60 ve batıda Lefkoşa civarında 100 metreyi geçer. Lefkonuk'tan doğuya giden asfalt yolun içerisinden geçtiği sahada bulunan Singrasi rezervuarı da, evvelkilere nazaran daha küçük sahalı olmasına rağmen zikredilmeye değer.

Güney kenar kuşağı:

Orta Çukur'un güney kenarında, doğuda Mağusa-Larnaka sahalarında denize doğru ve batıda Trodos masifinin kuzey eteklerine doğru uzanan ve yüksekliği yuvarlak rakamlarla 100-300 m arasında değişen bu kuşak, iki kısımda mütalâa edilebilir: Bunlardan biri, aynı zamanda Trodos masifinin kuzey eteğini teşkil eden, gevşek malzemedan yapılmış büyük birikinti konileri sahası ve diğeri daha doğuda Larnaka körfezi kuzeyindeki Ahna-Paralim plâtosudur.

Güney kenar kuşağının, büyük birikinti konilerinden ibaret batı kısmı, Trodosların kuzey eteklerini örtmüş bulunan pliyosen tabakaları üzerinde uzanmaktadır. Bu muazzam birikinti konileri, büyük çakılları da ihtiva eden gevşek malzemedan yapılmışlardır. Fakat bunlar sonradan derin olarak kazılmışlar ve aralarında, Akdeniz memleketlerine hâs, "Fiumare" tipinde kuru yataklar teşekkül etmiştir ki, bunları Lefkoşa-Lefke yolunda müşahede etmek kabildir. Bu vadilerin teşekkülü, pliyosen sonunda vukua gelen orojenik hareketler neticesindeki yükselmeye atfedilmektedir³³. Bunların genel görünüşleri aynı olmakla beraber, Omorfo körfezinden itibaren Peristerona vadisine kadar olan birikinti konileri, daha büyük akarsular tarafından parçalanmış ve fazla tahrip edilmiş; fakat bunun doğusunda geniş satıhlı, masa yapılı tepeler veya plato parçaları mahfuz kalmıştır.

Lefkoşa-Larnaka yolunun doğusuna raslayan sahada büyük Trodos masifinin doğu öncülerini teşkil eden Truli çevresindeki arızalarla Greko burnu

33) Vaumas, A. E. de: Aynı yazı, s. 41.

kuzey batısında yer alan yüksek saha istisna edilirse, genel olarak pliyosen tabakalarından ibaret geniş plato satırlarının uzandığı görülür. Üzerlerinde bulunan Ahna ve Paralim köylerine izafeten isimlendirilebilecek olan ve yüksekliği ortalama 50-100 m arasında değişen bu platolar Mesarya'yı, Larnaka körfezinin kuzey sahillerinden ayıran yükseklikleri meydana getirirler, ki bunlar üzerinde, doğuda Greko burnunda yüksekliği 200 metreye yaklaşan (Fano tepesi 174 m) ve batıya doğru yüksekliği 300 metreye varan (Tremeşe güneyinde Değirmitepe gibi) tepelere de raslanır. Fakat bu yüksek kısım Trodos'un öncülerinin tesiri altında kalmıştır (batıda Truli madeninin bulunduğu sahada ve doğuda Greko burnu civarında olduğu gibi). Burada yeri gelmişken işaret etmek faydalı olur ki, Larnaka-Mağusa asfaltının güneydoğusunda kalan ve doğuda Greko, güneyde Pile burunlarına doğru bir yarımadaı andıracak şekilde yayılarak Mağusa ve Larnaka körfezleri arasında yer alan kara çıkıntısı, satırla görülen oldukça fazla karstlaşmış miyosen kalkerlerinin altında Kıbrıs'ın yeraltı su depolarından birini ihtiva eder. Bunun en göze çarpan tezahürü, gerek Ahna platosunda (Res.17), gerekse bilhassa Greko burnu kuzeyinde Mağusa'ya kadar uzanan sahil şeridinde sayıları belki bine varan yeldeğirmenleri ile sulanan zengin bir ziraat sahasının mevcudiyetidir.

Orta Çukur'da diğer müşahedeler:

Orta Çukur umumî olarak kurak bir sahayı teşkil eder. Gerek doğu ve gerekse batı sathı maillerine doğru devamlı bir akarsuya raslamak hemen hiç mümkün değildir. Kaynaklarını Trodos dağlarının kuzey tarafından alan ve suları ancak çok yağışlı senelerde denize ulaşabilen derelerden en mühimi, doğuda Lefkoşa'da bir dirsek yaptıktan sonra Mağusa körfezi istikametinde yönelen Kanlıdere (Pedieos) ile onun hemen güneyinde Çakıllıdere (Yalias) ve batıda Omorfo körfezine doğru uzanan Ovgos ve Serahi (Serakhis) dereleridir. Doğuya akan derelerin suları hem ziraat sahalarını sulamak, hem de daha aşağılarda bulunan araziye su baskınlarından korumak için yapılmış bulunan Kukla ve Güvercinlik (Aşeridu) bend göllerine dökülürler. Bu bendlerin inşasından esas maksadın, daha ziyade dereleri islâh etmek (River training) olduğu kaydedilmektedir³⁴. Mamafih bu teşebbüsün, kabaca Engomi-Kukla-Aşeridu üçgeni ile ifade edilebilecek olan toprakları büsbütün tuzlandırmak suretiyle verimsiz bir hâle getirmek gibi zararlı neticeleri olduğunu da hatırdan çıkarmamak lâzımdır. Bu toprakların faydalı bir hâle getirilmesi için, yukarıda sözü geçen bend gölleri ile deniz» arasında inşa edilecek bir kanalla hem fazla suyun denize akıtılması, hem de tali kanallar yardımıyla arazinin sulanması mühim bir mesele teşkil etmektedir. Mesarya'nın kuzey kenarında, Kantara dağlarının güney yamaçlarından gelen derelerden bir kısmının suları da Trikomo batısında Singrasi rezervuarında toplanır. Daha batıya doğru Lefkonuk, Çatoz, Değirmenlik civarından çıkarak Mesarya'ya varamıyan çok sayıda dereler bulunur. Bunlar içerisinde Kartaldağ ve Alevkayası'ndan gelen Çakıllıdere, Kocadere, Köpek deresi, Aksu gibi türkçe isimlerle anılanlar bilhassa dikkate şayandır. Daha batıda Değirmenlik kuzeyinde evvelce bahsi geçmiş olan kaynak, Kıbrıs'ın

34) Ward, I. L.: Cyprus water development 1959. Department of Water Development. April 1959. Nicosia, pp. 19-20.

belki en gür kaynağını teşkil eder ve kurak manzaralı Mesarya'nın kuzey kenarında geniş yeşilliği ile kendisini gösteren Değirmenlik-Minareliköy-Beyköy üçgeni içerisindeki kesif iskân sahasına hayatîyet verir (Res. 18). Bu kaynağın günlük vasatı deşarjı 15 milyon litrenin üstündedir³⁵.

Orta Çukur'un kuraklığı bitki örtüsü bakımından da göze çarpan bir hususiyet teşkil eder. Kuzeyin silsilesiyle güneyin dağ kitlesi umumî olarak orman ve makilerle örtülü bulunduğu halde, ancak 300-400 milimetre arasında yağış alan Orta Çukur, Yakın Doğu memleketlerinin iç havzalarında, meselâ Türkiye'nin İç Anadolu bölgesinde görülen manzarayı hatırlatır. Mamafih doğuda aşağı Mesarya'da ve batıda Omorfo körfezi kenarlarında 300 milimetreden daha az yağış alan, topraklarının tuzluluğu ve taban su seviyesinin yüksekliği dolayısıyla de ormanın tabii olarak yetişmesine müsait olmayan, sadece edafik bitki formasyonlarını ihtiva eden kısımlar istisna edilirse, bütün Orta Çukur'un bir zamanlar Kıbrıs'ın diğer sahalarıyla beraber meşe, ardıç, servi gibi unsurların hâkim bulunduğu daimî yeşil bir Akdeniz bitki topluluğu ile örtülü bulunduğu dair alâmetler vardır³⁶. Eski çağlardan beri meskûn olan adada bitki örtüsünün kesme, yakma ve/veya hayvan (bilhassa keçi) otlatma suretiyle devamlı bir şekilde tahribi neticesinde formasyonlar bozulmuş ve bu suretle Orta Çukur antropojen karakterli bir step manzarası almıştır. Bundan dolayı mer'a araştırmaları hakkındaki rapora³⁷ ekli bitki bölgeleri haritasında, Omorfo körfezi güney kıyılarından doğu Mesarya bölgesine kadar uzanan geniş bir saha "Farazi Mesarya Ormanı" şeklinde gösterilmiş bulunmaktadır.

Beşerî ve ekonomik faaliyetler bakımından Orta Çukur'da kuru ziraate dayanan arpa, buğday gibi hububat ile fiğ (vicos) gibi hayvan yemi istihsalinin temel teşkil ettiği, fakat aynı zamanda sulamaya da istinat eden mahsullerin elde edildiği görülmektedir. Senede takriben 3 milyon kile³⁸ arpa ile 2 milyon

- 35) Kıbrıs'ın diğer kaynaklarının deşarjları, Değirmenlik kaynağının ancak üçte biri kadar veya daha azdır. Meselâ Girne dağlarının kuzey tarafında Lapta kaynağı günde ortalama olarak 5 milyon litre, Limasol civarındaki Mavrommata kaynağı günde ortalama 3 milyon litre, Karava kaynağı 2,5 milyon litre, diğerleri 2 milyon litre civarında veya daha az su verirler. Bu kaynaklardan bazılarının tarihî çağlarda da mühim rol oynadığı eski su kemerleri kalıntılarında anlaşılmaktadır. Meselâ bugünkü Mağusa kuzeyinde bulunan eski tarihî merkezlerin (Salamis ve Alasya gibi), suyu Değirmenlik kaynağından temin ettiğini gösteren su kemerlerinin bakiyelerine Mesarya'da raslanmaktadır.
- 36) "İlk çağın başlangıcında Kıbrıs'ın yalnız dağlık sahalarının değil, ovalarının da kesif ormanlar ile kaplı olduğu bilinmektedir (Strabo, XIV, 684). Fakat bir taraftan bakır ve gümüş madenlerinin işletilmesi, diğer-taraftan gemi inşaatı ve Mısır gibi ağaçsız memleketlere yapılan odun ihracatı yüzünden, ormanlar büyük tahribata uğramış, Mesarya ovası ve tepeleri tamamıyla çıplak bir hâle gelmiştir. Dağlık sahalardaki ormanlar ise, daha yakın devirlerde yangınlar ve keçilerin verdiği zararlar yüzünden, epeyce eksilmiş olmakla beraber, son 50 yıl içinde tahribatı durdurmak ve ormanları yeniden ihya etmek yolunda büyük gayretler sarfedilmiştir" (Darkot, B.: Aynı yazı, s. 672).
- 37) Jones, D. K. - Merton, L. F. H. and Poore, M. E. D. - Harris, D. R.: Report on pasture research, etc. Aynı eser, sonda ekli 1/500.000 ölçekli bitki kuşakları haritası.
- 38) Kıbrıs'ta hâlen, Osmanlı İmparatorluğu devrinden kalma ölçüler kullanılmaktadır. "Kile" anglosakson hacim ölçüsü olan "Bushel" a eşittir. Amerikan bushel'ı 2150.40 cu. in. ve İngiliz bushel'ı 2218.2 cu. in. olduğuna göre (Fernald, J. C.: The concise standard dictionary

kileye yakın buğday Orta Çukur'dan istihsal edilmekte ve bu miktarlar bütün adanın arpa istihsalinin 3/4 üne ve buğday istihsalinin 2/3 sine tekabül etmektedir. Sulanan mahsuller arasında patates mühim bir yer tutar. Bilhassa Ahna-Paralim platosunun terra rossadan ibaret kıymetli topraklarında, kuzey doğu Mesarya'da, Omorfo ovasının doğu kısmında ve nihayet Orta Çukur'un güney kenar kuşağının muhtelif yerlerinde elde edilen patates mahsulü bütün adada elde edilenin 4/5 den fazlasına eşittir. Bu bölgelerde mayıs ve kasım olmak üzere senede iki defa alınan patates mahsulü bilhassa İngiltere'ye ihraç edilen mühim bir döviz kaynağı teşkil etmektedir. Orta Çukur'da sulanan mahsuller arasında portakalı da zikretmek icabeder. Bilhassa Mağusa ve Omorfo çevrelerinde yeraltı sularından faydalanılmak suretiyle geniş portakal bahçeleri meydana getirilmiştir. Mühim bir ihraç maddesi olan portakalın sözü geçen iskân yerlerinin, fakat bilhassa Omorfo'nun son sıralardaki gelişmesinde büyük bir âmil olduğunu kaydetmeden geçmek doğru olmaz. Bugün Omorfo kaza merkezi olmamasına rağmen, nüfus sayısı itibariyle Girne'yi çoktan geçmiş ve Baf ile boy ölçüşecek işlek bir kasaba hâline gelmiştir (Bk. s. 167).

Lefkoşa (Nicosia) :

Yalnız Orta Çukur'un değil, fakat aynı zamanda bütün Kıbrıs'ın en büyük şehri olan Lefkoşa, 100.000 civarında bulunan nüfusu ile Orta Doğu memleketlerinin de mühim bir merkezini teşkil eder. Kurulduğu yer incelenecek olursa adanın ortasında, doğu-batı istikametinde tabii bir yol teşkil eden Orta Çukur'un doğu ve batı bölümlerini ayıran subölümü sahasında, adanın kıtaya en yakın bulunduğu kuzey kıyıda Girne limanına bağlayan yolun kuzey silsilesini aştığı, en yüksek yeri 380 metre olan Girne boğazı (St. Catherine geçidi) civarında, kezalik daha işlek limanlar olan Limasol ve Larnaka istikametlerinden Orta Çukur'a doğru gelen yolların, Trodos dağlarının doğu etek bölgelerinde yüksekliği 366 m (Gaguraca) ve 244 m olan geçit sahalalarının kuzeyinde, adanın her tarafına ışınlar şeklinde yollarla bağlı bir münakale merkezi olduğu görülür. Adanın şekline göre güneybatı-kuzeydoğu, kuzeybatı-güneydoğu istikametindeki çıkıntı sahalariyle doğu-batı istikametindeki bariz girinti sahalalarına nazaran yarı yolda bulunur; kuzey-güney istikametinde ise yolun kuzeye nazaran takriben 1/3 inde kurulmuştur. Bu müşahedeler Lefkoşa'nın, Kıbrıs'ın münakale hayatında ne kadar merkezî bir mevkiye bulunduğunu ve neden devlet merkezi olarak seçildiğini izaha yarar. Gerçi Lefkoşa Kıbrıs'ın ilk zamanlarda merkezi değildi; evvelce Kıbrıs'ın idare merkezi Mağusa körfezi kıyısında bugün harabelerine raslanan ve yukarıda sözü geçmiş bulunan Salamis iken Roma devrinde adanın güneybatısında (Paphos)a geçmiş ve XII. yüzyıl sonlarında Luzinyanlar tarafından işgalinde Lefkoşa'ya intikal etmiştir. Osmanlı idaresi altında Kıbrıs merkezi Lefkoşa olmak üzere "Girine", "Baf" ve "Magosa" sancaklarını içine

of the english language. Funk and Wagnalls Co. New York 1945, p. 318), ve 1 inch = 2.54 cm olduğundan, hesap neticesinde 1 Amerikan bushel'ı = 35,2 litre ve 1 İngiliz bushel'ı = 36,4 litre olarak bulunur. Buna göre 3 milyon kile arpanın metre sisteminde karşılığı 100 milyon litreden fazla bir hacme tekabül ediyor demektir.

alan bir eyalet hâline getirilmiştir. Mamafih Lefkoşa'nın M. Ö. 4000 yıllarından beri mevcut ve "Ledra" ismiyle anılan bir şehir olduğu, fakat Ortaçağda muhtemel olarak zelzele gibi tabii âfetler neticesinde ehemmiyetini kaybettiği bilinmektedir. Ledra ismi Milâttan sonra IX. yüzyıla kadar kullanılmış, fakat bundan sonra aynı zamanda "Leucothea" ve "Leutheon" isimlerinin de ortaya çıktığı görülmüş ve nihayet X. yüzyılda "Leukosia" veya "Lefkosia" şehrin en çok tutunan ismi olmuştur. "Nicosia" kelimesi ise, şehrin Avrupalılar tarafından kullanılan isimdir. Kıbrıs Türklerinin "Lefkoşa" ve Rumların "Leukosia" şeklindeki tesmiyeleri ile Türkiye'de kullanılan "Lefkoşe" şekli, şehrin "Ledra"dan sonra tutunmuş olan eski "Leucothea" isminden neşet etmiş olsa gerektir.

Bugünkü görünüşü ile Lefkoşa başlıca iki kısımda mütalâa edilebilir: Biri Venedikliler tarafından 1567 de inşasına başlanarak üç senede ancak ikmal edilebilmiş olan, fakat 1570 de şehrin Türkler tarafından fethine mani olamamış bulunan surlar dahilinde 162 hektarlık bir sahayı işgal eden eski şehir, diğeri surların dışında kalan ve bugün bilhassa güneye ve batıya doğru yayılmış olan daha geniş sahali yeni şehirdir. Dairevî bir şekilde, aralarında 275 er metre boyundaki düz duvarları birleştiren 11 burçtan ibaret 4,4 km uzunluğundaki sur içinde denizden yüksekliği 140-146 m arasında değişen bir plato sathı şehrin zeminini meydana getirmiştir. Yeni şehrin büyük kısmı güneyde telsiz istasyonu civarında, yüksekliği 186 metreye varan, yumuşak, kalkerli kumtaşı tabakalarından ibaret plato sathına doğru uzanmaktadır (Res. 19). Kanlıdere (Pedieos Potamos) yatağı, güneyden kuzeye doğru uzanmakta ve surlar içindeki şehirle surlar dışındaki şehrin büyük kısmını doğuda bırakmaktadır. Surların dışında kuzeyde Büyük Kaymaklı ve Ortaköy, batıda Kurudere yatağı batısında Aydemet (Ayios Dhometios) istikametlerinde de şehrin yayılmakta olduğu görülmektedir. Bu haliyle şehir kuzeyden güneye 6 ve doğudan batıya 5 kilometreden fazla uzanmakta ve takriben 30 km karelik bir sahayı kaplamaktadır (Res. 20). Şehrin surlar içindeki kısmı muhtelif kapı ve geçitler vasıtasıyla surlar dışındaki kısmına bağlanmış bulunmaktadır ki bunlar arasında bilhassa dört tanesi kaydedilmeye değer. Mamafih hemen belirtmek icabeder ki, bugün kapalı olan üç tarihî kapı, artık eski rollerini oynyamamakta, bunlar yanında veya civarında sur yıkılmak suretiyle açılmış bulunan geçitler yollara müsaade etmektedir. Kuzeyde Girne kapısı (Res. 21) ile güneyde Hacı Sava ve doğuda Mağusa kapısı ile batıda Baf kapısı cihetlerinde, Lefkoşa'yı ortasından kesen, birbirine çapraz yolların geçmesine imkân verirler. Şehrin kuzey-güney ve doğu-batı istikametinde uzanan mihverlerini teşkil eden bu yolların tekату mahalli, eskiden olduğu gibi bugün de en işlek kısmını teşkil eder. Şehrin idarî, adlî, dinî ve kültürel fonksiyon ifa eden birçok tesisleri bu tekату mahallinin kuzeyinde bugün Atatürk Meydanı adıyla anılan Konak meydanı veya Sarayönü mevkii etrafında yer almıştır (Res. 22). Devlet dairelerinin bir kısmı, Merkez Posthanesi, Polis Dairesi, ilk ve orta öğretim seviyesinde müteaddit Türk okulları, Evkaf Dairesi, şehrin en büyük camisi olan Selimiye (Ayasofya) (Res. 23 ve 24) ile onun civarında Bedesten, Büyük Han gibi çoğu hâlâ faaliyette bulunan birtakım tarihî eserler bu mahallin göze çarpan başlıca

tesisleridir. Şehrin çarşısı, biraz önce sözü geçen kuzey-güney mihveri üzerinde Atatürk Meydanı çevresinden başlamak suretiyle güneye doğru Uzunyol (Lydra St.) boyunca Hacı Sava istikametinde uzanır. Fakat bugün esas faaliyet sahası güneyde surların dışına taşarak muhtelifistikametlerde yayılmıştır (Res. 25). Şehrin otel, lokanta, gazino, sinema, park gibi istirahat ve eğlence yerleri bu tarafta bulunur. Mamafih şehrin kuzey tarafında Atatürk Meydanından kuzeye doğru uzanan Girne caddesi ile bu istikamette surlar dışında Türklerle meskûn sahanın faaliyetleri göze çarpmaktadır. Daha mütevazî görünüşlü otel, lokanta, gazino, sinema ve parklar da bu cihette yer almıştır. Bu müşahedelere, muhitindeki küçük iskân noktalarını içine alarak gelişmekte olan şehirlerde umumiyetle görüldüğü üzere, kenarlarda kalan muhtelif semtlerin mahallî iş sahalarını da eklemek mümkündür.

Lefkoşa'nın devlet merkezi olarak oynadığı idarî ve siyasî fonksiyon, daha ziyade güneyde genişlemiş olan yenişehirde ifa edilmektedir. Devlet daireleri kuzey-güney mihveri ile Kanlıdere'nin kuru yatağı arasında, surlardan 600 m kadar uzakta bulunur. Yeni kurulmuş olan müstâkil Kıbrıs Cumhuriyetinin muhtelif memleketlerle siyasî münasebetlerine vasıta olacak olan yabancı devlet mümessillerinin de şehrin daha cazip olan bu tarafında yerleşeceklerine şüphe yoktur. Mamafih bazı devlet daireleri şehrin başka semtlerinde, meselâ İnşaat Dairesi tesisleri Girne kapısı kuzeyinde, Ziraat ve Orman Daireleri Baf kapısının bir kilometre kadar batısında bulunur. Şunu da ilâve etmelidir ki, Baf kapısı ile Kanlıdere yatağı arasında Lefkoşa'nın meşhur müzesi, inşaatı bitmek üzere olan muazzam tiyatrosu, büyük hastahanesi gibi diğer bazı resmî teşekkülleri de yerleşmiş bulunur. Bu mahallin yarım kilometre kadar kuzeyinde Avrupai konforu haiz, saray görünüşlü "Ledra Palace" otelini de zikretmeden geçmek doğru olmaz (Res. 26).

Dinî merkez olarak Lefkoşa, Kıbrıs nüfusunun dörtte üçünün bağlı bulunduğu yarı müstakil Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesinin idare yeridir. Surlar içindeki şehrin Rumlarla meskûn olan güney kısmında başpapazlık sarayı ve birçok kiliseler bulunur. Bunların en büyüğü Uzunyol civarında Phaneromene kilisesidir. Kıbrıs Rum Ortodoks kilisesi Osmanlı devrinde esas benliğini kazanmış olmasına rağmen, halkı bu idareye karşı ayaklanmaya teşvikten geri kalmamak suretiyle, belki dinî olmaktan daha çok siyasi bir rol oynamış ve bu hal İngiliz idaresine karşı dahi, Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı hareketi (Enosis) şeklinde bugüne kadar devam edegelmiştir. Bu kilisenin oynamakta olduğu siyasî rolün en son ve bariz tezahürü, teşkilâtın başpapazının bugün Kıbrıs cumhurbaşkanlığı makamını elde etmiş bulunmasıdır. Surlar içindeki şehrin Baf kapısına yakın kısmında, nüfus bakımından küçük birer azınlık teşkil etmelerine rağmen Ermeni ve Marunilere ait kiliseleri de kaydetmek uygun olur.

Kıbrıs nüfusunun dörtte birini teşkil eden Türklerin mensup olduğu İslâm dinine ait ibadethanelere gelince, bunlar surlar içinde hemen her tarafta görülen 13 cami ve 7 mescitten ibarettir; adanın diğer kısımlarındaki ibadethanelerle beraber Kıbrıs Müftülüğüne bağlıdırlar. Evkaf Teşkilâtı hem dinî mahallerin bakımında mühim bir rol oynamakta, hem de son zamanlarda Türklerin

ekonomik kalkınmalarına yardım olmak üzere otel, işhanı v.s. yaptırmak gibi hareketlere girişmiş bulunmaktadır. Memnuniyetle kaydetmek icabeder ki, Kıbrıs Müftülüğü de Kıbrıs Türklerinin Ortodoks Rum çoğunluğu karşısında milli ve dini hüviyetlerini mühafaza etmelerinde mühim bir rol oynamaktadır.

Lefkoşa'nın banliyösüyle beraber 100.000 civarında olan nüfusunun takriben 3/4 den azını Rumlar, 1/4 den fazlasını Türkler ve geri kalan 1/10 kadarını da diğer unsurlar meydana getirmektedir. Önceleri Kıbrıs'ta Türkler idareci grupe teşkil ettikleri için Rumlara nazaran daha büyük bir nisbette şehirlerde oturuyorlardı: Türk nüfusunun yüzde 27 si ve Rum nüfusunun yüzde 19 u şehirli idi. Bu sebeple Türkler şehirlerde daha büyük bir yekûn tutuyorlardı³⁹. Halbuki bugün Kıbrıs'ta hiçbir şehirde, hattâ Türklerin en büyük nisbette (yüzde 32) buldukları Ba'fta bile, artık Türk ekseriyetinden bahsetmek maalesef mümkün değildir (Bk. Census of Population etc. 1960, Nicosia 1962, s. 6). Bununla beraber Lefkoşa'da Türk tesiri, adanın diğer yerlerinde olduğundan daha fazla hissedilmektedir. Şehrin semtlerinin çoğu Türk isimlerini taşımakta, başta Selimiye (Ayasofya) ve Bayraktar camileri üzere muhtelif mahallere dağılmış bulunan Müslüman-Türk tesisleri manzaraya hâkim bulunmaktadır. Bu müşahedeye Osmanlı devrinden kalma bazı müessese ve ölçü birimlerinin hâlâ kullanılmakta olmasını da ekliyebiliriz: meselâ "muhtarlık" müessesesi bütün Kıbrıs'ta yaşamaktadır; eski Türk devrinden kalma "arşın", "kile", "okka" gibi ölçüler bugün dahi kullanılmaktadır.

Son olarak Lefkoşa'nın, Yakın Doğu'nun işlek hava meydanlarından birine sahip bulunduğunu da kaydetmek isteriz: Kıbrıs Hava Yolları (Cyprus Airways), İngiliz Avrupa Hava Yolları (B.E.A.) ile işbirliği hâlinde Lefkoşa'dan; bir taraftan Ankara, İstanbul, Atina, Roma, Milano, Zürih, Münih ve Londra; diğer taraftan Beyrut, Şam, Telaviv, Bahreyn, Kuveyt istikametlerinde seferler yaptığı gibi, diğer birçok yabancı havayolları da (meselâ T.H.Y., M.E.A., Air Liban, El-Al Israel Airlines, Air Jordan, Olympic Airways, Skyways of London, Eagle Aviation gibi) Kıbrıs'ı gerek Türkiye ve diğer komşu memleketlerle, gerekse Tunus, Londra gibi daha uzak yerlerle bağlamaktadır. Bu arada Lefkoşa hava meydanının Avrupa ile dünyanın Avustralya gibi uzak köşeleri arasındaki hava münakalesinde bir durak yeri olarak da rol oynadığını kaydetmeden geçmek istemiyoruz⁴⁰.

Netice itibariyle Kıbrıs Cumhuriyetinin başşehri olan Lefkoşa aynı zamanda işlek bir ticaret ve kültür merkezidir.

Trodos Dağları :

Batıda Omorfo körfezinin güney kenarında Gemikonağı (Karavostasi) ile doğuda Larnaka körfezinin kuzey kenarı arasında geçirilecek bir çizginin güne-

39) Yakından bilgi için bakınız: M e l a m i d, A. : The geographical distribution ... etc. Aynı yazı, s. 357.

40) Bu hususta etraflı bilgiyi aşağıdaki raporda bulmak mümkündür:

Burnett - Rae, D. W.: Civil aviation, report on development in the colony 1955. Nicosia 1956, pp. 1-20.

yinde kalan saha Kıbrıs adasının takriben yarısını işgal etmekte, doğudan batıya 120 km uzunluk ve kuzeyden güneye ortalama 50 km genişlik gösteren ve yüksekliği deniz seviyesinden itibaren 2000 metreye erişmeyen, beyzi manzaralı geniş bir kubbe teşkil etmektedir. Bu dağ kitlesinin fazla geniş ve yüksek kısmı kuzeyde Lefke ile güneyde Limasol arasında çizilecek bir çizginin batısına raslar. Kuzeyde Mansurağa (Mansoura) doğusundaki burun ile güneyde Beyazburun (Aspro) arasında yuvarlak rakamla 60 km genişlik göstermekte ve yalnız buranın değil, Kıbrıs'ın dahi en yüksek noktası olan Şonistra (Khionistra) tepesinde denizden 1953 m yüksekte bulunmaktadır. Lefke-Limasol çizgisinin doğusunda kalan saha dardır ve Larnaka batısında ve kuzeyinde 20 kilometreden daha az bir genişlik gösterir. Buranın bariz tepesi olan İstavroz dağı (Stavrovouni) ancak 690 m yüksekliktedir.

Trodos kitlesinin en göze çarpan hususiyeti, büyük kısmı itibariyle diyabaz, gabro, dünit, serpantin ve saire gibi sert taşlardan yapılmış olmasıdır. Dağlık sahanın çekirdeğini meydana getiren bu püskürük kitle, batıda Pomo burnu civarından, doğuda Lefkoşa-Limasol asfaltı yakınlarına kadar uzanmaktadır. Kitlenin uzanışı batı kısımda batı kuzeybatıdan doğu güneydoğuya doğrudur. İç püskürük kitlesi Limasol kuzeyine isabet eden kısmı müstesna, çepeçevre bir volkanik örtü ile (yastık lâvları tarafından) kuşatılmış bulunmakla beraber daha doğuda Truli çevresinde yeniden ortaya çıkmaktadır. Bunun da doğusunda Greko burnu kuzey batısındaki Fano tepesinin temelinde, büyük bir ihtimal ile bu masifin doğudaki öncüsü bulunmaktadır. Girne silsilesinde olduğu gibi bu tepelerin mihveri Toros orojenik mihveri istikametine uymaktadır. Trodos masifi asimetrik bir manzara göstermekte, kuzey sathı maili, güney sathı mailinin ancak yarısı kadar genişliğe sahip bulunmaktadır⁴¹. Masifin genişliği kuzeyde 10-15 km arasında değişirken güneyde 20-30 km arasında değişmektedir. Kuzey sathı mailde mevcudiyeti muhtemel olan tortu örtüsü hemen hemen tamamen süpürülmüş olduğu halde, güney sathı mailde dağ kitlesinin üzerine doğru yamayan tortulardan müteşekkil örtü, deniz seviyesinden 1200 m. yüksekliğe kadar yaklaşmaktadır (Gilân batısında Afami tepesi 1154 m).

Kıbrıs adasının güney güneybatı yarısını işgal eden Trodos dağlık alanı yakından incelenirken, biri kuzeyde esas billûri Trodos masifi ve diğeri güneyde plato ve ovalar olmak üzere başlıca iki kısma ayrılabilir. Gerek esas Trodos masifinde iç püskürüklerden ibaret çekirdekle onu kuşatan yastık lâvları kuşağında, gerekse güneyde geniş saha kaplayan platolar ve ovalar kısmında birbirinden farklı tali kısımları ayırmak mümkündür. Bu sebeple Trodos dağ kitlesini biraz daha yakından müşahedeye ihtiyaç vardır.

Billûri masif:

Trodos dağlık sahasının esasını teşkil eden bu bölge, masifin satıhta görülmeyen yerlerde bile araziye verdiği yükseklik ile kendisini belli etmektedir. Kuzey tarafta Orta Çukur'un güney kenarlarından itibaren, denizden 300-600 m

41) İzahı güç olan bu tenazursuzluk, kitlenin yapı ve yeryüzü şekillerinin bir hususiyeti olarak kabul edilmektedir (Vaumas, A. E. de: Aynı yazı, s. 40.).

arasında yükseklik gösteren etek kuşağı, Trodos masifinin kuzeyini ve doğusunu kuşatan yastık lâvları kuşağına takriben tekabül etmektedir. İçpüskürük kitlesinin kuzey eteği boyunca uzanan ve kabaca yastık lâvları ile temsil edilen bu kuşak, Gemikonağı (Karavostasi) batısında çok dar bir şerit hâlinde sahile kadar iner. Bazı yerlerde, güneyin geniş platolar kuşağını andıran tortul, yatay veya hafif eğimli genç kalkerlerden ibaret plato parçaları yastık lâvlarının üstünde bulunur ki, bunların en bariz iki misalini Pirgo ve Limni derelerinin ağzları arasında ve daha doğuda Vouni Sarayı⁴² harabesinin üzerinde yer aldığı sahada görmek mümkündür. Gemikonağı doğusunda bu kuşak, Orta Çukur'un güney eteklerine doğru yayılan daha geniş bir kuşağa inkılâp eder. Genç püskürmeler mahsulü olan yastık lâvları ile yaşlı iç püskürüklerden ibaret diyabazların temas sahası bu kuşağın güney sınırını meydana getirir. Buradan itibaren masifin bariz olarak dikleşen diyabaz yamacı başlar.

İç püskürüklerden ibaret masif yapı ve yeryüzü şekilleri bakımından Avrupa'nın "hersiniyen" masiflerini hatırlatır⁴³. Voges ,Karaorman ve saire gibi Avrupa masiflerinde raslanan birçok klâsik morfoloji özelliklerini Trodos masifinde de müşahede etmek mümkündür. Bunları aşağıda sıra ile mütalâa etmek istiyoruz:

1. Lefkoşa'dan batıya doğru Orta Çukur içerisinde yapılacak bir seyahat esnasında, uzaktan Trodos dağlarına bakıldığı zaman, ufuk çizgisinin düze yakın hafif meyilli bir manzara gösterdiği ve Şonistra'ya tekabül eden ve yeri parlayan bir ışık⁴⁴ ile kati olarak belli bulunan en yüksek kısmın dahi güçlkle farkedilebilecek hafif bir kabartı meydana getirdiği anlaşılır (Res. 27). Dağın üzerinde muhtelif seviyelerde görülen düzleşmeler, Trodos masifinin bir veya daha fazla peneplen satırları tarafından kesilmiş olduğu kanaatini uyarır. Bu satırlar masifin en yüksek nahiyesinde 1800-2000 m arasında ve Limasol ormanlarının yüksek kısmında 1000 m civarında bulunur.

2. Yüksek sırt ve derin vadilerle karakterize edilebilen avarız şekilleri Trodos zirve nahiyesinin doğusunda Pitsilya'da Amiandos ve Agros çevrelerinde, yüksek nahiyenin batısında ise Prodromo-Cikko (Kykko) manastırı istikametinde görülür. Bunlar daha ziyade olgun avarız şekilleri olarak mütalâa edilebilir.

3. Profilleri "V" şeklinde olan genç vadiler, masifin kuzey ve güney yakalarında, arazi basamaklarını birbirine bağlayan boğazlar hâlinde yer alırlar. Bunun en güzel örneğini, Lefke'den güneye, dağa doğru yükselen asfalt yolun içerisinden geçtiği Maratasa vadisinde müşahede etmek mümkündür.

4. Billûri masif sayısız faylar tarafından katedilmiş bulunmaktadır. Yapı ve yeryüzü şekilleri üzerinde, Avrupa'nın hersiniyen masiflerinde olduğu kadar fazla müessir olmamış bulunan bu faylardan yalnız bir tanesi üzerinde durulmaya

42) Aşağıda 72 numaralı nota bakınız.

43) Vaumas, A. E. de: Aynı yazı, s. 40.

44) Trodos'un en yüksek yerinde kurulmuş olan radar istasyonunun tesisleri, yalnız ışıkları vasıtasıyla gece değil, fakat aynı zamanda gündüz dahi farkedilmekte ve böylece kendiliğinden belli olmayan en yüksek tepenin yeri uzaktan seçilebilmektedir.

değer. Bu fay Trodos'un 1800 metrelik peneplen sathı ile Limasol ormanları çevresinin 1000 metrelik peneplen sathını birbirinden ayırır ve doğuda Akapnu'-dan itibaren batıya doğru Kalohoryo'ya kadar uzanır; hattâ daha batıda yastık lâvlarının, yüksek Trodos nahiyesinin güneybatısına isabet eden dar şerit sahasında devam eder. Bazı akarsu şebekesinin ve yolların bu fay hattı istikametini bariz şekilde takibettiği müşahede edilir. Meselâ Kalavason maden bölgesini kateden Vasilikos deresinin Akapnu ve Eftagonya istikametinde yükselen yukarı mecrası, Limasol doğusunda denize varan Yermasoya deresinin Arakapas doğusundan aldığı küçük kolu ile batıya doğru Atrakos-Kalohoryo istikametinde uzanan yukarı mecrası, ve nihayet bu hattı takiben batıya doğru uzanarak Aymamas'ı geçtikten sonra Sayta güneyinde Limasol asfaltına kavuşan, buranın batısında Mandriya'ya kadar 7-8 kilometrelik seyrinde asfalt olan ve batıya doğru Aynikola istikametinde devam eden yol, yukarıda sözü geçen büyük fayın istikametini harita üzerinde aksettirirler. Harita üzerindeki bu müşahedeyi, yakından gördüğümüz Aynikola kuzeyinde bulunan çukur sahadan batıya doğru Pano Panaya ve Poli istikametinde devam ettirerek, Hırsofu körfeziyle münasebet kurmak mümkün görünmektedir. Bu tarafta da gerek yolların ve gerekse derelerin istikameti ile Aynikola-Poli istikameti arasındaki mutabakattan faydalanarak, analogi yolu ile yukardakine benzer müşahedeler yapmak kabildir.

Plato ve ovalar kuşağı:

Trodos dağlarının güney yakası kretaseden pliyosene kadar muhtelif devirlere ait, mütenavip sert ve yumuşak tortul sahreler tarafından örtülmüş bulunmaktadır. Baf ve Poli kasabaları arasındaki sahada yer alan ve jeologlar tarafından "Mamonia Complex"⁴⁵ adıyla anılan, umumiyetle kumtaşı ve radyolaritlerden ibaret, arazinin yapı ve şekillerine karışıklıklar ika eden triyas-jüra formasyonu istisna edilirse, platolar kuşağını meydana getiren mezkûr tabakaların çok hafif ve muntazam bir eğimle güney güneybatı istikametinde denize doğru uzandıkları müşahede edilir. Yeryüzü şekillerinde gelişme, umumiyetle hersiniyen masifler etrafındaki gelişmeleri andırmaktadır. Tortul sahrelerin, dağın billûri masifi ile temas alanı, vazıh bir kenar depresyonu veya sübsekan çukur tarafından tayin edilmiştir, ki bu çukur doğuda Pano Lefkara çevresinden batıda Poli civarına kadar 80 kilometreden fazla bir imtidat gösterir. Doğuda Limasol kuzeyindeki sahada (Limasol ormanları sahası) 1000 m yüksekliğindeki Kako-malli masif parçasının güneyinde sübsekan çukur o kadar geniş bir vaziyet alır ki, burada birçok piyemon taraçalarından bahsedilmektedir⁴⁶. Bu sahanın üzerinde yer alan ve başlıcaları kretase, miyosen ve pliyosene ait tabakalardan teşekkül eden kuesta basamakları, Limasol'ün kuzeybatısındaki Yukarı Polemida köyü civarından vazıh olarak görülmektedir. Bunlar batıya doğru, Limasol civarında olduğundan daha fazla yükseklik kazanırlar. En güzel misallerini Aynikola çevresinde müşahede etmek mümkündür. Bu köyün üzerinde bulunduğu kalker platosu deniz seviyesinden 800 metreye kadar yükselir ve

45) "Mamonia Complex" veya Mamonya formasyonu için yukarıda 27 numaralı nota bakınız.

46) Yukarıda 43 numaralı nota bakınız.

dik bir yamaçla kuzeyindeki sübsekan çukur sahada inkıta bulur. Aynikola'nın üzerinde bulunduğu kalker platonun benzerlerini doğu ve batı istikametinde, plato kuşağını enine kesen dar vadilerin ötesinde gözle takip imkânı vardır. Bunlar geniş bağ sahalariyle de manzaraya hâkim bir durum gösterirler. Kuzeyde sübsekan çukurun ötesinde ise kesif Trodos orman sahası, koyu renkli püskürük kitleyi açık renkli platolar sahasından kolayca tefrik etmemize yardım eder. (Res. 30). Daha batıda kalker platolarının Baf, Çada ve Hulu çevrelerinde de umumî olarak evvelkilere uygun bir meyil gösterdikleri müşahede edilmiştir. Fakat, yolların olduğu gibi istikametlerin de çatallaştığı Çada köyü kuzeyinde manzaranın değiştiği görülür. Buradan itibaren Poli istikametinde kuzeye doğru Baf-Poli asfaltının içerisinde geçtiği derenin batısında kalan, Arnavut burnuna doğru yuvarlak rakamlarla 30 kilometreden fazla uzunluk ve 10 kilometreden fazla genişlik gösteren bir saha Trodos masifinden ayrı bir masif parçasına tâbi gibi görünmektedir. Filhakika Agama (Akamas) yarımadasının esasını meydana getiren ve daha güneyde sahile yakın bir yerde görüldüğü kaydedilen⁴⁷ "serpantinleşmiş ultrabazik kayalar", Çada'nın kuzeyindeki dere içerisinde de müşahede edilmiştir. Daha kuzeyde asfalt kenarında Ustrumbi köyünün bulunduğu sahadaki plato sathı, Kahika-Arodez-Truşa üzerinden Agama yarımadası istikametinde uzanan plato, yer yer Mamonya formasyonu ile katedilmiş olmasına rağmen Aynikola ve Hulu çevresindekileri andırmakta, fakat onlardan farklı olarak tamamiyle aksi cihette, kuzey doğu istikametinde hafif bir meyille alçalmaktadır. Çada kuzeyinde Mavrokolimbo deresi tarafından kazılmış bulunan bu platonun kuzeyde kalan geniş kısmı 600 metreden fazla yükselir ve Agama yarımadasına doğru 400 metreye iner. Hırsofu körfezi kenarında Afrodite Hamamı (Baths of Aphrodite) batısında 364 m yüksekliğindeki kalker tepe, sözü geçen platonun sahilde dik yamaçla nihayet bulan devamından başka bir şey değildir. Bunun altında eski püskürük temel yalıyor halinde denize inmekte ve Agama yarımadasının bu kıyıları, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde bir fay intibasını veren, şayanı dikkat derecede düz seyir takip eden bir sahil çizgisi ile tayin edilmiş bulunmaktadır. Platoryu meydana getiren kalkerlerin yaşı orta miyosenden üst kretaseye kadar değişmekte ve altta bulunan püskürükler ise Trodos billûri masifinin yapısını andırmaktadır⁴⁸.

Limasol doğusunda kuestalara devamlı olarak raslanmaz. Bu sahada billûri masif hemen hemen sahile kadar yaklaşır. Doğuya doğru giderken, Limasol'ün 16 km doğusunda kâin Çimento Fabrikası civarında bu tabakaların denize kadar ulaştıkları müşahede edilir (Res. 28 ve 29). Fakat daha doğuda billûri kitlenin etrafında içiçe yaylar hâlinde uzanarak Larnakâ batısındaki platolar bölgesini meydana getirirler. Daha doğuda Larnaka kuzeyinde bulunan tortul külteler basamağı, çukurda kalmış olan Truli masifini çevreler ve güzel bir havzanın meydana gelmesine sebep olur.

47) Gass, I. G.: The geology of the Akamas peninsula. Annual Report of the Geol. Sur. Dpt. for the year 1959, pp. 19-29.

48) Gass, I. G.: Aynı yazı, s. 21-27.

Bu kuşak içerisinde geniş saha kaplayan platolar her yerde denize kadar devam etmezler. Bazı yerlerde oldukça geniş sahil ovaları uzanır. Bunlardan en mühimleri, doğudan batıya doğru Larnaka, Limasol, Baf ve Poli çevrelerinde müşahade edilir. Larnaka ovası, doğusu ve güneyi sahil çizgisi ile sınırlanmış olan, kuzeyden güneye 20 km ve doğudan batıya 10 km kadar genişlik gösteren bir paralelkenar şeklindedir. Genel olarak güney güneydoğuya doğru hafif bir meyille alçalan ova zemininin en alçak yerini, doğu kıyından bir sahil kordonu ile ayrılmış bulunan Larnaka Tuz Gölü teşkil eder. Kuzeyden güneye âzami 8 km uzunluk, doğudan batıya âzami 2 km genişlik gösteren ve yüzölçümü takriben 8 km² kadar olan bu göl aslında bir deniz kulağı (lagün) teşkil ediyordu; güney tarafında denizle irtibatı olan bu lagün kuzeye doğru uzanıyordu. Gerek çok yeni olduğu anlaşılan bir yükselme neticesinde ve gerekse gölün kuzeyinde ve doğusunda teşekkül etmiş olan kumullar vasıtasıyla denizden ayrıldı. Bundan başka gölün güney ağzında ilerleyen çakıl sedleri de gölün kapanmasına yardım etti. Tabanı deniz seviyesinin altında bulunan bu gölü denizden ayıran sahil kordonu geçirimlidir. Deniz suyu bu geçirindi tabaka altından sızma suretiyle gölün su seviyesini yükseltir. Yaz aylarında, bilhassa temmuz ortalarında şiddetli sıcakların tesiriyle gölün suyu çekilir ve tuz billürleşir. Geçirimli kıyı kordonu altından denizle olan irtibatın devam etmesine rağmen, deniz suyunun yer altından sızma miktarı kavurucu yaz sıcaklığındaki tebahhurla göl sathından alınan su miktarından az olduğu için göl kurumaktadır. Gölün kışın dolması, deniz seviyesinden 180 santimetre kadar derin olan göl tabanına kumul ve kıyı kordonu altından sızan su miktarının, tebahhurla göl sathından götürülenden çok fazla olmasıyla izah edilir.

Daha batıda Limasol çevresinde, Kıbrıs adasının güneye doğru en çok sokulmuş kısmını teşkil eden Ağrotur yarımadasında yer alan ovaya gelinir. Bu ova doğuda Yermasoya deresi ağzındaki düzlüklerden itibaren batıya doğru Piskobu civarında Kuris deltasına kadar uzanır ve kuzeyden kabaca 150 metrelik eşyükseklik eğrisine tekabül eden miyosen kalker sahasının güney kenarı ile sınırlanır. Takriben Mutayaka-Mesaytonya-İpsona-Piskobu istikametinde seyreden bu kalker plato kenarının etek kısmında ovanın denizden yüksekliği 50 metrenin üzerinde iken, güneye doğru hafif bir meyille alçalarak Ağrotur Tuz Gölü civarında 5 metrenin aşağısına iner. Burada ovanın genişliği de asgarî değerini alır. Ova kuzey kenarında 20 kilometreden daha fazla uzunluk gösterdiği halde, Tuz Gölünün bulunduğu kısımda, doğuda Limasol veya Ağrotur körfezi ile batıda Piskobu körfezi kıyıları arasında 6 kilometreye kadar daralır. Burası aynı zamanda ovanın güney kenarına tekabül eder. Ağrotur ovası ismiyle topluca ifade edilebilecek olan bu ovanın kısa seyirli güney kenarı da, uzun kuzey kenarı gibi, bir kalker platosu ile tayin edilmiştir. Ancak kuzeydeki plato miyosen ve kısmen pliyosen devre ait olduğu halde, bu plato pleistosen sonraya ait, yeni çimentolaşmış kalkerli kum tabakalarından ibarettir ve denizden yüksekliği Ağrotur köyü güney batısında 40 metreye varmadığı halde (Kapsali tepesi 38 m), platonun, dolayısıyla Ağrotur yarımadasının güney kenarında 60 metreyi geçer (Vatha tepesi 64 m). Platonun doğuda Gata burnundan

batıda Zevgari burnuna kadar, takriben doğu batı istikametinde seyreden güney kenarı boydan boya bir yalılar halinde 10 km kadar uzunluk gösterir. Burada yeni çimentolaşmış kalker kum depoları altında pliyosen tabakalarının (jeologların "Athalassa" ve "Nicosia" ismini verdikleri formasyonların) ortaya çıktığı görülür⁴⁹. Başlangıçta Kıbrıs'ın ana kitlesinden ayrı, açıkta bir ada olan bu platonun karaya bağlanması ve dolayısıyla ovanın çukur kısmında bir gölün meydana gelmesi, üzerinde yakından durulmaya değer bir "Tombolo" olayı teşkil eder⁵⁰. Limasol'den itibaren güneybatıya doğru Çerkez ve Asomata köyleri istikametinde uzanan yolun güneyinde bu yola paralel olarak uzanan bir taraça basamağı dikkati çeker. Bu basamakla Ağrotur klifleri arasında bulunan ve büyük kısmı tuz gölü tarafından işgal edilmiş olan çukur ova, en yeni kara ve deniz tortularından meydana gelmiştir. Taraça basamağının üstünde ovanın esas geniş ve münbit kısmı, umumiyetle daha iri taneli kum ve çakıllardan ibaret bir düzlük teşkil eder. Ovanın hiç değilse çukur kısmının yakın zamanlarda deniz altında bulunduğu ve Ağrotur platosunun bir ada teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Filhakika Ağrotur civarında yakından müşahade edilebilen küfler bir taraftan güney doğuya doğru Gata burnu istikametinde, diğer taraftan batıya ve güneye doğru Zevgari burnu istikametinde uzanarak platonun yukarıda sözü geçen ve bu iki burun arasında uzanan güney kenarı ile irtibat sağlamaktadır. Böylece açıkta kalmış olan eski Ağrotur adası doğuda Garilis ve batıda Kuris derelerinin ağızlarında meydana gelen delta sahalarında, anakaradan denize doğru uzanan kıyı kordonları vasıtasıyla Kıbrıs'a bağlanmış ve böylece bugünkü tuz gölünün esasını teşkil eden bir su sathı denizden tecrit edilmiştir. Doğudan batıya âzami 5 km ve kuzeyden güneye âzami 4 km genişlik gösteren ve takriben 12 km karelik bir alan kaplayan bu göl, yağışa bağlı olarak bazan genişlemekte, bazan daralmaktadır. Kıyı kordonlarını teşkil eden, nisbeten kaba çakıl ve kum setleri, tıpkı daha evvel sözü geçen Larnaka Tuz Gölünü denizden ayıran kordonda olduğu gibi, çok geçirimli bir durum gösterirler; öyle ki, tuz gölünün yazın çekilmesi ve deniz suyunun bir yeraltı ceyyanı hâlinde kıyı kordonları altından tuz gölüne doğru geçmesi mümkündür. Bilhassa yazın müşahade edilen bu olay, kış mevsiminin yaklaşmasıyla buharlaşma azaldığı için, gölün çepeçevre çamur ve millerle istilâsına ve Ağrotur köyü civarındaki küflere komşu olan kısmı müstesna, bataklık bir manzara almasına sebep olur. Yazın gölün kuruyan tabanında teşekkül eden tuz kabuğu çok incedir ve aynı zamanda sodayı da ihtiva ettiği için tuz istihsalinde ticarî bir ehemmiyet taşımamaktadır.

Daha batıda Evdim deresinin ağzındaki düzlük, üzerinde Piskobu İngiliz Askerî Kampı (Episkopi Cantonment) bulunan kalker plato vasıtasıyla Limasol bölgesinin düzlüğünden ayrılmış bir durum gösterir ve küçük ölçüde bir delta düzlüğü teşkil eder. Doğusundaki Farkanya deresinin aşağı kısmındaki düz-

49) Yukarıda 27 numaralı nota bakınız.

50) Bir veya birkaç adayı anakıtaya bağlayan kıyı kordonlarına, İtalya'nın batı sahillerinde görülen güzel bir misalden alınmış bir isimle "Tombolo" denmektedir. Kıbrıs'ın Ağrotur yarım adası gibi, Kukla (Baf) güneydoğusunda bulunan Gâvurtaş (Petra tou Romiou) dahi, kısa bir tombolo ile Kıbrıs kıyısına bağlanmış küçük bir adadan başka bir şey değildir.

lülle beraber doğudan batıya 5 km ve kuzeyden güneye ortalama 2 km genişlik göstermekte, yalnız sahilde Evdim iskelesi doğusunda bulunan 90 metrelik bir tepe ile iki delta sahası birbirinden ayrılmış bulunmaktadır. Bu çukur sahanın batısında Curium'dan itibaren adanın en tipik yahyarlarını ihtiva eden ve Beyaz burun (Aspro burnu) ile Gâvurtaş (Petra tou Pyomiou)⁵¹ arasında sahilin güneye doğru yaptığı çıkıntıda da ifadesini bulan takriben 200 m yüksekliğindeki plato sahası geçildikten sonra, Kukla çevresinden itibaren başka bir sahil ovası uzanır.

Kukla (Palea Paphos) çevresinden Kasaba (Baf) çevresine kadar batı kuzeybatı istikametinde takriben 15 km uzunluk ve 2-4 km arasında değişen genişlikler gösteren bu sahil düzlüğü; Aşelya, Yeroşibu ovaları gibi münferit isimlerle anılan devamlı ve münbit bir sahil şeridini meydana getirir. Yakından müşahede edildiği zaman, karanın muhtelif yükselme safhalarına delâlet eden birtakım deniz taraçalarının bu sahil şeridini birkaç basamağa ayırdığı görülür. En tipik olanları Kukla ve Baf çevrelerinde görülen basamaklardır. Sahil düzlüğü Kukla civarında vazih olarak görülen 30 metrelik basamağa kadar devam eder. Bunun üzerinde 60 metrelik seviye, bilhassa Kasaba çevresinde yaygındır. Bunun da üzerinde, takriben 100 metreye tekabül eden bir seviye dikkati çeker ki, bunu evvelce sözü geçen geniş kalker platolarının devamı olarak kabul etmek mümkündür. Baf limanının burnunu meydana getiren ve üzerinde fener bulunan 20 metrelik seviye kuzeye doğru uzanmaktadır. Sahil şeridi Baf kuzeyinde, kuzeye doğru istikamet değiştirerek devam eder. Sahilin Mavrokolymbos deresi kuzeyinde kalan ve 2-3 km kadar batıya çıkıntı yapan kısmı Peya güneybatısındaki hafif meyilli düzlüğü meydana getirir. Daha kuzeyde Drepano (Drepanum) burnundan itibaren Agama yarımadasının ucu olan Arnavut burnuna kadar ehemmiyetli derecede geniş kıyı düzlüklerine Taslanmaz.

Hırsofu körfezi güneyinde bir tarafta Agama platoları, diğer tarafta Trodos eteklerindeki platolar arasında kalan ve Ustrumbi platosu kuzeyinden itibaren Poli istikametinde kuzey kuzeybatıya doğru uzanan Hırsofu vadisi oluğu bir senklinale benzemektedir; batı tarafındaki platoyu teşkil eden tabakalar, batıdaki Agama yarımadasının temelini teşkil eden içpüskürüklerin üstüne doğru yükselmekte ve doğu tarafındaki tabakalar Trodos masifine doğru yamanmaktadır. Bu çukur alan Poli çevresinde biraz genişlemekte ve kuzeydoğuya doğru sahil boyunca Aşağı Yalya (Kato Yalia) istikametinde gittikçe daralmak suretiyle devam etmektedir.

Madenler:

Yeraltı zenginliği ile şöhret bulmuş olan Kıbrıs adasının ekonomik bakımından ehemmiyetli başlıca maden yataklarının Trodos dağlık alanında bulunduğu görülür. Poli doğusunda Limni ve Kinousa bakır madeninden başlamak üzere doğuya doğru Karadağ (Mavrovouni), Apliç (Apliki), Skuryotissa (Skouriotissa), Mitsero ve Mathiati bakır; Agrokipia, Kambia, Sha ve Kalavason

51) Yukarıdaki nota bakınız.

demir madenleri Limasol'e kadar Trodos kitlesini bir yarımay şeklinde çevirirler. Bundan başka billüri masifin yüksek nahiyesinde Krom ve Amyant, doğuda Truli civarında boya taşı (Terra Umbra) maden ocakları da bu arada zikredilmeye değerler. Maden ocaklarından, daha ziyade bakır ve demir piritleri çıkarılır. Bunlar bazik taşlar, alt ve üst yastık lâvları gibi volkanik sahre serisinde en çok görülür⁵². Mamafih diyabaz içinde de bazı yerlerde bakır piriti damarlarına raslanmakta ve hattâ eski çağda bunlardan faydalanılmış bulunmaktadır. Fakat bugün işletilenler volkanik seri içerisinde ve bilhassa üst lâv kuşağında yer almaktadır. Klâsik çağlardan beri mevcudiyeti bilinen amyant madenin bugün çıkarıldığı saha, Trodos masifinin ultrabazik kayaları içerisinde Pano Amiandos köyü civarında takriben 9 km kare genişliğindedir⁵³. Krom ise, Trodos'un dünit kitlesinde mercimeğe benzeyen şekillerde tezahür eder. En mühim istihsal sahası Şonistra tepesinin birbuçuk kilometre kadar kuzeyine raslar⁵⁴. Bundan başka altın, gümüş, boyataşı (Terra Umbra), jips, kireçtaşı, kükürt, mangan gibi metal veya metaloit karakterde birçok tezahürlere, Trodos masifi içerisinde veya kenarlarında raslanmaktadır⁵⁵. Sadece en mühim tezahürlerini kaydettiğimiz bu madenler "Kıbrıs Jeoloji Dairesi" tarafından esaslı olarak etüt edilmekte, ekonomik olanlar yerli ve yabancı şirketler tarafından işletilmektedir.⁵⁶ Madencilik bugün Kıbrıs milli gelirinde payı

52) Ingham, F. T.: Economic geology in "Wilson, R. A. M.: The geology of the Xeros — Troodos area with an account of the mineral resources etc. pp. 137-138." (4) numaralı nota bakınız.

53) Aynı eser, s. 138.

54) Aynı eser, s. 161.

55) Ingham, F. T.: Mineral distribution map, Cyprus, 1/800.000 Annu Report of the Geol. Surv. Dpt. for the year 1959. Nicosia 1960, p. 9.

56) Kıbrıs madenlerini işleten başlıca şirketler şunlardır: "Cyprus Mines Corporation" isimli Amerikan şirketi Omorfo körfezi güneyinde Lefke çevresinde bulunan Karadağ (Mavrovouni), Aplıç (Apliki) ve Skuryotissa (Skouriotissa) ve masifin doğu eteğinde, Lefkoşa-Limasol asfaltına 6 km mesafede Mathiati bakır madenlerini işletmektedir. Bunlardan Aplıç madeninin son Bronz Çağına varan mazisi, 1938 de aynı şirketin mühendislerinden Carl Ailen tarafından keşfedilmiş ve bulunan kap ve aletlerin tetkikinden sonra Bronz çağına ait "Karamallos" iskân yerinin tesbiti mümkün olmuştur. Aplıç köyünün güneyinde plato sahası üzerine doğru yayıldığı anlaşılan bu bölgeden başka, köyün kuzeyinde Roma devrine ait cüruf yağınları ile de kendisini belli eden daha yeni bir maden ocağının galerileri keşfedilmiştir (Bu hususta fazla bilgi için bakınız: Taylor, J. du P.: A late Bronze Age settlement at Apliki, Cyprus. Reprinted from "The Antiquaries Journal Vol. XXXII, July-October 1952, Nos. 3-4., The University Press, Oxford, pp. 133—167"). Bugün şirketin en verimli madeni Karadağ'da bulunur; yıllık cevher istihsalı 8-900.000 ton civarındadır (1956 da 933.685 ton, 1959 da 829. 741 ton). Diğer üç madenden hemen hiç istihsal yapılmamaktadır. Karadağ ve yakınındaki madenlerin ihraç limanı "Gemikonağı" dır (Bk. s. 209).

İkinci mühim şirket "Hellenic Mining Company Ltd." dir. Bu Yunan şirketinin işletmeleri, daha ziyade Trodos'un kuzeydoğu, doğu ve güneydoğu eteklerinde Mitsero, Agropkipia, Kambia-Sha ve Kalavason bölgelerinde yer alır ve ilk zikredilen yerde bakır piriti, diğerlerinde demir piriti istihsal edilir. En mühim maden olan Kalavason'un cevher istihsalı 50-100.000 ton civarındadır.(1957 de 52 .635 ton, 1959 da 108.112 ton). Bu madenin ihraç iskeleleri Vasiliko ve Terazi (Zyvi) dir.

Üçüncü şirket "Cyprus Sulphur and Copper Company Ltd." dir. Bu şirketin başlıca işletmeleri, Trodos'un batı eteğinde, Hırsofu körfezi gerisinde Limni ve Kinousa bakır maden-

en fazla olan ekonomik faaliyeti teşkil etmektedir.⁵⁷

Trodos, Plato ve Ovalar bölgesinde diğer müşahedeler:

Kıbrıs adaşının takriben yarısını işgal eden bu saha, iklim ve bitki örtüsü, dolayısıyla hayat şekilleri bakımından zengin bir çeşitlilik arzeder. Güneydoğuda Larnaka güneyine raslayan sahiller çok az, ancak Mesarya kadar, yağış alırlar (300-400 mm); güney kıyıları yağış bakımından Karpas'ı hatırlatır. Fakat batı sahiller daha fazla yağış alır (500-600 mm). Trodos dağlarına doğru yükseldikçe yağışın arttığı ve 1000 metreden yüksek kısımlarda 800 milimetreyi geçtiği görülür. Bu sahada aynı zamanda kar şeklinde yağışlara da raslanır. Bu sebepten dolayıdır ki, adanın yegâne kar tutan bu arızalarına "Karlıdağ" ismi de verilmektedir. Yüksek kısımlarda kar ocaktan marta kadar bulunur. Gerçi adanın diğer bazı kısımlarında, meselâ Girne dağlarında ve Orta Çukur'da kar şeklindeki yağışlara raslanırsa da⁵⁸, karın Trodos'da olduğu gibi uzunca bir müddet yerde kaldığı görülmez ve bunun neticesi olarak adanın kış sporcuları tarafından yegâne ziyaret edilen sahası Karlıdağ'dır. Bu bölgenin yağış bakımından, adanın diğer kısımlarından farklı olan bir özelliği de, bilhassa 1000 metreden yüksek kısmının, yılın diğer zamanlarından ayrı olarak yazın dahi arasına yağış alması ve yaz kuraklığının daha az belirmesidir. Bundan başka sıcaklığın diğer yerlerdekine nazaran daha düşük bir seyir takip etmesi ve dolayısıyla yağışlardan bir kısmının kar şeklinde düşmesi de özellikler arasında zikredilmelidir.

Bitki örtüsü bakımından Trodos dağları adanın en gür ormanlarını ihtiva eder (Res. 30). Ziraî saha açmak için tahrip edilmemiş olan kısımlarda bulunan ormanların esasını kozalaklı ağaçlar teşkil eder. Bunların sıklığı muhtelif yerleridir. Elde edilen cevherler Karaali (Mavroli) iskelesinden sevk edilir (1959 da istihsal miktarları, Limni'de 45.161 ton, Kinousa'da 71.214 ton).

Bunlardan başka "Cyprus Asbestos Mines Ltd." ve "Cyprus Chrome Company Ltd." isimli şirketler Trodos'un yüksek nahiyesindeki Amyant ve Krom madenlerini işletirler. Sonuncu şirketin Truli civarında bir bakır işletmesi de vardır.

Yukarıda zikredilen belli başlı şirketler haricinde, birçok maden ocak ve işletmeleri vardır ki, bunların hepsinden bahsetmeye burada imkân yoktur. Bütün bu madenler hakkında fazla bilgi için aşağıdaki eserlere müracaat edilebilir :

Ingham, F. T. :Notes on the mineral resources of Cyprus. Annual Report of the Geol. Surv. Dpt. for the year 1955. Nicosia 1956, pp. 7-13.

Petropoulos, P. G. : Annual Report of the inspector of mines for the year 1959. Nicosia 1960. 10 sayfa metin ve 1 harita ile 6 sayfa grafik ihtiva etmektedir.

Dünya Maden Haberleri (1956-1957). M.T.A.E. yayınlarından, Ankara 1958. sayfa 45-46: "Kıbrıs".

Ayrıca (46) numaralı notta gösterilen kitapta İkerso-Trodos bölgesi madenleri hakkında etraflı bilgi vardır.

57) Karşılaştırınız :

The Middle East 1958. 6th ed. Europa Publications Ltd. 1958 London. pp. 69-89: "Cyprus". Meyer, A. J. - Vassiliou, S.: The Econorhy of Cyprus. Harvard University Press 1962 Cambridge, Mass. p. 39.

58) Meselâ 20 Nisan 1950 tarihinde Mesarya'ya kar yağarak motorlu vasıtaların işlemesine engel teşkil edecek kadar kalın bir örtü teşkil ettiği ve Lef koşa'da yolların kardan temizlendiği, Kıbrıs yerlilerinin hafızalarında hâlâ canlanmaktadır.

lerde değişmektedir. Vadi tabanlarında geniş yapraklı, akarsu boyu ağaçları ve çalıları bulunur: çınar (*platanus orientalis*), kızılâğaç (*alnus orientalis*), akça ağaç (*acer obtusifolium*), mersin (*myrtus communis*) ve menengiç (*pistacia terebinthus*). Deniz seviyesinden itibaren 1500 m yüksekliğe kadar adanın hemen her yerinde yetişen Halep çamı (*pinus halepensis* var. *brutia*), Trodos dağlarında hâkim olmakla beraber, 1200 metrenin üzerinde bulunan yüksek sahalarda bir orman adası halinde karaçam (*pinus nigra* var. *Caramanica*) görülür. Mahallî ismiyle "Trodos çamı" diye anılan bu ağaç, 1100 metreden başlamak üzere 1950 metreye kadar çıkar. Bunlar içerisinde Trodos ardıç (*juniperus foeditissima*) karışmış bir vaziyette görülür. Daha batıda Tripilos dağı (1408 m) etrafında küçük bir orman adacığı hâlinde, sedirin cüce bir tipi olan Kıbrıs sediri (*Cedrus libani* var. *brevifolia*) yer alır. Bu ağaç topluluğu bir zamanlar Kıbrıs'ta en yaygın bulunan bir ormanın kalıntısıdır. Orman bitkileri bakımından Trodos dağlarını Girne dağlarından ayıran en mühim farklardan birini teşkil eden küçük meşe (*quercus alnifolia*) münhasıran güneyin dağ kitlesinde görülen bir bitkidir. Buna mukabil kuzey dağlarının bitkisi olan Akdeniz servisi (*cupressus sempervirens*) güney dağlarında pek mahdut sahalarda (Limasol Ormanlarında Kiparissia tepesinde ve batıda Agama Ormanlarında Drepanum burnunun 3 km doğusunda) görülür.

Plato ve ovalar kuşağının hâkim formasyonu ise, Kukla-Mamonya-Pahna-Lanya çizgisinin batısında mazı meşesei (*quercus infectoria*) ve doğusunda harup veya keçiboynuzu (*Ceratonia siliqua* L.) ve Antepfıstığı (*Pistacia lentiscus* L.) bitkileridir. Batı sahile yakın yerlerde, bilhassa Agama yarımadasında ve Piskobu körfezi kuzey kıyıları ile Ağrotur platosunda ardıç çalısı (*juniperus phoenicia*), Antep fıstığı, ve harup bitkilerinin hâkim bulunduğu maki toplulukları görülür. Larnaka çevresi, tahrip edilmiş olan bir ormanın kalıntıları sayılabilecek bazı servi (*cupressus*) ağaçlarını ihtiva etmektedir. Son olarak kaydetmek icabeder ki, yabancı zeytin (*olea europea*) plato ve ovalar kuşağında yukarı kısımlarda ve Trodos masifinin batı ve kuzey etekleri boyunca bir şerit sahasında görülür. Kültür bitkisi olarak yetiştirilen zeytin ve harup ağaçları ise, Trodos dağlarının bilhassa güney sathı mailinde geniş yer kaplarlar. Bütün ufku göz alabildiğine kaplıyacak kadar geniş bağ sahalарına ise, bilhassa güneyin kalker platolarında raslanır.

Bütün Akdeniz memleketlerinde olduğu gibi, Kıbrıs'ın bu kısmında da ekonomik faaliyet ve iskân sahalарının su ile yakın ilgisi vardır. Trodos dağları Kıbrıs'ın ana su hazinesini meydana getirirler. Bu dağlardaki pınarlarla beslenen ve fazla ormanlık saha içerisinde geçen birkaç akarsuyun yatağında, kaynağa yakın ve yüksek kısımlarda uzanan mecralar istisna edilirse, bütün Kıbrıs'ta olduğu gibi bu dağlık sahada da devamlı akarsulara raslamak mümkün değildir. Esasen sulamada kullanıldığı için denize kadar ulaşamayan bu dereelerin yukarı kısımlarına doğru gidildikçe su miktarının hissedilir derecede fazla olduğu görülür. Trodos masifinin kuzeyine doğru uzanan derelerin çoğu kısadır. Çünkü masifin kuzey sathı maili dik meyilli ve dardır. Güney tarafa akan dereler ise uzundur. Mamafih Trodos dağlarının doğu zirvelerinden çıkarak doğu isti-

kametinde Mesarya'yı ve yine Trodos'un kuzey yamaçlarından doğarak batıya bükülmek suretiyle Omorfo ovasını kateden dereler de uzundur. Bütün bu derelerin müşterek vasıflarından biri, çok miktarda çakıl yığınlarını beraberlerinde taşımalarıdır. Derelerin çoğu, kısa mesafelerde mühim yükseklik farklarını katettikleri ve anı yağmurlarla beslendikleri için büyük enerjiye sahiptirler ve bu yüzden, içerisinde büyük bloklar bulunan muazzam çakıl yığınlarını uzun mesafelerde sürükleyebilirler; fakat aşağılarda meylin azaldığı yerlerde enerjileri de azaldığı için, evvelâ büyük unsurları ve daha sonra sıra ile küçük unsurları geniş dere yatağı içerisinde bırakırlar. Derelerin rejimleri, karasal Akdeniz yağış rejimine tâbi olarak aralık, ocak ve şubata raslayan kış aylarında kabarık durum gösterir ve yaz aylarında hemen hemen tamamen kururlar. Derelerin bu kuru manzarası, ekimi takip eden zamanda başlayan yağışlarla nihayete erer ve kış aylarının kabarık hâlini takip eden mart ayından sonra tekrar görülmeye başlar. Rejim bakımından hemen hemen aynı durumda bulunan, fakat taşıdıkları su miktarı itibarıyla farklı olan bu dereleri aşağıdaki sathı maillere göre gruplandırmak mümkündür:

1. Batıda Pomo burnundan başlayarak Tripilos (1410 m) - C,kko (Kyko) manastırı batısındaki tepe (1320 m) - Prodromo - Şonistra (Khionistra) tepesi (1953 m) - Madari (1613 m) - Pabutsa (1555 m) - Ciyonya (Kionia) tepesi (1420 m) - Prophitis Elias manastırı - Ayia Varvara - Lûricina üzerinden doğuya doğru çizilecek büyük subölümü çizgisinin güneyindeki derelerden Hırsofu körfezine akanlar, Poli'de denize varan Stavros Psokas müstesna, çok kısadırlar. Mamafih Kıbrıs'ın en fazla yağışlı zirvelerinden kaynaklarını aldıkları için daha gür akarlar. Aşağı mecrasında "Hırsofu deresi" diye anılan bu dere üzerinde, Hırsofu kasabası batısında inşa edilmiş olan büyük kemerli Osmanlı köprüsünün manzarası, mezkûr derenin ehemmiyetini gösteren bir tezahür olarak kaydedilebilir. Agama yarımadasından Baf limanına kadar batı sahillere varan dereler ehemmiyetsizdirler. Baf'tan Ağrotur yarımadasına kadar olan sahillere doğru uzanan dereler, kaynaklarını Trodos'un en yüksek nahiyesinden alırlar ve uzun mecralara sahiptirler. Bunlar Trodos masifinin güney yakasında uzanan hafif eğimli kalker tabaklarını keserek dik yamaçlı vadiler ve dolayısıyla platolar meydana getirmişlerdir. En ehemmiyetlileri, batıdan doğuya doğru sıra ile, Ezusa, Kurudere (Xeropotamos), Diyarizo, Hapotami olup Baf bölgesinin en münbit ovaları sayılan Yeroşibu, Aşelya ve Kukla civarındaki sahil şeridini sularlar. Piskobu körfezine akan en ehemmiyetli dere Kuris'tir. Kaynağını Kıbrıs'ın en yüksek zirvesi olan Şonistra'nın (1953 m) güney eteklerinden aldığı ve kuzey-güney istikametinde kısa yoldan (takriben 30 km) denize vardığı için mecrasının boyuna profili, diğerlerine nazaran daha diktir ve bu yüzden hızlı akışlar gösterir. Bu derenin yukarı kısmında bulunan, Kaledonya, Mezopotamo ve Sayta çağlayanları, Kıbrıs'ın turistik bakımdan cazip yerlerinden sayılırlar. Ağrotur yarımadası doğusunda, Larnaka'ya kadar uzanan sahillere varan dereler, daha az ehemmiyetlidirler. Bunlar dağlık sahanın daha alçak ve batıya nazaran daha az yağış alan doğu kısımlarından menbalarını alırlar. Doğuda ise Limasol'de denize ulaşan Garilis, 5 km doğuda denize varan

Yermasoya dereleriyle, daha doğuda büyük bir akarsu olup Kalavason maden sahasının içerisinden geçen Vasilikos, Sirkati, Tremitios gibi dereler kaydedilmeye değer. Larnaka doğusunda ehemmiyetli bir dere mevcut değildir. Çünkü bu sahada yüksekliği ancak 50-100 m arasında değişen, nadir hallerde 150 metreyi geçen platolar vardır; bunlar hem kâfi derecede yüksek olmadıkları, hem de yağış getiren batı rüzgârlarına nazaran Trodos kitlesinin duldasında buldukları için az yağış alırlar. Mamafih bu sahanın bilhassa evvelce sözü geçen Ahna-Paralim platosuna raslayan kısmı yeraltı suyu bakımından zengindir.

2. Kaynaklarını Trodos kitlesinin, yukarıdaki maddede gösterilen çizginin kuzeyinde bulunan dik yamaçlı sathı mailinden alan dereler, başlıca iki istikamete giderler: Bunlardan bir kısmı Mağusa körfezine doğru uzanırlar. En mühimleri, evvelce bahsi geçmiş olan Kanlıdere ile Çakılıdere'dir. Diğer bazı dereler ise, Trodos'un kuzey sathı mailinden kaynaklarını aldıktan sonra Omorfo körfezine doğru uzanırlar. Bunlardan, Pabutsa(1555m) tepesinden kaynaklarını alan Akaça ve Peristerona dereleri, evvelce anlatılmış olan Serahi deresini teşkil ederek batıya doğru Omorfo ovasının ortasından akarlar. Omorfo körfezinin güney sahilinde, Gemikonağı'nın her iki tarafında, ancak 8 kilometrelik bir saha dahilinde 6 dere denize varır. Bunlar doğudan batıya doğru sıra ile, Kutrafa ve Angolem'den geçen Arsos, Petre'den geçen Atsas, kaynaklarını Şonistra'nın kuzey yamaçlarından alıp Solya bölgesini kateden Karyot ile Lefke'den geçen Maratasa dereleri ve daha kısa akarsular olan Ksero, Gambo, Limnidi ile Dillirya bölgesini kateden Pirgo ve Katuris dereleridir. Dağın bol yağışlı ve yüksek olan batı ve kuzey kısmından geldikleri için, nisbeten bol suludurlar. Trodos dağları kuzey eteklerde yeraltı suyu bakımından da zengindirler. Orta Çukur'un bu sahalarındaki kültürel faaliyeti sağlayan kuyular Trodos kitlesi tarafından beslenmektedir.

Trodos masifi ziraat sahası mahdut, suyu bol bir bölge teşkil eder. Diğer taraftan iklim şartları arazide çalışmayı ve bitkilerin yetişme devresini tahdit ettiği için, ziraat sadece alçak ve dar vadilerin müsait yamaçlarına ve taraçalarına inhisar etmektedir. Esasen masifin Limasol meridyeni batısında kalan yüksek kısmı kesif ormanlarla da kaplı bulunduğu için geniş ölçüde ziraate yer yoktur. Sulanan dar vadi tabanlarında entansif bir surette sebze ve meyva yetiştirilmekte, yamaçlar bağlara ve bazı meyva ağaçlarına tahsis edilmektedir. Masifin daha sıcak, fakat daha az sulu güney tarafı ile nisbeten serin ve bol sulu kuzey tarafı arasında, mahsuller bakımından fark olduğu kolayca müşahede edilir. Kuzey vadilerinde elma, armut, kiraz, şeftali, kaysı, erik, gibi meyvalar ve güney vadilerinde ise bağlar, zeytin ve badem ile patates, soğan, domates gibi mahsuller daha çok göze çarpmaktadır. Kuzey vadilerinin aşağı kısımlarında zeytin ve narenciye ehemmiyet kazanır. Kuzey vadilerine misal olarak, içerisinden Omorfo körfezini kestirme olarak güneyde Limasol'e bağlayan yolun geçtiği Maratasa vadisi alınabilir. Lefke civarında 100 metrenin aşağısında bulunan bu vadinin tabanı, güneye gidildikçe yükselir ve daralır. Lefke sahasında vadinin oldukça geniş olan tabanı yastık lâvları sahasında yer alır. Vadi tabanının daraldığı ve vadinin sadece "V" şeklinde bir kертme vadi halini

aldığı saha ise, Trodos" masifinin kuzeydeki dik yamacına tekabül eder. Bu kısmın güneyine, Trodos'un esas masif nahiyesinde, kuzeyden güneye doğru birbirine yakın olarak sıralanmış bulunan Nikos, Kalabanayot, Mudula ve Pedula (Res. 31) ile subölümünün hemen güneyinde Prodrómo köyleri yer alır⁵⁹. Kuzeyde aşağıda Lefke, portakalı ile eskidenberi şöhret kazanmıştır (Res. 33). Fakat bu arada incir, seftali, muz, hurma, zeytin gibi meyvalar mühimdir; kuru ziraat mahsulleri ve sebzeler de kaydedilmeye değer. Lefke civarından Omorfo körfezine kadar uzanan bu istihsal bölgesi, son zamanlarda büyük bir su meselesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bunun sebebi güneyde, yukarıda bulunan ve son zamanlarda ihraç maksadiyle gelişmekte olan, bilhassa kiraz ve elma gibi meyva sahalarında suyun sarfedilmesi ve aşağılara doğru azalmasıdır. Bu meselenin kısmen olsun bir taraftan kuyu sulariyle haline çalışılırken, diğer taraftan Lefke'nin 5 km kadar güneyinde yapılmakta olan barajın gerisinde biriktirilecek sulardan faydalanılacaktır. Bir bakıma, yukarıdaki Rum köylerinin, aşağıdaki Türk Lefke kasabasının kıymetli portakal bahçelerini susuz bırakmayı hedef tutan su israfını da hesaba katabiliriz. Hattâ bu durum, portakal bakımından Lefke'nin rakibi olan Rum kasabası Omorfo'nun meyva yetiştiricilerinin lehinedir.

Platolar kuşağının esas özelliği, hemen her tarafta aynı kalker zemin üzerinde, denize olan mesafeye ve yüksekliğe göre, dolayısıyla iklim tesirleri altında birbirinden farklı geniş kültür kuşaklarını ihtiva etmesidir. Bu platoların Larnaka kuzey batısına raslayan doğu kısmı daha alçak ve daha kuraktır (Res. 34). Tabii bitki örtüsü bakımından fakir olan bu sahada, kuru ziraat ve hayvancılık faaliyetleri hâkim bulunmaktadır. Bu meyanda bağlarla badem ağaçları da zikredilebilir (Res. 35). Larnaka çukurelinin batısındaki platolardan itibaren batıya doğru sahil boyunca, genişliği yuvarlak rakamlarla 10-20 km arasında değişen bir şerit hâlinde Kukla'ya kadar uzanan sahada harup (keçiboynuzu) hâkimdir. Harup kuşağında ve bilhassa bu kuşağın Limasol doğusunda kalan kısmında zeytin ağaçları karışık hâlde, hattâ bazan hâkim durumda bulunmaktadır. Kıbrıs'ta harup genel olarak sahilden itibaren 10 km mesafe dahilinde kesafet gösterir ve 20 kilometreden uzakta ekonomik değer taşımaz. Denize bakan cephelerde 700 metreden fazla yüksekliğe kadar görülür, fakat iç kısım-

59) Bu köyler aynı zamanda Kıbrıs adasının en güzel sayfiyelerinden sayılırlar. Meselâ deniz seviyesinden 720 m yüksekte Kalabanayot kükürtlü içme ve kaplıçalarıyla; 760 m yüksekte Mudula Kıbrıs'ın en iyi içme suyu sayılan kaynağı ve çamdan mamul tekne ve sair kaplılarıyla; 1100 m yüksekte Pedula güzel havası, kiraz, kaysı, ceviz, erik, armut, elma gibi meyvalarıyla; 1400 metrede Kıbrıs'ın en yüksek köyü olan Prodrómo güzel hava ve manzarasından başka elma, armut ve sair meyvalarıyla, nihayet 1191 de Arslan Yürekli Rişar'la evlenen Navarre'li prenses Berengaria'nın adını taşıyan muhteşem oteli (Res. 32) ile tanınmıştır. Daha yüksekte 1680 metrede "Trodos" güzel havası ve gerekli âme hizmetleriyle, yazlık devlet merkezini teşkil eder. Trodos'un güney tarafına doğru da güzel sayfiyelere raslanır ki bunlardan 1130 metre yüksekte Platres, modern otel ve konforlu evleriyle Yakındoğunun en güzel sayfiyelerinden biri olarak telâkki edilmektedir. Bu suretle Kıbrıs, turizm endüstrisinden yılda 2 milyon sterlin (takriben 50 milyon Türk lirası) tutarında bir gelir sağlamaktadır (Bk. Rüstem, K. : Güzel Kıbrıs Resimleri. Lefkoşa 1961, s. 25).

larda mahfuz ve güneşli tarafları tercih eder. Harup ağaçlarının donlardan müteessir olduğu ve meselâ 1950 de bilhassa 300 metreden daha yüksekte bulunan ağaçların fazla zarar gördüğü tesbit edilmiştir⁶⁰. Harupun esas istihsal alanları 400-500 mm yağışlı saha içerisine Taslamaktadır. Zeytin ağaçları Kıbrıs adasında 1000 metreden yüksek yerlere kadar yetişirse de, Trodos masifinin kuzey tarafında 600 ve güney tarafında 800 metreye nadiren çıkar. Umumiyetle Akdeniz memleketlerinin tipik ve ehemmiyetli bir mahsulü ve gıda maddesi olan zeytin, Kıbrıs'ta buğdaydan sonra ikinci dereceyi işgal eder. Bu sebepten dolayı Kıbrıs'ın, 1000 metreden yüksek Trodos nahiyesi hariç, hemen her tarafında yetiştirilmekle beraber, platolar kuşağının doğu kısmında Lefkoşa-Limasol asfaltı ile Yermasoya deresinin yukarı havzası arasında tekasüf gösterir. Bu sahanın batısına doğru, güneyde Lanya-Pahna-Ayanni çizgisinden kuzeyde Trodos yüksek nahiyesine doğru uzanan kalker platolarda monokültür hâlinde bağ alanları geniş yerler kaplar. Arazinin, bazı hallerde yitide 80 den fazlasının bağlara tahsis edilmiş olduğu bu bölge, eski zamanlardan beri bağıcılıkta şöhret kazanmıştır. Bu kesif bağıcılık sahası doğuda Pano Lefkara ve batıda Pano Panaya istikametlerinde uzanır. Daha batıda Baf platosunda Kahika-İstrumbi çevresinde de kesif bir bağ sahası uzanmaktadır. Bütün bu bağ sahalarında oldukça derin, kalkerli toprak, 600-800 mm arasında yıllık yağış ve nihayet ortalama 22 dereceyi geçen yaz sıcaklıkları, -ki bu saha deniz seviyesinden 1000 metreyi pek aşmamaktadır- Kıbrıs'ın meşhur şarabını hazırlayan üzümün iyi yetişme şartlarını sağlamaktadır. Tanınmış "Commandaria" şarabı, Trodos masifinin doğusundaki bağ sahalarından ve bilhassa Lefkara çevresindeki köylerle Limasol kuzeyinde Kalohoryo köyünden çıkmaktadır. Bu arada üzümün ehemmiyetini tebarüz ettirme bakımından şu müşahedeyi de kaydetmeden geçmek istemiyoruz: yaz sonlarına doğru hasat zamanında, bilhassa Limasol istikametine giden asfalt yollarda şarap fabrikalarına üzüm taşıyan sayısız kamyonlara raslanır ve bunlardan sızan şıranın yolların bazı yerlerini, şoförleri ikaz eden trafik işaretlerinin konmasına sebep olacak kadar kaygan ve tehlikeli bir hâle getirmiş olduğu görülür.

Baf platosunun bağ sahasıyla adanın batı sahilleri arasında, Kasaba'dan Agama yarımadasına doğru uzanan ve Hırsofu vadisinin batı ve doğu taraflarındaki platoları da içine alan bir bölgede de harupun ekonomik bakımdan hâkim olduğu görülür. Bütün bu platolar sahasında yer yer kuru ziraat mahsulleri, bu meyanda hububat elde edilmekte ve sulanabilen vadi tabanlarında sebze mahdut miktarda yetiştirilmektedir. Bu kuru ziraat sahası, aynı zamanda koyun ve keçinin de ehemmiyetli miktarda raslandığı bir bölgedir.

Kıyı ovalarında ekonomik hayat daha ziyade sulamaya bağlı ziraat faaliyetine istinat eder. Larnaka çevresinde yer alan çukur sahada Tremitios deresi üzerinde raslanan tarihî su tesislerine ait izler, meselâ Tuz Gölü batısında Limasol yolu kenarında görülen Bekirpaşa Su Kemerleri, bu bölgede eskiden beri suların yapıldığına işaret etmektedir. Bugün yeraltı sularından faydalanmak

60) Christodoulou. D.: Aynı eser, s. 168.

suretiyle karpuz, kolokas ve patates gibi sebzeler yetiştirilmektedir. Larnaka'nın kuzeyine raslayan sahada sulama yoktur ve kısa mecralı derelerin kış mevsiminde taşmaları, kıyıda bataklık sahanın teşekkülüne sebep olur. Fakat tefcir edildikleri takdirde yaz mevsiminde bir miktar pamuk mahsulünün elde edilmesine müsait bir zemin hazırlarlar. Umumiyetle söylenebilir ki, Larnaka çukurelinin kuzey kısmı, incir yetiştiren bazı vadilerine ve Livatya çevresinde ekonomik bakımdan bir hareket vesilesi olan sazlıklarına rağmen, güneye nazaran fakir bir sahadır. Mamafih Larnaka civarı hareketli bir saha olarak telâkki edilebilir. Burada Kıbrıs'ın beş kazasından birinin merkezi, güney kıyılarının işlek iki limanından biri olan Larnaka şehri bulunur (Res. 36). Bugün 20.000 kadar nüfusu ile Kıbrıs'ın ikinci derecede sayılan şehirlerinden biri olan Larnaka, Osmanlı devrinde ehemmiyetli bir merkezdi. 1625 de Türkler tarafından yapılmış olan ve bugün müze olarak kullanılan kale, Kıbrıs'ın bu yöndeki kapısının o zamanki ehemmiyeti hakkında bir fikir verir. Larnaka, daha evvel Fenikelilerin de Kıbrıs'ta başlıca şehri durumunda idi. "Kition", "Chittim" veya "Kittim" adıyla çok eski zamanlarda tanınmış ve hattâ bu ad bütün Kıbrıs'ı ifade edecek kadar ehemmiyet kesbetmişti⁶¹. Bugün Larnaka, daha ehemmiyetli iki liman olan, doğuda Mağusa ile batıda Limasol arasındaki mevki dolayısıyla müşterek rakip durumunda görünüyorsa da, onların hinterlandlarına hâkim olacak imkân ve tesislere malik değildir. Mamafih adanın nüfus sıklığı ve ekonomik faaliyetler bakımından en mühim bölgesi sayılabilecek olan Orta Çukur'a ve Lefkoşa'ya diğer iki limandan daha yakın bulunmaktadır. Bu durum Larnaka'nın, oldukça yaygın bir tâbirle, aynı zamanda "İskele,, (Scala) diye tesmiyesinin ne kadar isabetli olduğunu göstermektedir. Larnaka'nın diğer iki limanla müşterek olan hususiyetlerinden biri de, bu limanın onlar gibi, Kıbrıs'ın umumî olarak doğuya bakan körfezlerinden birinin, güneybatı rüzgârlarına karşı mahfuz olan kuzey-güney istikametli kenarında yer almış bulunmasıdır. Kıbrıs'ın ihtiyacı akaryakıt Larnaka'dan ithal edilir ve şehrin kuzeyinde, uzakta bulunan muhtelif petrol şirketlerine ait depolardan ihtiyaç bölgelerine sevk edilir. Larnaka körfezinin kuzey kenarında yer alan İngiliz Dikelya askerî kampının da, Larnaka civarına hareketlilik kazandırdığını unutmamak lâzım gelir. Son olarak Larnaka'nın turistik değerini de belirtmek doğru olur. Bu hususta ilk olarak, şehrin güneybatısında, Tuz gölünün karşı sahilinde bulunan "Hala Sultan Tekkesi" kaydedilebilir (Res. 37)⁶². Burası müslüman Türklerin bilhassa bayramlarda ziyaret ettikleri dinî bir yerdir. Tekke, cami ve diğer tesislerin içerisinde bulunduğu, limon, hurma, servi, ökaliptus gibi ağaçlardan müteşekkil koru, hafta sonu tatillerinde, bilhassa ilkbahar yaklaşırken çiçeklerle bezendiği zaman, yalnız Türkler tarafından değil, fakat aynı zamanda Rum, İngiliz, Ermeni gibi diğer cemaatlere mensup sayısız insanlar tarafından da ziyaret edilir. Bundan başka Larnaka'nın, Kıbrıs'ın muhtelif yerlerinden müşteri çeken gece kulüpleri de kaydedilmeye değer. Larnaka batısından itibaren güneye doğru uzanan ve yukarıda yakından söz konusu edilmiş bulunan (Bk. s. 192) Tuz Gölünün ekonomik değerini de belirtmek faydalı olur: Venedikliler devrinden beri mühim bir gelir kaynağı olan tuz, bugün devlet inhisarı

61) 11 numaralı nota bakınız.

62) 12 numaralı nota bakınız.

altında ada ihtiyaçlarını karşılayabilecek miktarda (yılda ortalama olarak 4 - 5000 ton arasında) elde edilmektedir. Unutmamak icabeder ki, bu göl, adanın yegâne tuz istihsal eden en mühim tuzlu gölüdür.

Kıbrıs'ın güney tarafında yer alan kıyı düzlüklerinin en mühimlerinden biri de Limasol çukurelidir. Tuz Gölü kuzeyinde, Kuris deresinden alınan sularla sulanan taraça sathı, Limaso'den batıya doğru uzanan entansif bir ziraat sahası teşkil eder. Ayrıca motorpomplar vâsıtasıyla çıkarılan yeraltı suları da, bu bölgeyi bol sulu bir hâle getirmiştir. Bunun neticesi olarak çok çeşitli bir ziraî faaliyet görülmektedir. Başta gelen büyük narenciye plantasyonları sahanın ortasını kaplar (Fasur ve P. Lanitis çiftlikleri gibi); fakat aynı zamanda doğuda Limasol ve batıda Piskobu civarında da portakal bahçeleri görülür. Bu mayanda bağları da kaydetmek icabeder. Diğer meyvalardan incir ve zeytin, fakat aynı zamanda sebze (bilhassa batıda soğan, domates) yetiştirmeye ehemmiyet verilir. Batıda pamuk ve susam ziraati de göze çarpar. Tuzgölünü çeviren çukur alanın çalılık yerleri keçi sürülerine tahsis edilir. Güneyde bulunan Ağrotur platosu ise, üzeri makilerle kaplı, İngiliz askeri kampını ihtiva eden yasak bölgeyi teşkil eder. Ağrotur yarımadası batısında ve Piskobu körfezi kuzeyinde Evdim ile Pissuri arasında yer alan çukur saha, Limasol çukurelinin batıya doğru, İngiliz Piskobu Askeri Kampının üzerinde bulunduğu platonun ötesinde bir devamı gibidir; fakat burası, esas ,Limasol çukureli kadar sulu değildir ve bu sebepten dolayı, daha ziyade kuru ziraat mahsullerine yer verilir. Sınaî nebatlardan susam yetiştirilir; fakat Kıbrıs'a ilk defa bu bölgede sokulmuş olan tütün, sonradan terkedilmiştir.

Güneyin en mühim çukurelini meydana getiren Ağrotur yarımadası çevresinin merkezi, bütün Kıbrıs'ın Lefkoşa'dan sonra en büyük şehri olan Limasol (Leymosun) limanıdır (Res. 38). Yuvarlak rakamla 45.000 kadar nüfuslu olan bu şehir, yalnız başlıca ihraç limanı değil, fakat aynı zamanda şarap, ispirto, hafif içkiler, esans yağları, sigara, un, makarna, düğme imal eden, harup işleyen, kiremit ve tuğla yapan ve nihayet meyva konserve eden faal bir endüstri merkezidir. Limasol'ün böyle ehemmiyetli bir merkez oluşunun birçok sebepleri vardır. Adanın en mühim ihraç maddelerinden harup ve üzümün istihsal edildiği bölge, Limasol'ün hinterlandını teşkil eder. Larnaka körfeziyle batı kıyıları arasında güneye doğru geniş bir kavis meydana getiren bu istihsal kuşağının tam ortasına raslayan Ağrotur yarımadasının takriben 15 kilometrelik bir çıkıntı hâlinde denize sokulması, burada bir limanın yer alması için gerekli mühim şartlardan birini teşkil eder. Hâkim olan batı ve güneybatı rüzgârları bu yarımadanın doğusunda bulunan Limasol körfezi sahillerinde, bütün şiddetleriyle kendilerini gösteremezler; başka ifade ile yarımada, doğusundaki körfezi batı ve güneybatı rüzgârlarına karşı korur. Yarımadanın batı tarafı böyle bir limanın teşekkülü için hem rüzgârlar bakımından, hem de oldukça büyük bir delta meydana getiren ve Kıbrıs'ın en bol sulu derelerinden biri olan Kuris'in tehdidi altında olduğundan elverişli değildir. Gerçi bugünkü Limasol'ün bulunduğu yerde de denize munsap olan bir dere (Garilis deresi) varsa da, o kadar

ehemmiyetli değildir. Limanın eski yeri, bugünkü yerinin 8 km kadar doğusunda bulunan Amathus'da idi; burası hem körfezin en mahfuz noktası sayılabilecek olan kuzey kenarındadır, hem de dere çakıllarının tehdidinden uzak bir yerdir. Ayrıca Amathus'un sahilde bir tepe üzerinde bulunması da, müdafaa ve tarassut bakımından avantajlı olduğunu gösterir. Surlarla çevrili eski bir şehir olduğu bilinen ve "Eski Limasol" diye vasıflandırılan Amathus, yerli Kıbrıs halkının merkezi idi. Burada bulunan Kıbrıs silâberine ait kitabeler, Milâttan önce IV. yüzyılda grekçeden farklı bir dilin konuşulduğunu ortaya koymuştur. O zaman bu şehir muhtelif Kıbrıs kıratlıklarından biri olan "Amathus kiralığı"nın merkezi idi. Bir aralık Fenikelilerin eline geçmiş olan Amathus, Romalılar devrinde de mühim bir şehir idi ve Kıbrıs'ın dört eyâletinden birinin merkezi bulunuyordu. Fakat XII. yüzyıldan sonra Amathus'un ehemmiyetini kaybettiğini ve onun yerine 8 km batıda Limasol'ün kaim olduğunu görüyoruz. Coğrafya bakımından bu olay, bir merkezin, zamanın şartlarına göre yer değiştirmesinden başka bir şey değildir. Bugünkü Limasol'ün yeri Eski Limasol'ün (Amathus) yerine nazaran, şehir gelişmesi için daha elverişli şartlara maliktir. Yalnız denize bağlı kalmıyarak, zengin bir ovanın da kenarında, şehir ihtiyaçlarının kolaylıkla temin edilebileceği bir yerde bulunmaktadır. Müdafaa bakımından eskisine nazaran daha az elverişli olan bu yerde XIII. yüzyıla ait, korsan gözetlemeyi hedef tutan bir müdafaa tesisi XIV. yüzyılda Venedikliler tarafından kalın duvarlarla tahkime çalışılmış ise de, Limasol'ün 1570 de Türkler eline geçen ilk Venedik müstahkem mevki olması önliymemiştir⁶³. Türkler zamanında Larnaka'dan az ehemmiyetli olan Limasol İngiliz idaresinde, yakınında bulunan birtakım askerî tesislerin sağladığı hareketlilik tesiriyle canlanmış ve bugün yalnız Larnaka'yı geçmekle kalmıyarak, Mağusa limaniyle de boy ölçüşecek hâle gelmiştir. Hattâ denebilir ki, Limasol nüfus miktarı ve sanayi tesisleri bakımından Mağusa'yı geride bırakarak, Kıbrıs'ın Lefkoşa yanında ikinci büyük şehri olmuştur. Bugün Limasol limanı yeni tesislerle genişletilmiş ve islâh edilmiştir. Kış aylarında görülen ve bazan büyük zararlara sebep olan güneydoğu fırtınalarına karşı limandaki deniz vasıtalarını korumak için, kuzey-güney istikametinde, 228 m ve fakat güneybatıya doğru kıvrılan kısmı 90 metre olmak üzere toptan 318 m uzunluğunda bir esas iskele ile bunun batısında daha küçük çapta bir yakıt iskelesi inşa edilmiştir. Eski tesislerden beton iskele yıkılmış, fakat çelik iskelenin başlangıç ve "T" şeklindeki uç kısımları genişletilmiş ve islâh edilmiştir. Bundan başka limana giremeyen büyük gemilerin ve rıhtımda yanaşacak yer bulamıyan diğer vasıtaların açıkta kolay tutunabilmeleri için şamandıralar konmuş ve bütün bu İslâhat işlerinde İngiliz askerî kamplarının ihtiyaçları da gözönünde tutulmuştur. Hattâ fevkalâde hallerde (meselâ İkinci Dünya harbinde olduğu gibi) Limasol'ün bir askerî liman manzarası aldığı görülmüştür. Limasol limanındaki İslâhat, ileride yeni ilâvelerin yapılmasına imkân verecek şekilde olmuştur. Meselâ, lüzum hissedildiği takdirde

63) Keshishian, K. K. : Aynı eser, s. 60.

esas iskele, derin sulara doğru uzatılarak daha büyük hacimli (meselâ 9000 tonluk) gemilerin yanaşması sağlanacaktır⁶⁴.

Bugünkü durumu ile Limasol, bir ihraç limanı karakterini taşımaktadır. İhracatın konusunu, başta harup ile bağ mahsulleri (şarap, meyva, üzüm, kuru üzüm) olmak üzere⁶⁵, madenler (alçıtaşı, amiyant gibi)⁶⁶, sütten mamul maddeler, içkiler, diğer endüstri mamulleri vesaire teşkil eder. İthalât bakımından Limasol limanı, Mağusa'dan geri olmakla beraber, başta kimyevi maddeler olmak üzere madenden mamul eşya, makine ve nakil vasıtaları ithalâtında mühim bir rol oynar.

Limasorden batıya doğru 10 km ötede Koloş (Kolossi)⁶⁷ tarihi kalesiyle meşhurdur. Kuris vadisinin batısında Piskobu (Episkopi) da, civarında bulunan "Curium" sarayı ve "Apollo" mabedi harabeleriyle⁶⁸ ilgi çeken mühim bir iskân noktasıdır. Buradan itibaren 17 km ve Limasol'den takriben 30 km batıda Evdim, harup ve zeytinciliğe dayanan bir Türk köyü olarak zikredilmeye değer.

Daha batıda Kukla ile Baf arasında uzanan kıyı düzlüklerinin ekonomik hayatı, gerek Trodos yüksek nahiyesinden kaynaklarını alan derelerle, gerekse bilhassa batıda Baf kuzeyine raslayan sahada yeraltı sulariyle sulanan ziraat mahsullerine istinat eder. Bu mahsuller arasında, buğday ve arpa gibi hububatın başka, pamuk, susam ve kenevir gibi sınaî bitkiler, kolokas (colocassi) ve hemen hemen yalnız bu sahaya mahsus bir meyva olan muz zikredilebilir. Eskiden yetiştirilmekte olan tütün, tıpkı Evdim bölgesinde olduğu gibi, sonradan terkedilmiştir. Bu bölgenin özelliklerinden biri de, büyük çiftliklerden terekkep etmesidir. Bu meyanda Yeroşibu (Yeroskipos) hâlâ "Baf ilahesinin mukaddes bahçesi" diye anılmakta ve bu bölgenin, eski çağlardan beri ruh ve kudret kaynağı olduğunu hatırlatmaktadır. Filhakika ortaçağda da bu saha, mahsulleri şeker kamışı ve pamuk olan zengin çiftlikleri ihtiva ediyordu. Kasaba (Ktima) kuzeyinde yeraltı sularından istifade edilerek Lefkoşa ve Kasaba pazar-

64) Bu hususta fazla bilgi için bakınız: Çaydamlı, K.: Limasol limanı. Lisans Tezi 1959-1960, D.T.C. Fakültesi, Ankara, s. 20-21.

65) XIX. yüzyılın son kısmında Fransa'da bağlara "Filoksera" hastalığı arız olduğu zaman, Kıbrıs bağcılığı süratle gelişmeğe başladı. Kıbrıs adasında yaşayan takriben 64.000 aileden 30.000 kadarının az veya çok, bağcılıkla ilgisi vardır (Rossi, F. J.: An investigation into the vine industry of Cyprus, Nicosia 1956. p. 3.).

66) Limasol çevresi madenleri meyanında Kalavason'un hususi bir Limanı vardır. Limasol'ün 25 km kadar doğusunda bulunan bu iskelenin adı "Vasiliko" dur ve bir demiryolu ile maden işletme sahasına bağlıdır (Maden için yukarıda 56 numaralı nota bakınız). Birkaç kilometre daha doğuda ise, aynı zamanda Kıbrıs'ın muhtelif taraflarında görülen harup iskelelerinden birini teşkil eden Terazi (Zyyi) bulunur.

67) Koloş hakkında bilgi için bakınız: A.H.S.M.: A Brief history and description of Kolossi Castle. Antiquities Dpt. Cyprus, Nicosia 1959, pp. 1-4 .

68) Milâdın birinci yüzyılına ait olan "Curium" sarayı daha eski (M.Ö. VII. yüzyıl) "Apollo" mabedinin idare binası olarak telâkki edilmektedir ve Kuris vadisinin batısında yükselen platonun üzerinde bir kırallığın merkezi olmuştur. 1856-1873 senelerinde Kıbrıs'ta hafriyat için Osmanlı padişahından ferman istihsal eden Amerikan konsolosu di Cesnola, altın ve gümüş ziynet eşyası ile vazolar, mermer sütunlar ve saireden ibaret çok kıymetli bir hazine bulmuş ve bütün bunlar New York Metropolitzen müzesine nakledilmiştir (63 numaralı nota bakınız).

ları için turfanda sebzeler (karnabahar, hıyar Lefkoşa'ya, diğer sebzeler Kasaba'ya sevk edilir), kenevir, patates, ve kolokas mühim miktarda yetiştirilir ve bunlardan ayrı olarak zeytin, incir ve dut ağaçlarına da raslanır. Kasaba güneyinde ise derelerden istifade edilerek sulanan büyük çiftlikler sahasında hububat ziraati ve hayvancılık, fakat aynı zamanda mahalli tezahürler hâlinde turuncgiller görülür. Bu sahanın mahsulleri arasında soğan ile susam da, ayrıca kaydilmeye değer bir ehemmiyet taşırlar.

Bölgenin en büyük iskân noktası, Kıbrıs'ın güneybatı kenarında, kıyılardan 1-2 km kadar içeride kâin Baf kasabasıdır⁶⁹. Bugün 10.000 i aşmayan nüfusu ile fazla dikkat çekmeyen Baf kasabası, tarihi çağlarda bütün adanın idare merkezi olacak kadar ehemmiyet kazanmıştı. Roma devrinde Kıbrıs'ın merkezi olan "Augusta Claudia", bugünkü Kasaba'nın 2 km güneyinde sahilde bir liman idi, ki burası halen 1000 i geçmeyen nüfusu ile esas Kasaba'nın banliyösü durumundadır. Burada raslanan tarihî eserler içerisinde en çok göze çarpanı, deniz ortasında bir köprü ve iskele vasıtasıyla karaya bağlı Baf kalesidir (Res. 39). Kıbrıs'ın fethinde tamamiyle harap bir halde iken, Türkler tarafından yeniden inşa edilmiştir. Böyle bir kalenin mevcudiyeti eski ehemmiyetine bir işaret sayılabilirse de, tabiat şartları itibarıyla işlek bir liman olma vasıflarından mahrumdur. Hâkim olan batı ve güneybatı rüzgârlarına karşı açıktır; gerçi takriben 20 metre yüksekliğindeki bir sahil taraçası, güneybatıya doğru bir kilometre kadar denize sokulan bir burun teşkil ederek küçük bir körfezin meydana gelmesine imkân vermektedir. Güneye bakan bu körfezin kuzeye doğru devamını meydana getiren düzlük Baf limanının turfanda sebzeçiliğe tahsis edilen güzel bahçelerini ihtiva eder. Adanın güneybatı kıyılarında, küçük ölçüde de olsa denizle irtibat sağlayacak bir liman için kuzeyde Agama burnundan güneyde Beyaz (Aspro) burnuna kadar bu körfezden başka müsait yer bulmak imkânsızdır. Tarihî çağlarda, gerek Kıbrıs'ın bu tarafındaki müstakim kıratlıklarından birinin merkezi olarak ve gerekse anavatanı batıda olan Roma İmparatorluğunun Kıbrıs eyaletinde en erken karaya çıkılacak müsait bir yer olarak Baf limanının seçilmesinden başka türlü hareket edilemezdi. Roma harabeleri üzerinde inşa edilen Türk kalesinden başka, kıral mezarları da buranın tarihî ehemmiyetine işaret etmektedir. Fakat orta çağda zelzelelerle yıkılmış olan ve ayrıca birtakım sıhhi mahzurları bulunan eski Baf sakinlerinden çoğu XV. yüzyılda 2-3 km kadar

69) Kıbrıs adasında yanlış kullanılan isimlerden birisi de "Baf" dır. Yanlış anlamayı önlemek üzere şu izahatı lüzumlu telâkki ediyoruz: Baf (Paphos) Kıbrıs'ın batı tarafında yer alan kaza (district) sahasının adıdır; kazanın merkezinde kasaba (Ktima) ve bunun güneyinde bulunan daha eski sahil şehrine "Dip Baf" veya "Eski Baf" denmektedir. Fakat en eski Baf şehri (Palea Paphos) bugünkü Kukla köyü civarında bulunmakta idi. Burası Afrodit mabedini ihtiva etmekle şöhret kazanmıştı. Yukarıda 50 numaralı notta bir tombolo olduğundan bahsettiğimiz Gâvurtaş (Petra tou Romoiu) civarında, efsaneye göre, aşk ve güzellik ilahesi Aphrodite (Venus) doğmuştur. Yukarıda verilen izahata rağmen "Baf" sözü çok zaman kazanın merkezi olan "Kasaba" için dahi kullanılmaktadır ve bazen haritalarda veya kitaplarda kaza merkezi-ne daha sarih bir şekilde "Ktima-Paphos" tesmiye edilmektedir. Haritalarda yalnız "Baf (Paphos)" kelimesinin sahildeki eski iskân yeri için de kullanıldığı görülmektedir (meselâ bakınız: Cyprus Administration map, 1/253.440. Southampton 1952. (K-2) trapezi).

kuzeyde yüksekte bir düzlükte meydana gelen "Kasaba"ya naklettiler. Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethinden sonra ise Baf limanı hemen hemen tamamen terk edilerek Kasaba (Ktima) gelişmeye başladı (Res. 40). Umumiyetle Baf ismiyle anılan bugünkü Kasaba, yüksekliği 60 m kadar olan bir taraçanın üzerinde kurulmuştur ve aşağıda bulunan sahil şeridinde hâkim bir manzaraya sahiptir (Res. 41). 10.000'den az olan nüfusunun dörtte birinden fazlası Türklerden ibarettir. Halbuki bundan üç çeyrek asır önce nüfusun 2/3 e yakın bir kısmı Türklerden meydana geliyordu. Bu müddet içerisinde Baf kasabasının toptan nüfusu dört misli kadar bir artış kaydettiği halde, Türk nüfusunun nisbeti azalma kaydetmiştir. Gerçi Türklerin miktarı da artmıştır; fakat bu artış ancak iki misli kadar olmuş ve kasaba nüfusunun dört misli artışı yanında ehemmiyetsiz kalarak Türk nüfusu nisbetinin düşmesine sebep olmuştur. Kasaba, Kıbrıs'ın bütünü içerisinde muazzam bir dağ kitlesi olan Trodos tarafından tecrit edilmiş ve uzakta, kenarda kalmış bir durumdadır. Hattâ adanın hayatî merkezi olan Orta Çukur ve Lefkoşa'ya Karpas yarımadasından daha uzakta bulunmaktadır. (Lefkoşa-Baf arası 160 km). Denebilir ki, Kıbrıs'ın trafik kesafeti en az olan yolu, Baf'ı Poli ve Dillirya sahilleri üzerinden Orta Çukur'da Lefkoşa'ya bağlayan yoldur.

Platolar ve ovalar kuşağının sonuncu sahil düzlüğü Poli çevresinde ve aşağı Hırsofu vadisinde yer alır. Bu bölge civar platoların aksine olarak, derelerden sulanabilen, münbit ve oldukça zengin bir sahadır. Kuzeye açık olduğundan burada turfanda sebzeçilik faaliyetine raslanmaz. Çok nüfuslu istihlâk merkezlerinden de uzak olduğu için, yetiştirilen mahsuller sadece mahallî ihtiyacı karşılayacak kadardır. Arazinin takriben yarısı buğday ve arpa gibi hububata, geri kalanın mühim bir kısmı da zeytinliklerle susam ve sebzelere tahsis edilmiştir. Mamafih bazı mahfuz köşelerde, meselâ Poli civarında ve genel olarak doğu-batı istikametinde uzanan Yalya vadisinde olduğu gibi⁷⁰, turunçgiller yetiştirilir. Hırsofu körfezi kenarında bulunan bu çukur sahanın ekonomik bakımdan başka bir hususiyeti de, oldukça mühim bir işletme teşkil eden "Limni" bakır madenidir⁷¹. Hırsofu bölgesinde, diğer yerlerde olduğu gibi göze çarpan

70) Yalya vadisi Christodoulou tarafından Dillirya coğrafi yöresi içinde zikredilmiştir (8 numaralı notta geçen eser, s. 210). Dillirya yöresi, gerek resmi haritalarda gösterilen kayıtlardan mülhem olarak, gerekse müşahedelere dayanarak diyebiliriz ki, batıda Hırsofu körfezi ile doğuda Omorfo körfezi arasında, Trodos masifinin denize doğru meydana getirdiği çıkıntı alanından ibarettir. Bu alanın özelliği, müellif tarafından da ifade edilmiş olduğu gibi, derin kazılmış, kalın toprak örtüsünden mahrum, dik meyilli yamaçlardan ibaret, fakir bir yöre olmasıdır. Araziyi teşkil eden kayalar, hemen hemen tamamen içpüskürüklerle yastık lâvlarından ibarettir. Pek mahdut ölçüde yapılan ziraat kıyı boyunca yer yer görülen yükselmiş dalga plâformlarına inhisar eder. Yalya vadisi, müellifin itiraf ettiği, şekilde sulanarak "entansif bir şekilde portakal yetiştiren" (s. 210) bir saha teşkil eder. Fakat buradan itibaren Hırsofu körfezi sahili boyunca gittikçe genişleyen ve genç tortulardan ibaret bulunan entansif ziraat kuşağı inkıtasız Poli çevresine kadar devam eder. Bu sebepten dolayı Yalya vadisini, adı geçen müelliften ayrılarak, Hırsofu körfezi kenarında yer alan coğrafi ünitenin veya yörenin doğuya doğru devamı olarak telâkki etmekten kendimizi alamıyoruz.

71) 56 numaralı nota bakınız.

büyücek bir merkeze raslanmaz. Hırsofu deresinin deltasında, körfezden bir kilometre kadar içeride kurulmuş olan Poli (Polis) 1700 nüfuslu küçük bir kasabadır (Res. 42). Diğer iskân yerleri 500 den az nüfuslu küçük köyler şeklindedir. Ancak Poli çukurelinin kuzey doğuya doğru Hırsofu körfezi kenarında uzantısını teşkil eden sahada Aşağı Yalya ve dere içerisinde Yukarı Yalya, 500 den fazla nüfuslu bir Türk köyü olarak dikkati çekmekte ve portakalı ile şöhret kazanmış bulunmaktadır (Res. 43).

Batıda Hırsofu körfezi ile doğuda Omorfo körfezi arasında Trodos masifinin bir çıkıntı hâlinde deniz içerisine doğru sokulduğu görülür. Dillirya (Tylliria) ismiyle tanınan bu saha, Kıbrıs'ın en fakir coğrafi yörelerinden birini teşkil eder. Esas Trodos masifinin kuzeybatısındaki devamı olan bu bölgede iskân, kesif orman sahası ile deniz arasında dik meyilli ve derin kazılmış, kalın toprak örtüsünden mahrum, dar bir şerit sahasına inhisar eder. Yastık lâvları kuşağına raslayan bu şerit içerisinde yer alan köylerin ekonomisi on sene evveline kadar genel olarak orman mahsullerine ve keçi beslemeye istinat etmekte idi. Bilhassa tababette kullanılan "Ladanum" isimli madde "Cistus" çalılarında, kısmen keçilerin de yardımıyla elde edilerek Birinci Dünya Harbine kadar dışarı gönderiliyordu. İngiliz idaresinde ormandan faydalanma ve keçi otlatma men ve tahdit edilince, orman dahilindeki Dillirya köyleri aşağılara doğru taşındılar ve yeni bir ekonomik hayata intibak mecburiyetinde kaldılar. Son on sene zarfında ekonomide olan bu değişiklik, zaten refah içinde olmayan Dillirya köylülerini müşkül duruma soktu. Mamafi keçi büsbütün kalkmış değildir ve ayrıca domuz besiciliği mühim bir faaliyet hâline gelmiştir. Diğer taraftan sahil taraçalarında mahdut düzlüklerde hububat ziraati, bilhassa arpa göze çarpar. Pomo burnunun doğusunda zeytin ve harup fazla görülür. Mahfuz sahalarda zeytin ve alüvyal topraklarda incir ehemmiyet kesbeder. Son 20 sene zarfında yeraltı sularından da faydalanılmak suretiyle nehir ağzlarındaki düzlüklerle taraçalarda daha geniş ölçüde ziraat yapmak mümkün olmuştur. Bu sahanın mühim mahsulleri arasında, daha kurak sahaları işgal eden badem ağaçlarını da zikretmek lâzımdır.

Son olarak Omorfo körfezi kıyılarından da bahsederek müşahedeleri tamamlamak istiyoruz. Gerçi bu saha gerek Orta Çukur'un batı kısmı ve gerekse Trodos masifinin kuzey kısmı anlatılırken bahis mevzuu edilmişti. Fakat bir taraftan da Dillirya yöresine komşu olan Omorfo körfezi çevresini toplu olarak ele almakta fayda vardır. Burası gerek ziraî mahsuller ve gerekse madencilik bakımından Kıbrıs'ın en faal köşelerinden birini teşkil eder. Körfezin batı kıyıları Dillirya'nın ziraî hususiyetlerini devam ettirir. Gambo deresinin ağzındaki düzlüklerden itibaren entansif bir faaliyet göze çarpar: harup artık görünmez olur ve zeytin kesafet kazanır. Sulamaya istinat eden sebze ve meyva yetiştirilmesi dere yataklarına doğru uzanan mühim bir faaliyet hâlini alır: Bunlardan bilhassa portakal mühim bir ihraç maddesidir. Bu bölgenin madencilik faaliyeti, mazisi M. Ö. III. bine varan bir konudur. Bugün Omorfo körfezinin güney kıyı şeridinde, doğuda ve içeride Skuryotissa ve Apliki çevrelerinden itibaren batıda Dillirya sahillerine doğru geniş bir saha dahilinde muhtelif şirketler tarafından maden

işletilmekte ve aramalara devam edilmektedir. Bu sahadan doğuya doğru gidilirse, evvelce yakından görülmüş olan Orta Çukur'un batı kısmındaki düzlüklerle güney kenar tepeliklerine gelinir.

Bu bölgenin göze çarpan merkezi, birbirinin devamı olan İksero (Xero) ile Gemikonağı (Karavostasi) kasabalarından ibarettir. Bunların toptan nüfusu 2000 civarındadır. Gemikonağı Kıbrıs'ın maden ihracatı bakımından en başta gelen limanıdır (Res. 44). Meselâ 1958 senesinde bu limandan yapılan ihracatın tonajı, 3/4 milyon tondan fazla bir kıymetle, diğer bütün limanların toptan ihracat tonajını geçmektedir. Bu kadar hacimli bir faaliyet için gerekli iş kudreti, hemen yakında bulunan, ziraat sahaları mahdut ve az verimli, fakir Dillirya yöresinden sağlanabilir. Tarihî çağlarda da faal olan bu bölgenin, o zamanki ehemmiyetine şahadet eden birçok eserler vardır. Bunlar içerisinde bilhassa Limnidi ile Gambo derelerinin ağızları arasında bir kalker masadağı üzerinde yer alan "Vouni Sarayı" harabeleri kaydedilmeye değer⁷².

NETİCE

Kıbrıs üzerinde yapılan bütün bu müşahedeler, Türkiye'nin orta büyüklükte bir vilâyeti kadar geniş olan bu kara parçasında birbirinden farklı birçok bölge ve yörelerin mevcut olduğunu göstermektedir. Dışarıdan bakıldığı zaman deniz ortasında münferit ve yeknesak gibi görünen Kıbrıs, tarihî çağlarda ayrı ayrı kiralıkların hüküm sürdüğü birtakım idarî ve siyasî parçalara ayrılmış bulunduğu gibi, başka devlete tâbi bir eyalet durumuna da girmiş, fakat aynı zamanda bütün adaya hâkim müstakil idarelere de kavuşmuştur. Bugünkü müstakil Kıbrıs Cumhuriyetinin durumunu böyle müşahede etmek kabilsede, adanın muayyen noktalarında sağlam üslere malik bulunan İngiltere'nin, Doğu Akdeniz'de mühim bir mevki olan bu kilit noktasını büsbütün terkedeceği düşünülemez. Son zamanlarda Kıbrıs'ın Britanya Milletler Camiasına (British Commonwealth) kabulü de bu şekilde tefsir edilebilir.

İngiltere'nin, adanın idaresini Kıbrıslılara terketmesi, bir bakıma kendi yükünü hafifletmesi demektir. Çünkü Kıbrıs, nüfusuna göre millî geliri kâfi olmayan bir memlekettir. İngiltere maddi birtakım külfetlere katlanarak Kıbrıs'ı elinde tutuyordu. Bugün Kıbrıs esas itibariyle yine onun askerî muhafazası altındadır; fakat Kıbrıs'ı idare mesuliyet ve külfetinden kendisini kurtarmıştır. Mamafih muayyen bir müddet daha Kıbrıs'a yardıma devam edecektir. Türkiye ve Yunanistan tarafından yapılan yardımlar ilgili cemaatlerin işleri içindir. Kıbrıs ordusu ve bunu yetiştirecek olan Türk ve Yunan kıtaları, İngiliz üsleri yanında

72) M.Ö. V. yüzyılda, bugünkü Poli'nin yerinde bulunan "Marium" şehrinde hâkim hanedanın idarecisi tarafından, doğuda Omorfo körfezinde bugünkü İksero'nun hemen batısında yer alan "âsî" Soli'lileri gözetlemek üzere inşa edildiği anlaşılan "Vouni" sarayı, çepre çevre dik yamaçlarla tahdit edilmiş bir kalker masadağı üzerinde kurulmuş, fakat sonradan M.Ö. ,IV. yüzyılda tekrar kuvvetlenen Soli'liler tarafından tahrip edilmiştir (Fazla bilgi için bakınız: V. K.: A brief history and description of Vouni Palace. Antiquities Dpt. Cyprus. Nicosia 1954, pp. 1-8).

birer sembolik mânâ ifade ederler. Londra Andlaşmasının, gerektiği takdirde âkid devletlere doğrudan doğruya müdahale hakkını tanıması da manidar görülmektedir. Buna rağmen bugün Kıbrıs'ta anayasanın tam olarak tatbik olunamadığı ve bilhassa Türk cemaatine tanınmış olan idareye yüzde otuz nisbetinde iştirak hakkının, ekseriyeti elinde bulunduran Rum cemaati tarafından verilmediği, belediye işlerinde ve diğer birçok meselelerde anlaşma olmadığı görülmektedir. Bu vaziyette müstakil Kıbrıs Cumhuriyetinin istikbaline emniyetle bakmak mümkün değildir. Halen içişleriyle meşgul olan anavatan Türkiyesinin ilk olarak ele alması icabeden dış işlerinden birinin Kıbrıs olduğuna şüphe yoktur. Çünkü Kıbrıs Türkiye'nin bugünkü siyasî sınırları dışında olsa bile, onun emniyet sahası içindedir.

GEOGRAPHICAL OBSERVATIONS IN CYPRUS¹

(AN ENGLISH SUMMARY)

Prof. Dr. Cevat R. GÜRSOY

This Eastern Mediterranean Island, which is only 70 kms from the Turkish mainland is as large as an average Turkish vilayet or covers an area equal to 1/5 of the vilayet of Konya, one of the largest administrative districts of Turkey. With an area of roughly 9300 square kilometers, it is the third largest Island in the Mediterranean Sea after Sicily and Sardinia. However, its population which is over half a million now is only 1/2 of that of Konya. Because of its important geographical position between Europe and the Near-Eastern countries, Cyprus has played a great role in the history of mankind and is still attracting world-wide attention.

Being an independent state since the proclamation of republic on August 16th, 1960, Cyprus is being governed by a Cypriot-Greek president and a Cypriot-Turkish vice-president. The population consists of the following nationalities: 3/4 Greeks, 1/4 Turks, some Armenian, Jews, Maronites and British service personnel. The seat of Government is at Nicosia. With a population of some 100.000, it is one of the most attractive and busy centers of the Eastern Mediterranean.

Although Cyprus was one of the first Mediterranean regions to have its basic historical, archeological and geological surveys undertaken, the same cannot be said of its geography. Publications in this field are very few. In the original Turkish text of this paper, the footnotes No. 2-9 show the principal documents and surveys. However, there is no complete regional monograph on the geography of the Island. The observations which form the subject of this paper are an attempt to draw attention of geographers to this long neglected field.

Generally, Cyprus is divided into three main regions: the Northern Range, the Central Plains and the Troodos Massif in the south. This geomorphological division also holds good from other geographical points of view in general. The northern and southern ranges are covered with forests, and the Central Plains remind of the arid internal basins of the Near-Eastern countries. My observations start from Famagusta, which is the famous medieval city where our patriot poet Namık Kemal was held in prison from 1873 to 1876. Famagusta,

This is an outgrowth of an earlier lecture held on November 12 th, 1959 in the 13 th meeting of the Turkish Geographical Society in Konya, Turkey. The field observations on which this paper is based was undertaken during the summer months of 1959 and 1960 in Cyprus. Thanks are due especially to the Dean, Faculty of Letters, University of Ankara and the chairman, Department of Regional Geography, University of Ankara, to the Head of Turkish Federation in Cyprus, Turkish Educational Board in Cyprus, and then, to my Cypriot colleagues and students, who have made my studies possible.

with a population of 35.000 lies on the eastern coast of the Island handles most of the country's import trade.

To the north lies the Eastern Mesaoria, which ends in the north in the neighbourhood of Trikomo. The 70 kms long Karpas peninsula extends eastwards like the index finger of a hand into the sea. In this region forest areas occupy the central ridge and the pliocene limestone plateaus. The broad alluvial valleys are given to cereals, especially to wheat. The poorer slopes are given to barley. Carob trees are seen in dry areas and slopes, whereas olives occupy the better land usually nearer to villages. Sheep are numerous especially in the south-west. Goats are few owing to statutory limitations, whereas in the earlier times they were numerous.

To the west lies Kyrenia range, which extends from east to west like a 100 kms long limestone wall. However, it is made up of four arcs, which separated by fairly low cols and are used by the roads from the Central Plains to the northern coast. From east to west these arcs may be named as follows: Kantara, Pentadaktylos, Lapithos and Orga Ranges, which are higher in the west than in the east. Being more mountainous than the Karpas, with many springs and being more accessible from the rest of Cyprus, this range is better developed and more intensively used. The southern side of the range is drier and less wooded. However the largest spring in Cyprus has created in the Kythrea region a green oasis with dominant olive culture at the foot of the range. The nearby Nicosia market has influence on the development of an intensive market gardening.

Central Lowlands consist of two main plains, Mesaoria on the east and Morphou Plain on the west. During the pliocene these plains were occupied by an arm of the sea, which stretched between the northern and southern mountain regions. In the center, west of Nicosia, a region higher than 150 m separates those two plains. The whole region may be characterized with cereal and potato cultivation and some gardening. Surrounding the Morphou Bay, citrus fruits are important.

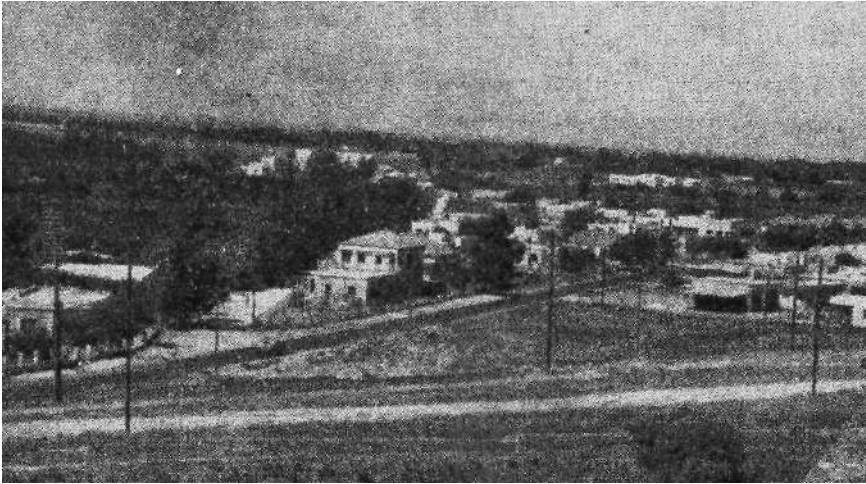
To the south of the Karavostasi-Larnaka line, stretches the Troodos Massif which reaches nearly 2000 meters, surrounding plateaus and coastal plains. The massif is made up for the most part of hard igneous rocks and is surrounded by softer pillow lavas. On the southern side of Troodos, which is twice as large as the north slope, is covered by a Cretaceous to Pliocene series of alternating hard and soft sedimentary beds. Their dip is regular except behind Paphos and Polis, where the Mamonia Formation brings complications into the relief. The massif has scarce land, but abundant water. Especially in the western half it is covered by an Aleppo pine forest, but in the highest region the Troodos pine is found. The cultivation on the north side of the massif depends on watery valley bottoms, while on wide plateaus of the south carob trees and vine occupy large areas. Coastal plains as Larnaka, Limassol, Paphos and Polis lowlands are irrigated and the soil is intensively used. Olives, too, are important in the economy of this part of the Island. Mining, which constitutes another important activity in the island, is centered along the foothills of the igneous massif.

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 1 - Surlar içinde eski Mağusa. Doğuya bakış.

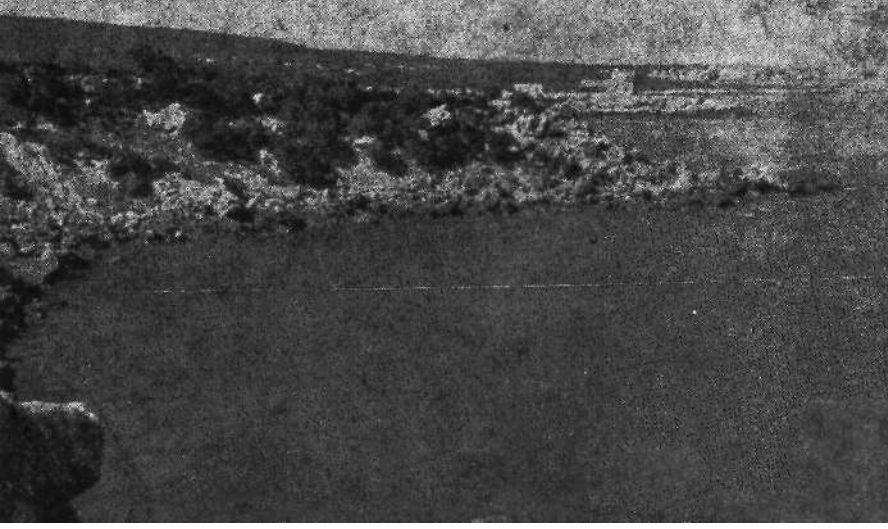
(Foto: C. Gürsoy)

Resim 2 - Mağusa'nın surlar dışında kuzeye doğru gelişen semtlerinden biri. Kuzeybatıya bakı,

(Foto: C. Gürsoy)

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 3 — Karpas yarımadasının doğu ucu. Plato üzerinde maki bitki topluluğu. Sağ geride Avandrevna burnu. Kuzeye bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

Resim 4 — Karpas yarımadasının ucunda Apostolandreya manastırı. Ön plânda kalker platonun kısmen karstlaşmış yüzü.

(Foto : C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 5 — Karpas yarımadasının güney kıyıları ve sübsekan çukur. Doğu kuzeydoğuya bakış.

(Foto : C. Gürsoy)

Resim 6 — Karpas yarımadasının uç kısmında güney kıyıları ve kumullar. Batıya bakış.

(Foto : C. Gürsoy)

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 7 — Kaleburnu köyü ve güneyindeki ova. Kuzeye bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

Resim 8 — Yalusa'nın harup (keçiboynuzu) İskelesi Limyonas. Batıya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 9 — Girne silsilesi. Doğuya bakış.

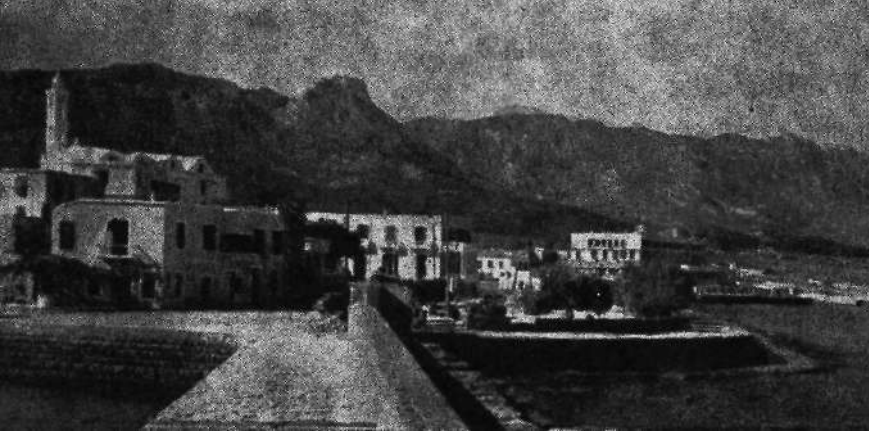
(Foto : C. Gürsoy)

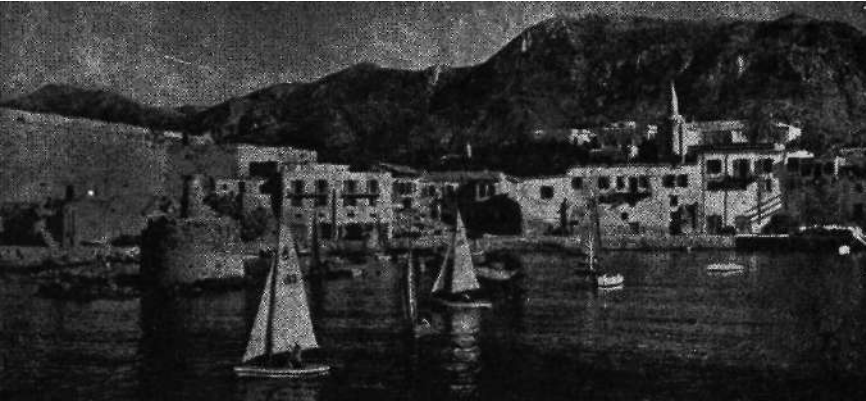
Resim 10 — Kantara dağlarının doğu kısmında Kantara şatosundan doğuya bakış. Bir zamanlar tahrip edilen ormanın yeniden ihyası için açılmış taraçalar.

(Foto: C. Gürsoy)

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 11 — Girne limanı ve geride Yüzbeşevler (St. Hilarion) tepesi. Güneybatıya bakış.
(Foto: C. Gürsoy)

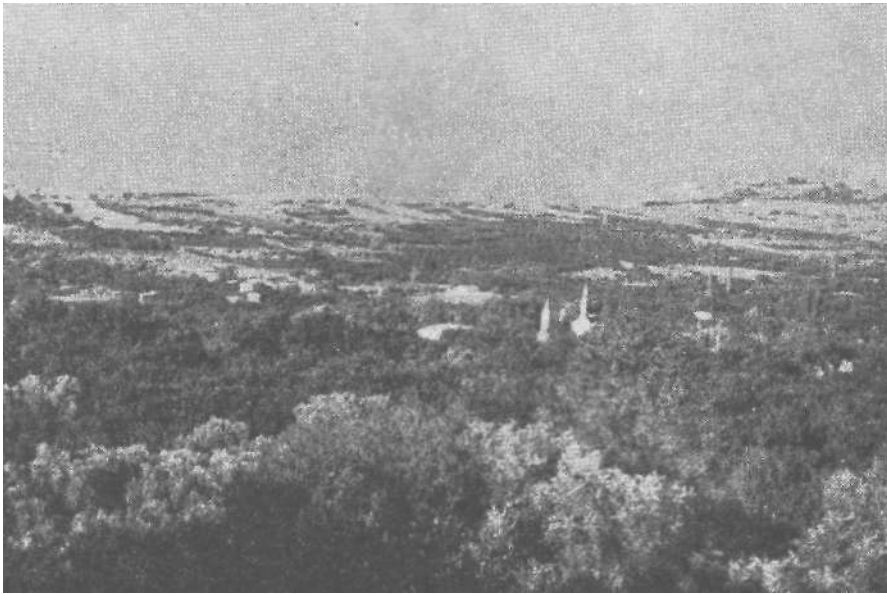

Resim 12 — Girne limanı. Güneydoğuya bakış.

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

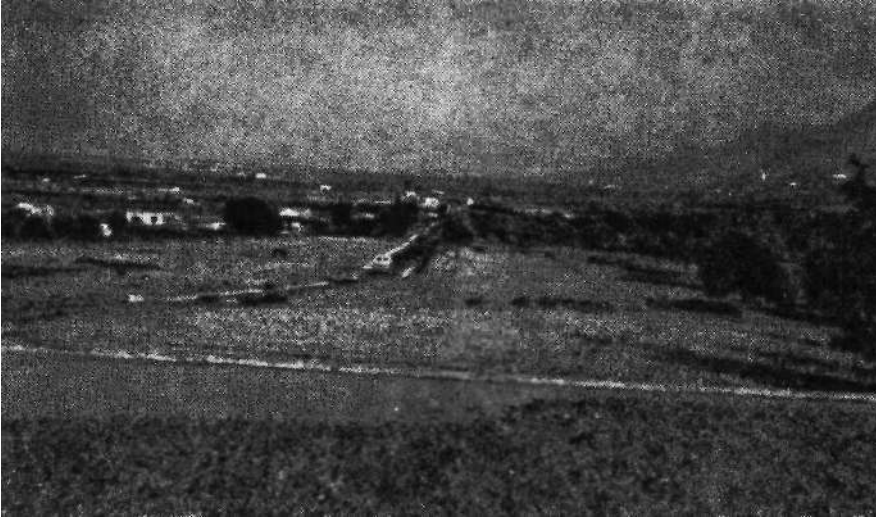
Resim 13 — Balâbayis kilisesi ve köyü. Kuzeydoğuya bakış.

Resim 14 — Lâpta-Karava meyva sahası. Kuzey kuzeydoğuya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 15 — Lâpta-Karava kıyı ovasının Vassilia civarından görünüşü. Önde bir evin damını kurutulmak üzere serilmiş, "Güver" ismi verilen küçük başlı soğanlar. Doğuya bakış.

(Foto : C. Gürsoy)

Resim 16 — Mağusa batısında Ahna platosu ve Mesarya. Asfalt yol kabaca plato kenarını takibediyor. Batıya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 17 — Alina köyü ve plato üzerinde yel değirmenleri. Kuzeydoğuya bakış.

Resim 18 — Meseryan'ın kuzey kenarında Değirmenlik yeşilliği. Kuzeydoğuya bakış.

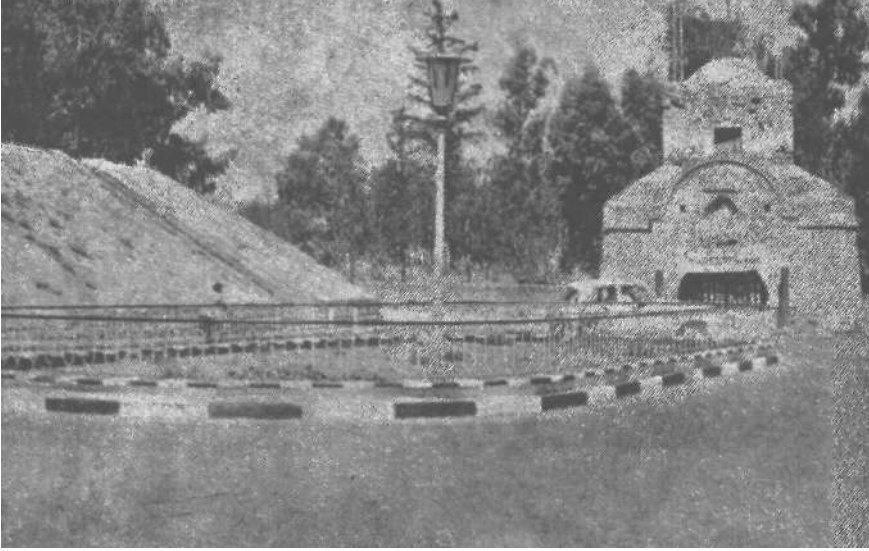
Resim 19 — Lefkoşa'nın, güneyde plato sathına doğru yayılan yeni evlerinden bir görüş
(Fotolar: C. Gürsoy)

Resim 20 — Lefkoşa'nın genel görünüşü. Geride Girne dağları. Kuzeybatıya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

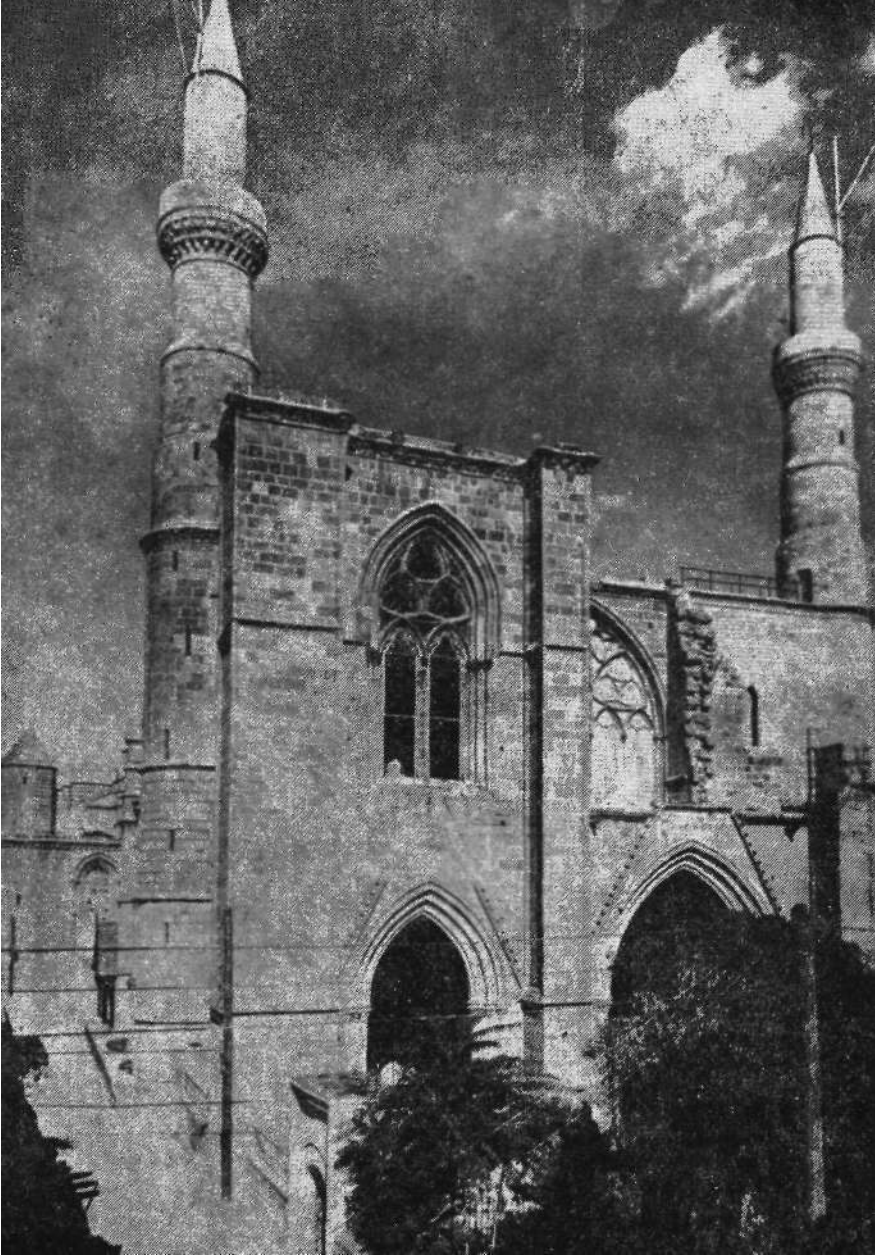
Resim 21 — Lefkoşa'da Girne kapısı. Kuzeye bakış.

(Foto : C. Gürsoy)

Resim 22 — Surlar içindeki Lefkoşa'da Atatürk meydanı (Sarayönü). Batıya bakış.

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 23 — Lefkoşa'da Selimiye (Ayasofya) camisi. Doğuya bakış.

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 24 — Lefkoşa'da Selimiye (Ayasofya) camisinin içi. Doğuya bakış.

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 25— Surlar dışındaki Lefkoşa'dan bir görünüş. Doğuya bakış.

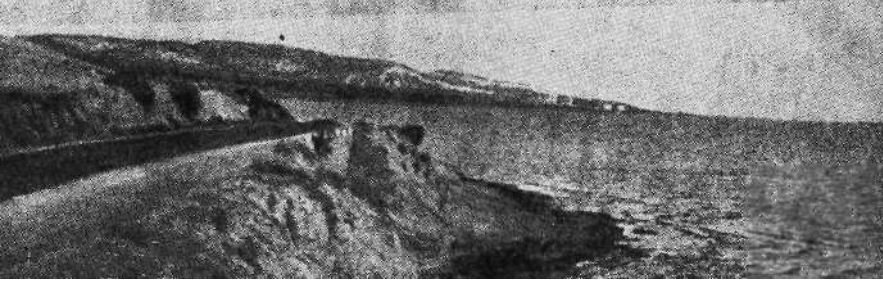

Resim 26 — Lefkoşa'da Ledra Palace (Lidra Palas) oteli. Güneybatıya bakış.

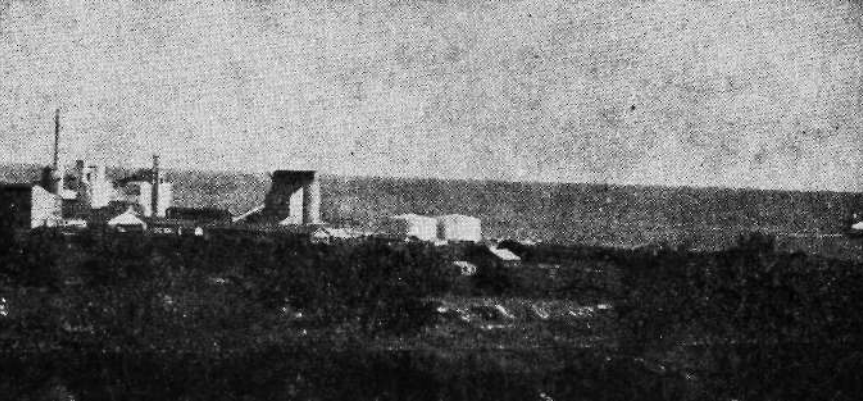
KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

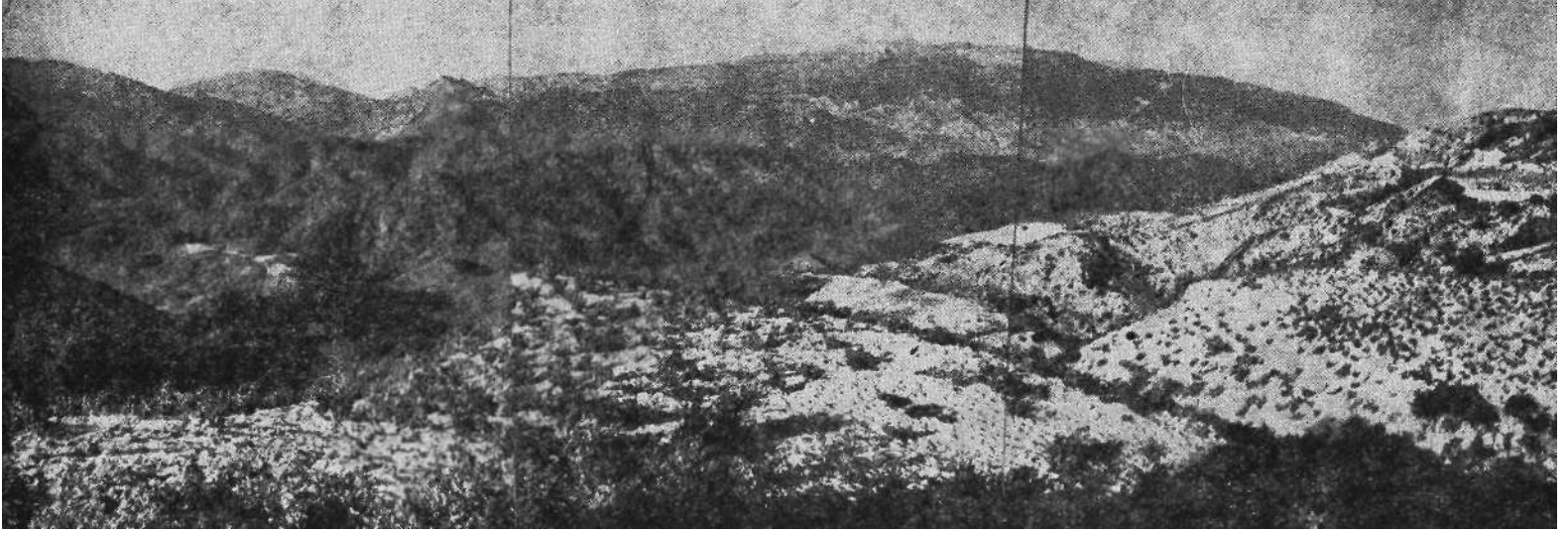
Resim 27 — Kıbrıs'ın en yüksek tepesi Şonistra (1953 m) üzerinde İngiliz radar istasyonu.
Güneybatıya bakış. (Foto : C. Gürsoy)

Resim 28 — Limasol doğusunda yalıyarlarla kesilmiş kalker tabakaları. Geride Çimento Fabrikası
Doğuya bakış. (Foto : C. Gürsoy)

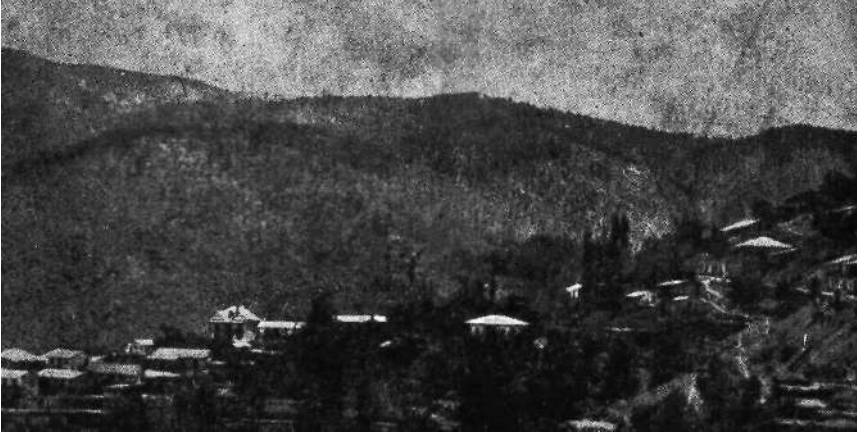
Resim 29 — Kıbrıs Çimento Fabrikası. Güneybatıya bakış. (Foto : C. Gürsoy)

Resim 30 — Trodos ormanları. Kuzeydoğuya bakış (Metin için bk. s. 191 ve 196).

(Foto: C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 31 — Trodos'un kuzey eteklerinde Pedula köyü. Güneye bakış.

Resim 32 — Trodos ormanlarında Berengaria oteli. Kuzeye bakış.

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 33 — Londra pazarında portakallariyle tanınan Lefke'de bir sokak. Güneydoğuya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

Resim 34 — Larnaka batısında platolar. Kuzeye bakış.

(Foto : C. Gürsoy)

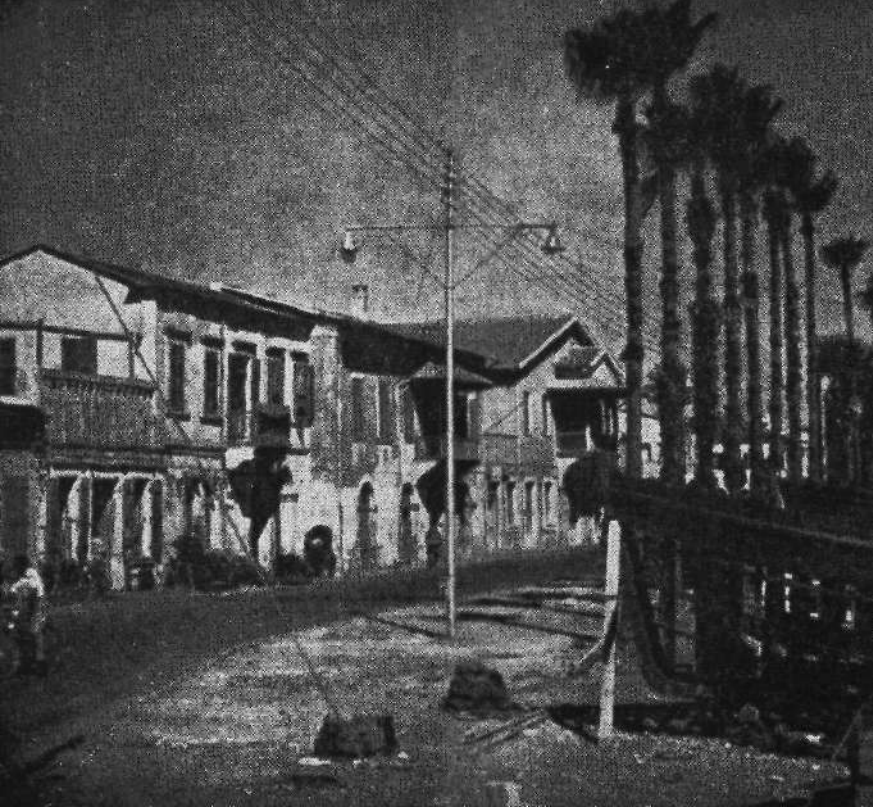
KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 35 — Larnaka kuzeybatısında Goşi civarında plato ve bağlar. Kuzeye bakış.

(Foto ; C. Gürsoy)

CEVAT R. GÜRSOY

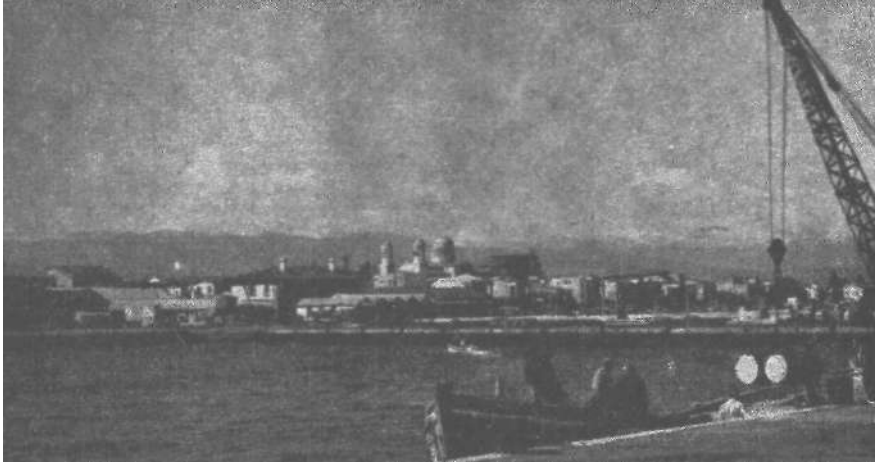
Resim 36 — Larnaka'da sahil yolu. Kuzeybatıya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

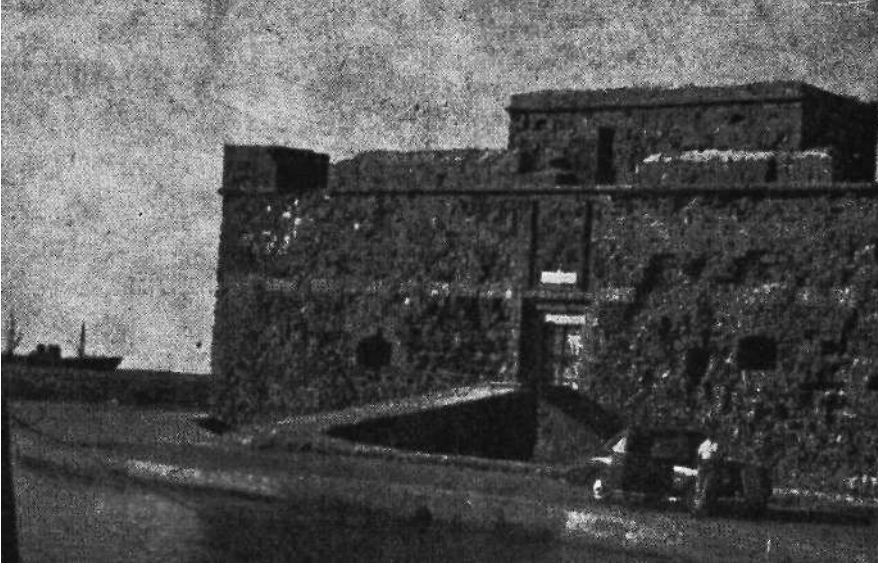

Resim 37 — Larnaka güneybatısında Hala Sultan Tekkesi. Kuzeybatıya bakış.

Resim 38 — Limasol limanı. Geride Trodos dağları . Kuzeybatıya bakış.

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 39 — Baf kalesi. Güneye bakış.

(Foto : C. Gürsoy)

Resim 40 — Kasaba (Ktima)da yeni bir ev. Kuzeydoğuya bakış.

(Foto: C.Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Kesim 41 — Baf feneri ve geride Kasaba (Ktima). Kuzey kuzeydoğuya bakış.

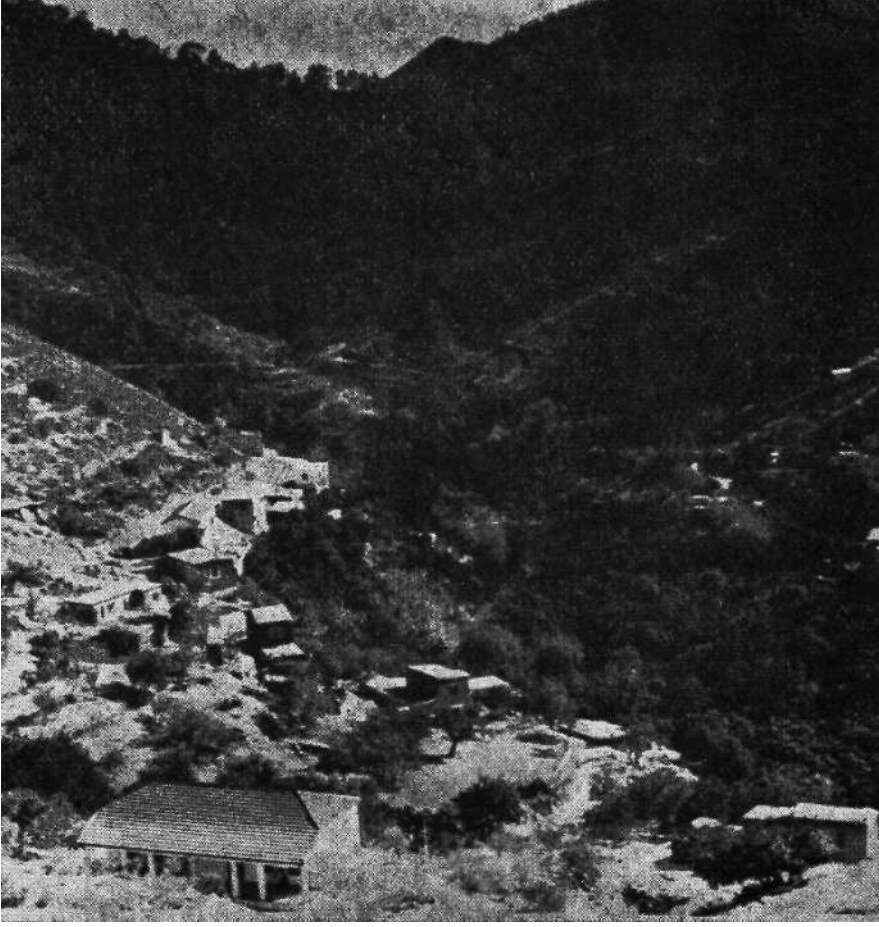
(Foto : C. Gürsoy)

Resim 42 — Poli'de bir sokak.

(Foto : C. Gürsoy)

CEVAT R. GÜRSOY

Resim 43 — Yalya vadisi. Güney güneydoğuya bakış.

(Foto: C. Gürsoy)

KIBRIS MÜŞAHEDELERİ

Resim 44 — Gemikonağı (Karavostasi) iskelesi.

(Foto : C. Gürsoy)